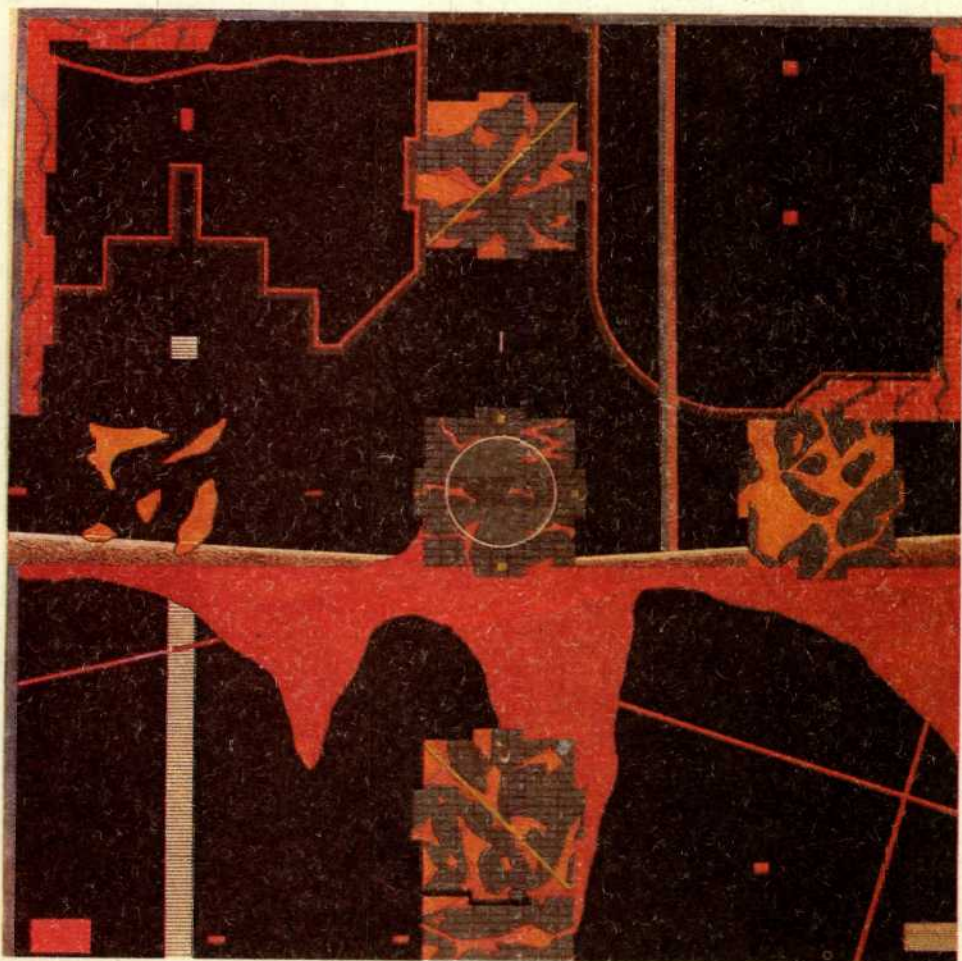

Vikerkaar

3/ 1992

Johannes Semperi «Antropofaag»; Madis Kõivu rännuaastad; Arvo Valtoni uut proosat; Ilmar Mikiveri luulet; Hasso Krull — «Semper missugune»; André Gide'i ning Jaan Kaplinski traktaadid Narkissosest, Prometheusest ja Tuhkatriinust; Prantsuse saadik Jean Cathala Eestis; Eesti sõjaväe asutamisest; Victor V. Vinkman vaatab tagasi; VIKERGALIUP; Rainer Kurmi kunst

Vikerkaar

Ilmub alates 1986. a juulist. 7. aastakäik.

Märts 1992. Nr 3

Sisukord

- Johannes Semper *Antropofaag* 1
Madis Kõiv *Studia memoriae I Rännuaas-
tad* 2
Arvo Valton *Rõäu* 6
 Balti vares 8
 Kirikutrepil 12
 Ost 14
Ilmar Mikiver *Luulet* 17
Wilhelm von Vermoor *Leegion* 21
Johannes Saar *Osa tõde ja veidi valet Rainer
Kurmist* 33
Johannes Semper *Luulet* 36
Johannes Semper *Ajavütest, kunstist, rah-
vast* 40
Hasso Krull *Semper missugune* 49
André Gide *Traktaat Narkissosest* 51
Jaán Kaplinski *Prometheus ja Tuhkatriinu*
54
Arno Raag *Saatuslikus kolmnurgas* 56
- Jean Cathala *Sovetiseerimine* 63
Antoine Chalvin *Jean Cathala ja Eesti* 66
Viktor Grünberg *Esimeste eesti rahvusväe-
osade asutamise ja O. Krusenstern* 71
Victor V. Vinkman *Tagasiyaates — sise-
või välisvõitlus* 77
- Vaatenurk**
Hannes Varblane *Tahaksin olla Ilmar Trull*
81
Eduard Parhomenko *Justkui nemad* 82
Barbi Piltve *Ja neid saatvad isikud* 83
Ivo Ruul *Mittepoliitiline Runnel poliitikas* 85
- Vikergallup**
Eesti teadus 87
Eesti kirjandus 91
- Lahtisi lehti** 93

Kujundus: Jüri Kaarma.
Värvifotod: Rainer Kurm.

Esikaanel: Rainer Kurm. «— — —». Tušš, gvašš, tempera. 1990.

Tagakaanel: Rainer Kurm. «Tulek — IV». Tušš, gvašš. 1988.

JOHANNES SEMPER

Antropofaag

Magusast magusam, ütle, oo ütle, kust alata pääle,
alata sööma nüüd sind, milline täna mu soov!
Kabadast õlani käest, mille nahk on suvituulpehme,
jalust kun sukkade siid, väikeste kingade lakk?
Ei, ära rabele vastu, mis see nüüd ikkagi aitaks!
Olgu üks antropofaag. Piinab mind piirita nälg.

MADIS KÕIV

STUDIA MEMORIAE I. RÄNNUAASTAD

Katkend

Siis olen ma jälle vaba, võin hommikul kauem magada ja minna kooliteed mööda Viilupi leivapoodi, selleks ma kõlban.

Aga vaevalt — vaevalt sedagi, sest ühel päeval ma eksin ära.

Mind leitakse täiesti tuttavast kohast, sealt, kus Vabaduse tänav haruneb kaheks, vahetab nime ja keerab ühte haru pidi suure ETK märgi juurest otseteed vasakule. Koht on tuttav ja kojuminekuks ei ole tarvis muud kui ainult keerata ringi ning minna tuldud teed tagasi — otsekohe on vasakul, tänavate lõikumisnurgal, restoran; restorani eest üle tänava turuputkade juurde! turuputkade juurest mööda Vabaduse tänavat alla! siis üle tänava, karta ei ole midagi, sest autosid sõidab vähe ja vankridki ei kolise enam munakivisillutisel, õhtu on, ja peaaegu pime, akendes kollased tuled, tuttav kondiitripood tuttavate lõhnadega, Sõrmuse apteek, Ackermann, Viilup. Eksimist ei saa võtta sõna-sõnalt ega mehhaaniliselt, see on metafoor, mis katab midagi raskestimõistetavat.

Ma ei pööra tagasi! Vastupidi. . .

Kuid ei, siiski, ma pöörasin tagasi, tulin kondiitri juurest Sõrmuse apteegini, Ackermannist ja Viilupist mööda, keerasin ümber nurga Aia tänavasse, pidi ju nii olema, sest näen ennast Aia tänav 15 maja väraval, olen lükanud värava lahti; on juba hämar, kuid kaugelki mitte päris pime, ma näen läbi värava majaanest õue, trepikoja ust, tumedaid sirelipõõsaid ja kaevu, tõstan pilgu ja vaaan üles: aken on pime.

Ja selles seisabki eksimine kogu oma tähenduses: siin väraval ma seisn ja aken on üleval pime.

Aken on pime ja linn on korraga absoluutselt võõras, ma olen eksinud.

Paanika murrab läbi, ma kaotan ka iseenda ja leiän ennast uuesti sealsamas — suure ETK märgi all, lähen karjades vaksali poole.

Mis see on? Miks vaksali poole? Kas siis vaksal oli mulle kõikidest paikadest selles linnas koduseim? Ainuke kindel koht, millele võis loota? Rännakuuastate airus tõeline kodu? Või tahtsin ma kuhugi sõita, et põgeneda? Põlvasse? Või kujutasin ette, et teised on juba vaksalis, põgenejad ise ja mina torman pimedas neile järele?

Sest pime oli nüüd juba tõeliselt. Lähen kondiitripoe ees kollase laterna alt läbi, restorani oranž tuli paistab üle tänava, lähen restorani oranži tule poole, sellestki mööda, akendes tuled kardinat taga, kollane, punane, sinine, roheline, aga raudtee lähenedes kaovad valgustatud aknad, tumedad puud paremal ja ees, pimeduses huikavad manöövrivedurid, nähtamatud vagunid kolisevad.

Või nägin ma puude vahelt vaksalisse sisesõitva rongi kollaste akende vilkumist ja selles pääsemist? Pelgupaika suletud kupeede rütmilises loksumises, kui laes põleb tuhm ja vilkuv kollane valgus, ehk isegi sinine?

Tulen läbi linna õhtulõhnade — on koogid, kohv, kaneel, apelsinid, banaanid, halvaa — inimesed seisavad tumedate mütsakutena akende kollasest valgusest lõhnutud pimeduses, ma jooksen ja nutan. Jooksen mööda pimedat alleed raudtee poole ja keegi võtab mul käsivarrest kinni.

Lähen paanikas vaksalisse, olen ETK märgi all, keegi hoiab mind küünarnukist.

Ma jään seisma ja vaatan — olen jälle siin. Must kuju hoiab mind küünarnukist ja küsib: Miks sa, poiss, nutad?

Ma vaatan, alleepimedusest on imbunud inimene, suur ja pikk ja must, seisab mu ees ja hoiab käest kinni, küsib: Miks, sa, poiss, nutad?

Ju ma tõesti siis nutsin ja koolijuhatajal oligi õigus — poiss kooli ei kõlba, hakkab nutma.

Mult küsitakse, ma vastan ja formuleerin situatsiooni: *M a e k s i s i n ä r a*.

Ma taban asja südant, ontoloogilist tugipunkti, mul on annet suurepäraseks formuleeringuks, ma ütlen: *ma-eksisin-ära*.

Ja juba kuulab mu formuleeringuid terve auditoorium. Kusagilt nähtamatust pimedusest ekstraheeruvad nad nagu olemise fantoomsed algvormid. Ma olen nende keskel. Nad kihisevad ja küsivad — kes sa oled? mis sa siin teed? kust sa siia said? kas sul ema on? kas sul isa on? kuhu sa oma arust lähed? — Ja lõpuks: mis su nimi on?

Sellele viimasele ma vastan. Kogu konventsionaalse tõe kokkuleppelise vääramatusega — Matsi.

Nad möönavad öeldud tõe väärtust ja vääramatustki, ei pea aga piisavaks, nõuavad täiendust ja hakkavad ise mõistatama. Minuti jooksul pakuvad nad mulle paar-kümmend perekonnanime, millest ainult Pastarus /esteetilisest mõttes/ on enam-vähem vastuvõetav. Ma peaaegu olengi nõus olema Pastarus, aga nemad jõuavad oma arutlusega edasi ja lepivad omavahel kokku — see poiss ei ole siit linnast.

See poiss, kes kooli jaoks on nõrk, ei ole ülepea siit linnast.

Ma vaidlen vastu ja ütlen uue nime — Tiisler!

Tiisler? Matsi Tiisler?

Uus nimi sünnitab uue diskussiooni ja segadus süveneb. Ma ütlen, et ema on gümnaasiumi kooliõpetaja. Keegi ei ole kuulnud Tiisleri-nimelist õpetajat ei gümnaasiumis ega kolmes kohalikus algkoolis. Juudi, saksa ja vene kooli võimaluse ma lükkan tagasi.

Kuid hüva. Kust ma võtsin selle gümnaasiumiõpetaja Tiisleri? Tahtsin oma õiget nime varjata? Võib-olla, aga tege: kult ei sattunud ma tõesti sugugi nii kaugele; minu vanaema, ehkki ma seda ei teadnud, oli *s ü n d i n u d T i i s l e r*.

Eksistentsiaalses piirsituatsioonis kerkivad sügavusest arhetõed.

Arhetõdedest on ainult vähe kasu, pealegi on valel vähem eksistentsiaalne, aga ratsionaalsem seletus, minu ema on sündinud *K i i s l e r* ja seda ma teadsin.

Ma ütlen Tiisler, sest tahan ütelda Kiisler, mis on minu *v a n a i s a* nimi. Eksistentsiaalses piirsituatsioonis tahan ütelda ema emapoolse vanaisa nime, aga mu keel muudab selle isapoolse vanaema sünninimeks.

Kuid ka sellele seletusele leidub alternatiiv: ma ütlen Kiisleri asemel Tiisler, sest mul tuleb suhu pudikeelse onupoja, kes ei saa k-tähte ütelda, formulatsioon – Mikk Kiisleri asemel Mitt Tiisler. Eksistentsiaalses piirsituatsioonis annan ma vanaisa nimele onupoja kidakeelse kju.

Kas ratsionaalse seletuse alternatiiv on küllalt ratsionaalne? Ei tea, ma ei viitsi sellele praegu mõelda, sest hoopis olulisem on küsida, miks ülepea Kiisler ja mitte minu ja minu isa õige nimi Kõiv?

Milleks ma salgasin ära oma isa ja hoidsin ema poole, kui ema ise oli ennast juba ära salanud? Või milleks ma salgasin maha oma vanaisa ja hoidsin vanaema ja tema tundmatu Tiisleri-suguseltsi poole?

Kuid asjal on veel üks seletus, mis on kõigist ratsionaalsem.

Ma ütlesin Tiisler, sest see nimi oli siiski mulle alateadlikult tuttav, olin seda kodus kuulnud ja unustanud, mõistmata tema õiget kohta — nüüd aga, kuigi tahtsin ütelda Kiisler, tuli alateadvuse vaba radikaal — Tiisler — vahele ja muutis maal ka-

statatava Kiisleri linnas kasutatavaks Tiisleriks: ollakse küll Kiislerid, aga linnas siiski Tiislerid. Kiisler aga tahtsin ütelda sellepärast, et Emma oli sel päeval linnas ja pidi ära sõitma, ja just teda läksin ma vaksalisse otsima.

Sest tõesti, üteldes küsijatele Tiisler, m õ t l e s i n ma oma tädi Emma peale, olenemata täiesti sellest, kas ta oli tol päeval linnas või mitte. Eksistentsiaalses piirsituatsioonis mõtlesin ma oma tädi peale, sest tema oli minu ema ja võttis mind imevana oma hoole alla, kui ema ja isa olid mu jätnud ja sõitnud Prantsusmaale. Võib-olla maksin ma sel kriitilisel hetkel reetmise eest kätte, mida ma küll sugugi ei mäletanud.

Aga kõike arvesse võttes tundub mulle, et Emmat sel päeval linnas ei olnud. Sest olnuks, pidanuks olema ka Andres. Olnuks Andres, mäletanuksin ma teda. Ma ei mäleta. Ma jooksin vaksali poole teadmata põhjusel.

Nemad seal pimedas, linna ürgvaimud ETK märgi all, Tiislerit ei tunne (kuigi peaksid ju, sest vanaonu, kingseppmeister, elab siin ammu ja on elukutse tõttu avaliku elu tegelane). Nad seletavad mulle, et Tiisleri-nimelist gümnaasiumiõpetajat ei ole, ja küsivad, kust linnast ma õieti olen. Ma ütlen, et ma ei olegi linnast. Nad satuvad veel suuremasse segadusse ja ajavad mind veel suuremasse, ma ei mõista neile enam kosta, sest tõesti ma ei tea, kust pagana kohast ma õieti pärit olen. Ma tunnen, et Arutee ja Koosa ei ole õiged kohad, sellepärast ütlen Põlva. Õhtupimeduses sünnitab Põlva nende ürgvaimude ajades metsikuid kujutelmi Peipsi-äärsete metsade ja legendike ürgloodusest, nad otsustavad, et tuleb kutsuda kordnik.

Puudub veel, et nad nõuaksid konstaablilt, protokollilt ja pogrommelt!

Ja nüüd lõpuks, kui lootustki enam ei ole, küsib see, kes seni vaikus, kuid vaikides ikka mu käest hoidis: Mis tänaval sa elad? Ma ütlen — Aia! Hea küll, ütleb tema, lähme siis Aia tänavale ja vaatame järele! Ja hakkab minema. Ma lähen temaga sõna lausumata kaasa, nagu oleks sellega kõik lahendatud ja korras, selle lühikese ja resoluutse otsusega tuli kõõgiaknas süüdatud ja eksimine tühistatud.

Me läheme. Ürgvaimud imbuvad oma ollusesse tagasi. Nad loobuvad küsimustest, kordnikest ja protokollist. Meie aga liigume pikkade sammudega südalinna kollaste akende ja laternavalguste poole. Läheme veel kord mööda restorani oranžist uksevalgusest ja summutatud šimmihäälttest, läbistame kondiitripoe aleksandrikookide lõhna. Liigume aknakollasest pimedusse, läbi pimeduse laternavalgusse, läheme kiiresti kindlat ja otseteed, miski ei pea meid kinni ega pane kõhklema. Me läheme ja vestleme, me räägime Põlvast ja tädi Emmast, Mikust ja Andresest, Aruteest ja Koosast. Me tuleme Aia tänava otsa juurde välja. Siin panen ma jooksu ja vean mehe endaga kaasa.

Miks ma jooksen, ei tea. Mis siis saab, kui aken on endiselt pime, sellele ma ei mõtle, ma jooksen ja vean saatja kaasa, jooksen õueväravani ja jään seisma.

Olen kohal, ütlen mehele — siin!

Mees laseb mu käe lahti ja ootab. Ma vaatan talle pimedas otsa ja ootan. Ma seisn väraval, aga ei astu hoovi. Ma tean — kui nüüd on aken pime, ei saa tema mind enam kuhugi viia. Siis olen ma kadunud, sest vaksalisse tagasi ma enam ei jookse. Nüüd ja siin ja lõpp. Kui valgust ei ole, ei ole midagi.

Ma seisn väraval ja ei julge vaadata. Ka rääkida ei ole enam midagi. Sellesama käega, millega ta mind hoidis, lükkab ta värava mu ees lahti. Kus? küsib ta. Ma näitan silmi tõstmata otse enda ette, lahtise trepikoja musta auku. Sääl! Ta seisab ja ootab.

Ma tõstan pilgu ja näen üleval kollast akent.

Pirn põleb kõõgilaes! Ma ütlen: tuli! ja jooksen minema. Mees ütleb mulle midagi järele, aga võib-olla ei ütle midagi, ma jooksen trepist üles.

Köögis lambi all seisab isa ja vaatab mulle kummalise pilguga otsa.

Ma näen — lambi all, poolprofiilis minu poole seisab isa ja valgus peegeldub ta pealael. Jälle ta naeratab.

Jälle ta naeratab, nagu kõik oleks olnud nali. Naeratab, sest ei suuda oma heameelt varjata? Naeratab, et varjata midagi, mis selleks — varjatuks — jääbki?

Mis edasi, ma ei tea.

Mis üleüldse juhtus, ei ole aimugi.

Kus oli ema? Kus oli Emma? Kus oli Ants? Ei tea. Ei tea. Ei tea.

Kas isa pidigi kodus olema või sattus sinna juhuslikult? Miks mina üksinda väljas olin?

Ei mäleta.

Või siiski, midagi ometi. Mingi hägune ja tume aimus emast ja veel kellestki — oli see pr. Voitk, Antsu hoidja, Emma, keegi, keda ma üldse ei tunne? Justkui oleks mind otsitud. Justkui oleks küsitud — kuhu sa jäid?

Üks on ainult kindel: mehest, kes mu hoovivärvale tõi, tuleb hiljem juttu. Kas sellepärast, et ma ise temast rääkisin? Nähtavasti, sest muidu oleksid nad teadnud, kes ta oli. Aga nad ei teadnud ju, tahsid teada. Ütlesid — kuidas sa nii minema jooksed ja teise sõnalausemata värvata taha jätad. Kust nad teadsid, et sõnalausemata? Aga ma jätsin ju. Ehk ütlesin neile, et ma midagi ei ütelnud?

Igal juhul, nemad meest ei tundnud, nagu meeski ei olnud tundnud neid, ja mina pidin meest kirjeldama. Ma kirjeldasin mehe musta kuju, aga nemad ei tundnud ikkagi. Ma ütlesin, et ma ütlesin, et mu nimi on Kiisler (ja salgasin Tiisleri maha). Nad on imestunud ja küsivad, miks Kiisler, miks ma ei ütlenud Kõiv? Kas ma siis ei teadnud? Ma ütlesin, et teadsin. Nad küsisid, miks sa siis ei ütelnud, kui teadsid. Ma ei ütelnud enam midagi, aga teadsin — see nimi oli t a b u .

Mis tabu see oli, seda ma ei tea ega saagi teada. Nagu ma teada ei saa, mis tähendus üleüldse oli sellel pimedal köögiaknal. Sest kergesti oleks ju võinud keegi istuda köögis hämaras, või elutoas, või tagatoas, või teises tagatoas, sest korteril oli neli akent, mis ei paistnud hoovivärvalt kätte. Kõigis neis oleks võinud olla valgus. Ma ei kontrollinud midagi, isegi ust mitte, ma pöörasin värvaval ringi ja põgenesin.

Sest ma teadsin.

Ja nii see oligi: sest tormates uksest sisse, seisis isa poolprofiilis lambi all ja naeratas, sest ka t e m a t e a d i s .

Siis läksin ma lasteaeda.

See oli saksa lasteaed ja jällegi läbikukkumine. Pärast jõule visati mind lasteaiast välja. Ometigi on sellest lasteaiast jäänud «kõige paremad mälestused», sest ka tema varjas midagi, mis kogus tähendusrikkust.

ARVO VALTON

RÕDU

Lähenesin oma jalutuskäigul viiekümnendate algul ehitatud majadele. Juba kaugelt nägin teda seal seismas.

Nagu ikka nõjatus ta seinale, kükitas või astus kaks sammu ühele poole, kaks teisele — nõnda et rõdu jääks pea kohale.

Majas elanud pered vaheldusid. Paljud olid kindlasti ammu kaugel Vene-maal. Mõni asus vahest ka maja ehitamisest saadik samas korteris, aga oli sotsialistlikku kultuuri toonud kaadri vägevuse kaotanud ning muutunud ta-valiseks olmemigrandiks, kes unustanud oma kunagised uljad kombes, saanud kohaliku rahva moodi tasaseks ja oma loomust varjavaks.

«Tere, Harvey! Oled valves?» ütlesin seisjale.

Mäletasin ta nime. Tõenäoliselt oli ta lihsalt Harri, võõrapärase nimekuju oli küllap välja teeninud oma iseäraliku ametiga.

«Töö on töö,» vastas seisja tüdinult.

Nõnda oli ta alati vastanud. Et ta just seda sõna rõhutas, osutas kahtlusele: kas asi ikka on ühiskondlikult piisavalt väärtuslik.

«Sotsialism variseb. Kauaks sulle seda tööd veel jätkub?» küsisin.

Ma ei tahtnud õelutseda, aga niimoodi kukkus välja.

«Mis see minu asi,» ütles Harvey süngelt. «Seisan, kuni makstakse.»

«Kas enesetapumõtted on lõplikult lahtunud?»

Olin seda varemaltki küsinud. Muidugi ei peaks niisugust asja meelde tu-letama. Aga teda ei näinud see häirivat. Pigem vajas ta sõnades kinnitust, et on lõplikult vabanenud kunagisest painest.

«Kuula nooruse rumalust,» lõi ta käega.

«Aga ameti see andis,» teadsin ajalugu.

«Nojah, alguses oli tähtis, et ei kardaks. . . »

Harvey nägu selgines mälestuste mõjul.

Olin temast noorem ega mäletanud üksikasju, ütlesin:

«Imelik. Tean totalitaarse režiimi ajast, et kriitikat ei tohtinud teha, kõiges nähti riigivastasust. Miks pidi siis midagi üldse tõestama? . . . »

Harvey ei vastanud. Võimalik, et ta samastas end lahkuva režiimiga. Ent tema oli ju kõigest statist. Tööandja troon kõikus praegu. Mõni kõigutas end paremale kohale. Istus jälle haljal cksal. Harvey-taoline kahetseb läinud aegu taga. Seisis enne siis rõdu all ja seisab praegugi. Kuniks?

«Või tehti see koht just nimelt sinu jaoks?»

Niisugune mõte häiris Harveyd.

«Ma olin küll neid maju ehitamas, aga ma olin väike vend, minust ei ole-nud midagi. Seisjat oli tarvis, mind valiti alles pärast seda, kui ma selle ru-maluse tegin. . . »

Tuli imelik mõte: kui insenerid olid nii kindlad, et rõdu alla ei kuku, miks nad siis panid seisma enesetapja?

«Kui kaua sa nüüd sellel tööl oled?»

«Kolmkümmend aastat.»

«Ja käid iga päev?»

«Vahel olen haige. Vahel ei viitsi tulla. Alguses kontrolliti, nüüd ei tulda enam ligigi.»

«Kas see pahandab sind, et su tööd tähele ei panda?»

Olin halb inimene, aiva urgitsesin teise hinges.

Harvey naeris. Natuke võltsilt, nagu mulle tundus.

«Peaasi, et palka maksavad. Maksjad vist enam ei teagi, mille eest. Igasuguseid ameteid on koondatud, minu oma mitte.»

«Vahest on sinu töö nende jaoks nii arusaamatu, et nad ei oska seda arvestada?»

«Nad usaldavad mind. Teavad, et olen korralik inimene. Mõtles ise: kolmkümmend aastat ikka sama koha peal. Võiksin kodus istuda ja ainult palga järel käia.»

Küllap oli ta saanud saksaliku kasvatuse ning vene värk polnud seda veel minema uhtunud. Lõpuks, kas pole paljud ametid mis tahes ühiskonnas just sama sisukad kui see siin?

Teisalt tahab inimene ükskõik kui tobedas ametis tunda oma vajalikkust.

«Kuule, Harvey, mis sa ise arvad, kas see rõdu ükskord ikkagi kukub alla?»

«Kindlasti kukub,» vastas mees stoilise rahuga. «Igal asjal, millel on olnud algus, on kord ka lõpp.»

«Sind palgati seisma ju selleks, et tõestada: vastupidi irisejate arvamusele on stalinliku arhitektuuri imed vastupidavad ja püsivad. . . »

«Nagu stalinism isegi,» lisas Harvey mõtlikult.

Kas ei kostnud ta häälest koguni hardust?

«Ütlesid ise, et igal asjal on oma iga. Kas sinuga mõõdetakse nüüd stalinismi? . . . »

See oli rumalasti öeldud. Jutt on ju majast, mitte ideest. Parandasin:

«Tahtsin öelda, et kas võrreldakse sinu ja paneelmaja eluiga?»

Harvey kehitas õlgu. Mõte oli tema meelest vist liiga lihtsustav.

«See on ülemuse mure.»

Kuidas sai Harvey elu ja surm olla ülemuse asi? Oleme ikka totalitarismist läbi imbnud. Tegelikult me nii ju ei mõtle, oleme harjunud pilduma sõnu, juurdunud vormeleid.

«Kui pikk su tööpäev on?»

«Nagu kõigil. Kaheksa tundi. Viis päeva nädalas.»

«Ja mis siis, kui rõdu variseb alla hetkel, kui sind parajasti valves ei ole?»

«Siis on see minu õnn.»

Niisiis polegi too endine enesetapja huvitatud rusude alla jäämisest. Vahel valis ta sellise aeglase enesetapuviisi just oma elu pikendamise eesmärgil. Nagu meist paljud.

«Ometi seisad töötundidel truult otse rõdu all. . . »

«Nii on ette nähtud. . . »

«Ütle mulle päris ausalt: kui kuuled ülevalt kahtlast praginat või näed konsoole paindumas, kas siis hüppad kõrvale?»

Olin oma kiuslike küsimustega järjekindel.

Harvey mõtles. Otsekui poleks iialgi varem sellele mõelnud.

«Küllap teeksin seda instinktiivselt,» vastas ta lõpuks.

Mis mõtet oli siis seismisel? Kas ainult palga pärast? Ei mingit loomingulisust?

Ega ma lõpuni kiuslik kah olnud. Siiski tahtsin veel teada:

«Kui nüüd uus aeg tõeliselt algab, peremehed mõtlevad enne, millise töö eest tasub palka maksta, kui isegi need vanad majad ära erastatakse ega ole enam tarvis tõestada stalinismiaegsete konstruktsioonide vastupidavust, ühe sõnaga kui sind töölt lahti lastakse, mis sinust siis saab, kust sa veel erialast tööd leiad?»

See pikk lause ei kõigutanud teda. Lausus muretul:

«Mul ammu pension välja teenitud!»

«Nii et elutöö tehtud ja süda rahul?» jätkasin oma stiilis.

«Tead, kui toredaid mõtteid mul siin on tekkinud!» elavnes Harvey äkki.

Ma ei hakanud pärima, mis mõtted need on.

Küllalt juba vesteldud. Jalutasin edasi, järgmise objekti suunas.

BALTI VARES

Siin Rootsi. Balti Instituut. Kahekümnenda sajandi lõpp. On jäänud veel üheksa ja pool aastat, kuni lööb ette arv 2000 Jeesuse sünnist. Maailm võttis selle ajaarvamise omaks. Tagantjärele mõistagi, sest kes teadis sel hetkel tulevastest kalendritest. Hiljem said need tähtsaks. Ka harjumusest, aga mitte ainult. Kõik ümmargused tähtpäevad on tinglikud. Miks täisaasta sinu sünnist on kuidagi eriline? Tegelikult põhjendamatu. Ja veider. Aga olgu. Üks tinglikkusi, mis näib meie asjade korraldamiseks olevat vajalik.

Niipalju ajast. Tuleme tagasi koha juurde. See on juhus inimese elus. Kuhu ta satub. Kuigi ise läheb ning teab ette. Tagantjärele veelgi täpsemini, ehkki hakkab kohe unustama. Kuipalju paiku on läbi rännatud! Jalgadega mõõdetud, lennukiga kaetud. Ühest punktist teise. Pilved on peaaegu olematus, nende geograafia kiiresti muutuv. Kannad kaardile oru ja juba on ta igavikku kadunud. See võiks teha inimese jumalasarnameks, üle aegade elavaks olendiks. Aga ei tee, sest lennuk maandub peagi.

Balti asutus vahendab kultuuri, teeb teadust. Kogub, talletab, aitab, on olemas. Riik maksab. Üks nendest asisele elule arusaamatuid, mittetootvaid, mitesissetoovaid kultuuriasutusi, mis võiks ju ühel ühiskonnal olla. Nagu on su hallil vestil mustade nõövide reas äkki üks kirju. Inimesed vaatavad seda, muigavad. Oled ekstravagantne vennike nende meelest. Selle üheainsa nõöbi pärast.

Niisiis Balti Instituut. Saan siit öömaja, purgi õlut, taldrikutäie munaroo-ga, palju seeditavaid mõtteid, keni mõistvaid jutuajamisi. Kuulun kultuuri, osalen, teen, tarbin. On ju vajalik see asutus Solnas.

Olen tuttav kabalistikaga, seltskondliku mänguga. Algne müstika on hajanud, võbinast pole mälestustki. Kuupäevadest ja aastaarvudest tehakse summasid, laotakse numbraid ruutudesse. Esimene ruut tähistab *egot*. Tuhat aastat on see ruut olnud igal inimesel täidetud. Keegi pole mööda pääsenud *egost*. Ja äkki on 2000. Su sünnipäev ei sisalda ainsatki ühte. Sul puudub ise-

kus, enesekesksus ja kõik need mõnikümmend omadust, mida väljendatakse liitsõnadega, mille üks osis on tüvi «ise». Mis saab sinust ja maailmast? Mis juhtub, kui äkki sigineb maailma hulk inimesi, kellel puudub tolle kabalistliku mängu kohaselt *ego*. «Mina», eneseteostus, enesekindlus ja nii edasi? Kas sellest lähebki maailm lõhki? Või muutub taas vaimseks ja elamisväärseks? Mis hoiab teda koos, kui «mina» pole enam tervik? Kui kaob substantis, mis on toitunud «mina»-mõistest. Sellest imelikust ja raskesti seletatavast tervikust, mida on nii kerge hävitada, haavata, rikkuda ja mis ometi hoiab su veretukset, hingerütmi, su kosmilist olemasolu.

Agas järgmine aastatuhat pole veel alanud. «Üks» on alles. Sul pole ohtu sündida uuesti. Või kui sünnidki, siis asub tegevusse teistsugune minakeskne tervik.

Käesolev hetk. Seda on ülistatud olematuse pärast. Viiv ja möödas. Mida temast tahta? Kirjutan sõnu kaustikusse. Ikka veel käsitsi raalide ajastul. Saad lause kirja ning käesolev hetk on minevikku vajunud.

Sel hetkel koputab keegi aknale.

Vaevalt Rootsisis on nõnda kombeks. Valge rass, nurgeline ja iseteadev. Puudub kollase rassi pehmus ja sulnidus. Mis teha, kaljude peal aastasadu elatud. Nüüd on siis jõutud nii kaugele, et koputatakse esimese korruse aknale, sest toas põleb hilisõhtul tuli. Balti Instituut on avalik.

Surun näo vastu akent. Tulistagu, kui see peab olema mu saatus. Fatalistid kontrollivad oma tõekspidamisi karmide aktidega. Nõnda on vähemasti anekdootide järgi. Eks ole elamine katsetamine, pidev surmaminek. Igal on oma aeg. Maakeraku miljarde inimese hulgas on sadu, kelle viimset ohet tähistab just see sekundi murdosadega mõõdetav hetk. Kas neid on kuus miljardit või juba rohkem? Kas hingeainet ikka jätkub? Et saaksid tossata, saata oma jääke atmosfääri kuus-seitsekümmend aastat?

Akna taga ei näe ma ühtegi inimest. Vaid vares kõigub madalal oksal. See on ebatavaliselt suur lind. Ta suurus ehmatab, aga praegu otsin inimest, püüan varest mitte tähele panna.

«Asjata,» kostab kraaksatav hääl.

Kellelt see tuleb?

«Mis on asjata?» küsin vaikselt, et teised, kes Balti Instituudis hingevarju on leidnud, ei ärkaks ega peaks mind hulluks, kes kõneleb iseendaga.

Tänavalatern, mis põõsastest varjatud, valgustab vaevalt halli lindu oksal. Vahest on ta kopsakus vaid varjude mäng?

«Ka mind tasub tähele panna,» vastatakse väljast.

Hakkan ähmaselt aimama, et rääkijaks ongi lind. Ena imeasju öisel Rootsimaal. Oleks veel nõidade Põhjala, aga keset kuninglikku Stockholmi.

Tasub tähele panna iga elavat olendit. Oleme vennad ja õed, hinged hõivavad vastastikku kehi. Aga mida ütleks selle kohta teadus?

«Tutvustage end lähemalt,» ütlen nüüd juba hiigellinnule. Küllap tal on hea kuulmine.

«Olen baltlane. Ema on leedulane, isa eestlane, üles kasvasin Lätis. Oskan kõiki kolme keelt. Lendasin siia lootuses, et mind ehk vajatakse.»

Ta ütles selgesti: lendasin. Muidugi, mina ju kah lendasin. Lennukiga. Läks nagu meelest ära, ehkki alles esimest päeva kohal.

«On öö, linnud magavad,» sonin mina.

«Laske mind tuppa. Tahaksin kõnelda.»

Ma ei tea, kuidas avada akent. Ja mul oleks kõhe rääkida juttu kraaksuja-ga. Ütlen:

«Siin on kitsas. Ei saa sirutada tiibu.»

«Ärge olge halastamatu. Valisin vabatahtlikult paguluse. Ehkki mind riigi-piirid ei takista, nagu isegi võite arvata. Tahan aidata kolme õnnetut isa-maad. Võtke mind tööle oma instituuti. Aidake mind järjele. Küllap veendu-te peagi, et tegite õige valiku.»

Veel üks soovija. Mina pole ju otsustaja. Olen ise külaline. Pealegi tagasi-hoidlik. Ei küsi töökohta, nagu jala maale saan. Ehkki ühtki ööri pole taskus.

Immigratsiooniseadus keelab ilma eriloata võtta tööle väljastpoolt tulnuid. Arvan nõnda. Analoogiate põhjal. Ehkki täpselt ei tea. Ütlen:

«Vaba olevus ei peaks end siduma kantseleidega. Siingi on vaid inimeste liivakastimäng. Vaevalt see aitab õnnetuid ja isamaid. Ma ei taha öelda, et seda asutust pole tarvis. Näe, saan siit öömaja. Aga vaevalt on see sobiv val-gele varesele.»

Lind näib võpatavat mu viimaste sõnade peale. Ta soputab end kergelt ning jätkab, otsekui oleks kuuldu visanud peast:

«Mul on ideid, mis ühendavad,» pakub ta.

Mida teha öise külalisega? Ta kraaksuv hääl tungib üdini. Kuidas saaksin temaga koos töötada? Muidugi lähen mina hommikul oma teed. Aga kui võ-tan varese instituuti tööle, peavad teised teda välja kannatama. Peale vaada-tes ma igatahes ei usu, et linnust saaks lahe kolleeg. Ta näib olevat isepäine ja pealetükkiv.

Olen uurinud mitmeid teooriaid, kuidas määrata inimeste iseloomu ja so-bivust erinevateks töödeks. Kuigi ma pole olnud tööandja või värbaja. Ühes-ki teoorias ei räägita varestest kui töötegijatest. Kas nad on ülepea selleks võimelised? Ometi ta pakub ennast, küllap teab, millega riskib. Mulle tuleb päästev mõte:

«Direktor on praegu ära. Tulge hommikul, rääkige temaga. Mina ei vor-mista tööle.»

«Jätke need nõukogulikud väljendused!» kraaksatab öine külaline. «Laske mind sisse. Te sõite eile õhtul liha. Luud jäid järele. Puhastaksin neid veidi.»

Ei ole kerge alustada elu otsast. Kodumaal olid tal kindlasti omad prügi-mäed, kus toitis peakest. Siinsed kastid on võõraste lukkudega, inimeste veel kõlblikud jäätmed kadedalt peidetud. Saan linnu tunnetest aru. Aga kuidas teda aidata? Võtaksin eileõhtuse söömaaja ülejäägid kraanikausi kõrvalt prü-gikastist välja ning ulataksin põgenikule, aga ma ei oska avada akent. Nagu tema ei oska avada metalseid prügikaste. Nagu paljud uusasukad ei oska avada pakendeid.

Kord oli ka Rootsist müüdnud piima lahtistest nõudest. Nüüd on see papis ja mitmekordses kiles.

«Olge mõistlik. Kas te ei näe, et on öö. Öösel ei süüa. See mõjuks teie tervisele halvasti.»

«Elu on enese põletamine. Ärge olge seltsimees, olge džentelmen,» räägib vares rohkem käskivalt kui paluvalt.

Helistaksin politseisse. Või loomakaitsele. Ma ei oska rootsi keelt. Naljakas oleks oma puudulikus inglise keeles hakata seletama fantastilisi asju. Mind ei usutaks ka samakeelse jutu peale.

«Oota siin akna taga,» ütlen varesele.

Võtan köögist jätmete koti. Kui oleksin Baltimaade vares, rõõmustaksin selle sisu üle. Isegi banaanikoored võiksid huvi pakkuda. Peremehe külmkapist mõnda pärisoitu ma lisada ei taha. See oleks vargus. Ma ju ei tea, kuidas siin suhtutakse immigreruvatesse varestesse.

Hiilin välisukse juurde. Paotan seda ettevaatlikult. Et lind ei kuuleks ega hakkaks uksepraod vahelt sisse trügima.

Poetan jäätmekoti välistrepile. Kaugemale ei söanda viia. Korralikele rootslastele kindlasti ei meeldiks laialipuistatud prahikotti oma välistrepil näha. Teisalt on siin vaba maa. Tolerantsust on teadlikult eneses kultiveeritud. Vaba inimene ei tee meelega inetusi, aga mõnikord juhtub.

Tõmban ukse kinni. Lähen tagasi oma tuppa.

«Panin teile midagi ukse taha,» ütlen varesele. «See pole kindlasti parim, mis maal leidub. Aga nagu ütlesin, olen siin ise võõras.»

«Vaatame järele!» ütleb vares. Ta hääles on nagu ähvarduse noodike.

Varsti lendab ta, kott nokas, akna alla tagasi. Saputab seda. Jäätmed lendavad laiali. Hakkab nokkima. Ise häälitseb:

«See on kristlase liha. See on moslemi kohv. See on paganausulise banaan. See on hinduisti maitseaine. Väga kibe.»

Kui suur vares on pisut kosutust saanud, ütleb ta:

«Tänaksin instituuti sellega, et nokiksin ta seinale mõne loosungi.»

«Parem koguge ülejäägid kokku, toppige kotti ning viige kott prügikonteinerite kõrvale,» soovitan talle.

«Ma pole siia tulnud alandavaid töid tegema. Oma väarikust võinuksin ka kodus jalge alla lasta tallata.»

«Ma ei käsi teil teenija olla. Enda järelt peaks igaüks koristama.»

Mis pagulane see on, kes pelgab labidat pihku võtta. Ennast täis advokaatidest tulid joodikud. Nad kahjustasid põgenike mainet kõrgi pärismaalase silmis.

«Parem ma nokin loosungi seinakrohvisse,» ei muuda vares meelt.

«Mida te sinna kirjutaksite?»

«Ma kirjutaksin: kaks korda sinine on must.»

«Mis on sellel pistmist Balti Instituudiga?»

«Kui see on seinalt loetav, küll tal siis hakkab pistmist olema,» jääb lind enesekindlaks.

Mina ei saa varest keelata ega käskida. Instituudi direktor saabub alles homme. Mina pole võtnud kohust maja valvata. Mul pole põhjust närveerida. Ent korraliku inimesena pean oma ligimesi suunama headele tegudele, keelitama neid jätma mõttetused.

Kust võtan ma veendumuse, et teada, misasi maailmas on mõtetu? Kas pole seda näiteks malemäng? Milline kunst, kui paljudele täidab see elu! Või markide kogumine? Kulukas ja tobe ajaviide, mida see annab hingele peale poolkommertsliku hasardi?

«Kas te olete ka varem loosungeid majaseintele toksinud?» küsin varesele.

«Aiva sellega tegelengi,» suurustab lind.

Udu langeb mu üle. Heiastub, et kõik loosungid siinpool ja sealpool Läänemerd ongi vareste väljamõeldis. Aga ma ei või niisugust arvamust kõigi kuuldes avaldada. Mind hakatakse kahtlustama, et kõnelen kujundites.

Maja väriseb, kui vares nokaga lööb. Öise laterna valguses paistab, kuidas igast löögist tõuseb õhku krohvitolmu pilv.

Olen tulnud siia öökorterisse. Et homme olla kuningalinna jaoks värske.

Katan kõrvad väliste häälte eest kinni ning püüan uinuda.

KIRIKUTREPIL

Kohtumine toimus Lääne-Berliinis, kus viibisin mõned tunnid transiitreisijana. Läksin uudistama ligi viiskümmend aastat varemets seisnud kirikut loomaia läheduses. Saksa rahvas tahtis nähtavasti olla pika mäluga ning säilitada ajaloolise õnnetuse tunnistajat, vahest meenutamaks just omaenda süüd, hoiatamaks võimaliku kordumise eest. Tänapäevaks oli selle sügavamõttelise mälestusmärgi ümbruse vallutanud mitmevärviliseks maalitud peadega protestijad, pätid, tänavamuusikud, veiderdajad, kaubitsejad ning kerjused.

Viimaste hulgas nägin halli peaga härrasmeest, kes luges Immanuel Kanti. Jälgisin teda mõned minutid, kuna arvasin tegemist olevat eksitusega: oli ta ehk oma kübara kogemata uulitsale pillanud.

Vanem daam, kes võinuks romaanis olla kerjushärra noorusarmastus, viskas kübarasse teiste juurde mõned mündid. Härra tõusis ning kummardas galantselt ja väärikalt.

Minu saksa keel oli viletsavõitu, ometi sõandasin omapärast kerjajat kõnetada. Alustasin sellest, et kogusin kokku oma vähesed pennid ning ulatasin need süüdlasliku naeratusega Kanti-huvilisele. Nimelt ulatasin, mitte ei heitnud neid üleoleva liigutusega kübarasse.

Härra vaatas mulle üllatunult ning vahest isegi pisut etteheitvalt otsa: miks tahan teda tülitada?

«Miks olete siin, mu härra?» küsisin.

Ta osutas oma kübarale, viipas laialt ning vastas:

«See on mu elukutse.»

«Kuidas seda mõista?»

«Sõna-sõnalt. Lapsepõlves olid meie naabriteks kerjused. Nad olid väga jõukad. Isa pani mind nende juurde õppima.»

Kerjushärra lausus neid sõnu iseäraliku lahkusega. Ilmselt polnud tal midagi selle vastu, et jutustada endast. Vahest oli ta seda pidanud korduvalt tegema.

Vaatasin teiste kerjuste poole, kes olid armetud ja traditsioonilised.

«Te tahate öelda, et erinen oma ametivendadest. Paraku olen ikka tahtnud heast õpetusest hoolimata algupäratseda. See on minu uuendus, kui soovite. Kõik mu siinsed naabrid on piisavalt rikkad, et kanda sama head ülikonda kui mina. Nad ei taha murda arvamust, et siis neile keegi midagi ei anna. Ehkki näevad, et ma ei teeni nendest vähem.»

«Võidate ehk sellega, et erinete nendest?» üritasin rakendada psühholoogia aabitsatõdesid.

Härra kehtis õlgu.

«Võimalik, et minule andjate kontingent erineb nendele andjate omast. Lõpuks on igaihel oma lemmikvõte».

«Igatahes on teie oma tähelepanuväärne,» jagasin tunnustust.

Läheduses kerjas väikesi värvilisi vanamutte, räbalates lapsi, mehi ilmsete kehavigastustega, mis olid väljanäitusele pandud. Kujutasin neid hästi riietatutena, ometi ei osanud ma neid võrrelda oma vestluspartneriga. Ütlesin:

«Kanti filosoofiast nad vist siiski jagu ei saaks.»

«Ega minagi suuremat,» tunnistas härra naeratades. «Kas teie suudate teda ladusalt lugeda?»

Saksa keeles kindlasti mitte. Olin proovinud lugeda eesti keeles, aga võlu, mida võinuks oletada interpretatsioonide põhjal, ma temast ei leidnud. Igatahes ei sundinud ma ennast teda armastama. Kärsin, et kui oleksin kiindunud filosoofiasse, siis küll rohkem asjaolu pärast, et olen sellega palju vaeva näinud.

«Ei,» vastasin lühidalt.

«Tunnen aktsendi järgi, et olete soomlane,» ütles kerjus.

«Ei, eestlane.»

Olin kord kirjutanud artikli, milles süüdistasin eestlasi kerjamises. Õnneks seda ei avaldatud. On ju mis tahes süüdistamine ülekohtune, kui võrd see käsitab nähtusi kitsalt. Oma õnnetusega mängimisel ja maailmalt tähelepanu nõutamisel, millega tegelesid rahvaesindajad, polnud siiski sarnasust mu vestluskaaslase ja tema ametivendade tegevusega. Nood siin elatasid ennast priskelt ära, nende profession oli suurte traditsioonidega. Vene impeeriumis olid eestlased ühed viimased, kes oskasid suurt lehma lüpsta. Pigem täitsid nad saksa korralikkusega vene seadust, mis täitmiseks polnud mõeldudki. Läänes kerjamisest see rahvas ennast küll ei elataks. Pikk ajalugu on kalestanud Euroopa südant, eestlane aga on oma väärkuse krabis.

«Huvitav,» ütles kerjushärra. Sama tooniga oleks ta küllap rääkinud Aafrika eksootilistest loomadest.

Kindla liigutusega surus ta minu antud mündid mulle tagasi pihku ning ütles:

«Kui te ei põlgaks, pakuksin lisagi. Tean, et teil läheb veel aega, enne kui tõelise raha saate.»

Nii et artikli meenutamine mõjus selliselt. Naeratasin nii kenasti, kui oskasin, ning raputasin pead.

«Kas tohib hetkeks istuda teie juurde, jalgu puhkama?» osutasin kohale tema kõrval.

«Palun. Olete võõras ning julge,» lausus ta ükskõikselt.

Istusin trepiastmele.

Vaikisime.

Mulle meeldib kollektioneerida iseäraliku kujuga peakatteid. Naised koguvad kübaraid, et nendega uhkeldada. Mina samuti, ainult hoian neid kodus, kabineti seinal. Pähe panen üpris harva, mõnikord vahetult pärast hankimist.

Olin ka Lääne–Berliinist ostnud ühe saksaliku mütsi, see võis olla jäägrite või metsahärrade ametitunnus, nüüdseks kindlasti rohkem suveniir. Kübar oli mul peas, sest tahtsin näha, kas mind märgatakse. Lääneliku karastusega inimene ei tee millestki välja, ta lubab kõigil maailma veidrikel tunda end võrdsena temaga. Kui ta ka ise vaatab nende peale ülevalt alla.

Ilm oli kuum, võtsin villase mütsi peast, panin põlvedele.

Kerjushärra näitas, et asetaksin selle asfaldile. Vahest tahtis ta mu tolerantsi proovile panna. Tema kõrvale istumisega olin sellise suhtumise välja kutsunud. Kuigi ma mingit lusti ei tundnud, panin oma uue peakatte põhjuli kerjuse kübara kõrvale.

Oleksin tahtnud naabrile selgitada mõnda kirjakohta Kantist, aga mu keel ei kandnud. Leppinuksin ka tema seletusega, ent teadsin, et ma ei saa nii keerulisest keelest aru. Tahtsin miskipärast just suurest filosoofist kõnelda. Ütlesin raamatu poole noogutades:

«Olen käinud Königsbergis tema haual.»

«Mina olen praegu tema haual,» ütles kaaslane avatud leheküljele osutades.

Imelik võrdlus. Kirjas seal midagi taolist kindlasti polnud. Kanti mõtted elasid praegugi. Kellegi kirjutatud raamat pole tema haud, tahtsin uskuda.

Meist möödus kaks vanemat daami.

«See on baltlane,» ütles teine ning pani minu mütsi kümne margase paber- raha.

Kallutasin mütsi kohe nende nähes kerjuse kübarasse. Daamid moonutasid põlglikult nägu ning tatsasid edasi.

Kust nad võtsid, et olen baltlane? Maailm on täis siniste silmadega ning pisut kräsus blondide juustega inimesi.

«Näete,» hüüatas härra, kes hallist peast hoolimata võis olla minust noorem. Raha ta tagasi ei pakkunud.

Mida ma nägema pidin?

Haarasin mütsi ja tegin minekut.

OST

Härra Nolges seisis künkanõlval ja vaatas. Puud olid punasekirjud mitte sügisest, vaid kunstist. Loojuv päike värvis tema jaoks kõike, millel peatus pilk. Nad olid selleks õhtupoolikuks lepingu teinud vahendaja kaudu, kes seisis kümnekond meetrit eemal ning jälgis, et mõlemad osapooled lepingut täidaksid.

Nolges oli kaine mõistusega ärimees ega pildunud raha tuulde. Ta ei lubanud öelda, et on seda kümne küünega teeninud. Risk, närveldamine, südame- tunnistuse riismete kõrvaldamine, inimajaloo häälte vaigistamine polnud kergemad asjad kui mulla kogumine küün- te alla.

Ürgenergiat vallandades oli Nolges tõusnud uusrikaste hulka. Võimalused ärkamiseks olid loodud. Üks ärkas vaimselt, pettis ennast sisemise vabaduse- ga, teine karjus avalikult, mida seni salamahti oli harjutanud, kolmas tegut- ses. Nolges kuulus kolmandasse liiki, ta ei võinud maha magada tekkinud võimalusi. Kuni kõhkleja ennast sügas, ajas ärimees miljoni kokku.

Et äri oli üldiselt kidur ja juhuste tiivul kantud, siis polnud raha kuhugi paigutada ning Nolges asus jäljendama läänemaailma pärisrikkaid: tahtis osta midagi kasutat. Mida kasutum oli kolleksioneeritav, seda uhkem oli sellest ükskõiksel toonil kõnelda samasuguste võimekate seltskonnas. Nolgesi fantaasia polnud piiratud, küll aga spetsiifiline. Ta palkas kunstniku, kes mõtleks tema jaoks välja. Midagi, mille peale ükski teine ei tuleks, millega ta lööks jahitrofeede, markide, skalpide, armuvahekordade, sõjamasinate või maalide kogujaid.

Millised olid kunstniku ajupingutused, jäid Nolgesele teadmata. Mõne päeva pärast ilmus ta tellija palge ette ning soovitas omandada ühe päikeseloojangu.

Seda siis ärirees vaataski. Asi oli kahtlemata originaalne, kulud polnud suured — vaid honorar väärt idee eest — ning see ei viitnud palju aega, sest oma viimaseid meetreid kaduviku suunas läbis taevakeha üha kiireneva tempoga.

Selle päikeseloojangu oli Nolges kinni maksnud. Millised olid vahendaja volitused, see teda ei huvitanud. Nagu kõiges muuski, oli tähtis sisetunne: tänane päikeseloojang kuulus eesti tõusvale ärimehle Edward Nolgesele ja ei kellelegi muule.

Päikeseloojanguga tegelejaid leidis aga mitmel pool maailmas. Neid, kes elasid teistel pikkustel, Nolgesi ost kuigivõrd ei puudutanud. Küll aga kõiki, kes asusid rahajõmmiga enam-vähem sama meridiaani peal. See on ju vaid mõtteline joon, aga inimeste jaoks, kellel oli huvi loojuvat päikest jälgida, sai joon mõtestatuks.

Astronoomiahuviline teab, et Maa, mida peame tusedaks tükiks, tiirleb kui vurrkann. On kord tiirlema pandud, hoog pole veel vaibumas, meie elame ajalõigus, kus mingeid muutusi ei märka. Nõnda pöörduvad kõik meridiaani elanikud samal ajal Maakera paksu tšhu varju ega näe enam soojendajat päikest. Välja arvatud need, kes küünivad piiluma üle naba.

Lüürikuid leidis mitmel pool Maakeral. Nad ammutasid eluks tarvilikke tundeid optiliselt paisuvast punetavast kerast, mis kadus metsa taha või lageda kõrbe liiva.

Kõigist rääkida pole loomulikult võimalik. Teatavaks said need, kes kas või mõttes lärmi löid selle sügisõhtu või kevadõhtu pärast, kuidas kusagil.

Nordkapi lähedal vaatas horisondil libisevat punakera vana laplane. Varsti oli algamas polaaröö ning veel viimaseid hellitusi soojendajalt oleks ta tahtnud nautida. Nii jälgis ta mitmel päeval päikese kadumist, aga ühel õhtul tundis, et taevakehal pole talle midagi öelda. Isegi nukrust ei sisendanud ta vananevasse mehesse. Kas tõesti nõnda tulebki mitme kuu pikkune öö? Kuidas võiks see hea kera lapi rahva vastu ükskõikne olla?

Rovaniemi kandis istus metsamees oma onni ees, päikesega polnud tal suuremat asja. Ta tahtis veel mõned vitsaraod luuaks kõita, heitis pilgu päikesepoole, kas jõuab. Kohe tabas loodustark soomlane ära, et päikesega on midagi lahti. Ta rändas küll oma tavalisse paika kuuskede taha, aga torpari poja värsked luuad jättis üle vaatamata.

Ka Lätimaal leidis mees, kes märkas, et päike ei ole täna tema päralt. Tal polnud muide vähimatki kahtlust, et see on mõne eestlase temp. Nii ta naab-

rile ütleski, aga too löi käega, ei hakanud üle küsima, eestlastest võis hullematki oodata.

Leedus oli õnneks rahu, küllap tegeldi poliitika või ikebanaga. Ka Valgevenest ja Lääne-Ukrainast ei laekunud teateid. Elu raske, mis sa ühe loojangu pärast lärmi lööd, tuleb järgmine jälle.

Ka Rumeenias ja Bulgaarias polnud elu kerge, siiski leidus mõlemas inime, üks Peretu, teine Plovdivi lähedal, kes märkas ning külarahva tähelepanu asjale juhtis, rumeenlane veel sosistades, bulgaarlane juba avalikult. Arvati, et kommunismi selgroog on küll murtud, aga ega nende sepitsused veel lõppenud ole. Kummalgi maal polnud teada, et eestlane Nolges ei taha kommunismist kuuldagi. Ainult ehk niipalju, kui see tema ärile kasulik on.

Ka Kreeta saarel olevat loojangu eripärast räägitud, aga keelebarjääri tõttu asi uurijateni ei ulatunud. Hoopis tõsisemad olid lood Aafrikas. Et just sellele meridiaanile oli tõmmatud Sahara's piir Egiptuse ja Liibüa vahele, siis tähelepanekuid tegid üksikud piiriväelased, aga nemad ei andnud sõjasaladust välja. Ehkki oleks võinud arutleda, kas see pole ameeriklaste järjekordne tegu — nimelt polnud nad maateaduses tugevad. Ehkki: päikese kallal võidi sigatseda ka mõnelt Vahemeres asuvalt sõjalaevalt.

Sudaanis Afifi asulas elas pikk mees, keda arvati päikese sugulane olevat. Küllap uskus ta seda ka ise, igatahes kummardus ta igal loojangul Meka poole, loojuja silitas selga. Aga ühel õhtul ei silitanud, nõnda et kohvipruun mees unustas hetkeks Allahi ning vaatas imestades selja taha. Kui ta muud pattu oli elus teinud, kas needki ei võinud olla mõne välise jõu süü?

Zairis Maulanga külas, kus meie meridiaan peaaegu ristus ekvaatoriga, elas iseäraliku loojangu ehmatusel üle väga väikese kasvuga mees (kui teda sudaanlasega kokku panna ja kahega jagada, saaks kaks paraja pikkusega neegrit). Nimelt selle õhtuga seoses käiski tal võrdsuse mõte läbi kräsupea. Härra Nolges oli oma ostu nimelt sooritanud tänu äsja saavutatud ebavõrdsusele.

Sambias taheti kevadõhtusest segadusest teha riiklik probleem. Kui Eesti oleks olnud juba ÜRO liige, siis millega lugu oleks võinud lõppeda? Igatahes arutati asja instantsides ja higistati valged palakad märjaks.

Maailma süngeimas Kalahari kõrbes, kus on Kana ja Kuke asulad, konutas just viimase läheduses väga kurb mees, ta ei tundnud sel õhtul vähimatki rõõmu piinaja lahkumisest.

Mandri lõunatipus alustas sel ajal Port Elisabethist sõitu Kaplinna poole valge politseinik ning märkas kogenud silmaga, et otse loojangusse sõites ei pimesta täna päike silmi. Ehkki asjaolu oli autojuhile soodus, sundis harjumus mõtlema, et see on mustade järjekordne kuritegu: arvavad endid põliselanikeks ja nõiuvad, kuidas tahavad. Eestimaast polnud politseinik ealeski kuulnud.

Nolgese harrastuseks äri kõrval olid noored ja kaunid daamid. Panite tähele, et piki kogu meridiaani ei nurisenud päikeseloojangu erastamise pärast ükski naisterahvas?

ILMAR MIKIVER

Mis ma Sinuga teen

1. Ma leian vaasis idanevaid lipli Su igemeist; ma neelan nad koos vaasi ja lauaga ja kirjutan sellest juhtkirja.
2. Ma sulatan Su kõrvalestad märtsi pungivasse soolatoosi.
3. Ma kruvin lahti Su rinnad, et loetella neis käärivaid tubakakuponge.
4. Ma koorin Su varbaküüntega oma aadamaõuna, millest küpsetad tulehommejället.
5. Ma lammutan maalid seintel ja topin Sinusse.
6. Ma venitan baldahhiiniks oma ülahuule ja hoian seda Sinu kohal.
7. Ma imen Su kõrist liblikaid, mida mult tellib Briti Muuseum.
8. Ma puurin oma nina Su kaelalülidesse läbi selgroo, kuni ta ots puhkeva tulbina väljub Su tuharast.
9. Ma pesen oma laupa Su lõhnavas tatis, mis voogab nagu maakera süda.
10. Ma loobun kunstist, teadusest ja laste-abirahast, et luusida Su rindade fosforses orus.
11. Ma ostan ära tuletõrjeühingud, et ei kustuks nisusalve põlemine Su nabas.
12. Ma kasvatan Su puusile tiivad vana piibli lehtedest.
13. Ma kaanetan Su higi veinivaati, mille prundiks on Jehoova fallos.
14. Ma ujutan Su peopesades kuldkalu, kuni nad roiskuvad majoneesiks Su naha nimbusele.
15. Ma laman Su sõrmil, kuni neist löövad õitsele mehisöövad lilled.
16. Ma sülitän Su kõhule looduslüürika rudisevat kaaviari.
17. Ma sulgun ahju, et vältida surma Su kauasest vahtimisest.
18. Ma mässin oma raiad Su juustesse, kui meil on külalised.
19. Ma heliplaadistan oma kuse polüfoonilise unelma, kui Sina oled mind solvand.

20. Ma hõõrun Su liikmeilt lahti naha, et suudelda selle sisekülge.
21. Ma sängitan oma mured Su tagumikku, millele on trükit meie esiisade võiduretkede lugu.
22. Ma võtan parlamendis sõna Su karvadest ja võidan sõja.
23. Ma tilgutan Su rõhatuste benediktiini meie kaklushaavadele.
24. Ma kogun Su reite vahele rongkäikude loosungeid ja ammendan säält kalleid juuste.
25. Ma kannan prilliraames kilet Su vagiina sätendavast limast.
26. Ma säilitan Su emakoogi epohheloovad raasud mausecoleumis, mida valvab mu erakahurvägi.
27. Ma kaevan välja Su veenusemäest kisendava päikesesüsteemi.
28. Ma riputan ahastustest end Su kubemes võrsuva hüatsindi varrele.
29. Ma raamin Su üsa rubiinse punga ikooni, mis on nii püha, et seda peab vaatama kaitseprillidega.
30. Ma lülitan Su põlveõnnalde kire elektrivõrku, et põleksid läbi lambid kõigis majus.
31. Ma maalin Su vaagnaluule pannoo metsloomade aineil.
32. Ma matan oma lõuad Su häbeduse ulguvasse kraatrisse, et nende marmorihelk säält juhiks tulevase põlvi.

Stokholm, 24. III 1944

TSÜKKEL «JULGEOLEKUINGEL»(1977—88)

Sina pead armastama

Sina pead armastama
see on elu ülilm seadus
Kes selle vastu eksib
kes otsekohe ei armasta
kui käsk tuleb
see lastakse maha
Ja kõik

Tuleb

Läbi oherdiaugu
öösi ta tuleb
rist on tal seljas

Kuidas ta läbi saab
ise ka inimene
rist meile või endale

Meie oleme toas
oleme hirmul
olendid kes teist ei näe
kui vaid siis kui ta tuleb

Läbi oherdiaugu
tuleb tuppa
ja tapab

Uus ilm

Laps sündis
meile teadmata
armastus püüdis
ülevõimu võtta

Kinos näidati hüääni
sisalik tolknemas suunurgast
töörahal kästi
võim üle võtta

Ründasime kõrvuti
et lippu lüüa Kolgatale
kolbajahust leivale
kästi vodkat alla võtta

Laps elab
tühjas maailmas
kust pole midagi võtta
Süda rahune
Õndsam on anda kui võtta

Ood inimsusele

Oo tuttav kuju seisata
on hämar
Ma olen varem kuskil näinud Su nägu
jah kui Sa litsusid mu sõrmed moosiks
õrn naeratus Su näol meelde jäi

Ma tänan Sind Sa tuttav inimene
siit hauani on ainult toll ja siia
on toll ka hällist Olen tasakaalus
õrn naeratus mu huulil

Vast see jääb
ka Sulle meelde läbi vikerkaare
ta seitsmest eri sorti hallivarjundist

Kord rohekalt kord verevalt ta hõõgub
see naeratus kui pohlamooosivaht

Ah tean kui üksildane tookord olid
kui sõrmed lõmastid mul neeru puruks löid
Ma sama üksildane nüüd
ma tunnen ära tuttavad nüüd mõistan

On hämar ja Su nägu
meenutab inimest

Ma tänan Sind

Siiski midagi

Siiski midagi jäi inimsusest alles
näis küll õhku haihtuvat kuid siiski
nagu õhusaastus langes jälle maha
roosi õielehtedele laskus, kalgastus
pärast lapsed tassisid ta ära
roos jäi kauaks kartulite alla
õlgedega koos ja põhuga
sattus ahju Jälle vastu taevast
aga ikka midagi jäi alles
jumal teab kuhu

Silmakalkvel
karjapoiss kord põski nühkis
ropu käega pühkis pisaraid
silmanurka sattus sitaraas. . .
poiss sai vanaks
silma peale kasvas kae
kuid teine silm
jäi peaaegu alles

WILHELM VON VERMOOR

LEEGION

Rm. 7. 14—24

Ma ju tegelikult ei tea, mis juhtus. Olin hüpnosis.

Venemaalt oli tulnud keegi hüpnosisöör, kes väitis, et usuga seotud nähtused on hüpnosis erinevad avaldumisvormid. Kuna mu koguduseliikmed meievahelist vaidlust jälgisid, püüdsin ma teha kõik, et nende hingede hoidmiseks demonstreerida oma moraalset ja intellektuaalset üleolekut, kuni üks daam tegi ettepaneku usku hüpnosisi kaudu kontrollida — kas see inimese süvateadvuse jaoks üldse on olemas või on see vaid hingeeluline hälve, poos või minu puhul ametist johtuv propagandistlik hädavajadus. Hüpnosisöör valas õli tulle, väites, et mul pole põhjust moonutusi karta, kuivõrd inimene ei alluvat hüpnosisi käskudele ja sisestustele, mis on vastuolus tema südametunnistuse ja isiksuselise identiteediga. See kujunes minu jaoks väljapääsmatuks olukorraks. Pidin oma kohustustele vaimuliku töö tegijana alluma.

Ärkasin koguduseliikmete punni läinud silmade all, mis mind uurivalt ja jahmunud õudusega vaatasid. Asjatult püüdsin paljastust küsimuse tooni panna: «Mis juhtus? Kas midagi läks valesti?»

Vaikus. Siis hakkasid inimesed püsti tõusma ja ära minema. Kostis hüsteerilisi naerurõkatusi; oli näha väljakutsuvaid poose; kuid enamik rahvast läks kümnus seljaga ukse poole, mille lävelt nii mõnigi neist heitis veel jahmunud kõõrdpilgu tagasi minu suunas, just kui suutmata uskuda oma silmi. Need ei sisaldanud midagi seansieelsest avalusest. Silmad olid tummad, mind teraseltki uurides kuidagi sissepoole vaatavad, justkui kartes oma hinge ja ihu pärast: nagu oleks neist samaaegselt nii mõistus kui soolikad välja valgumas.

Pingutasin veel: «Kas siis minus usku ei tuvastatudki? Kas ma ei usugi Jumalat?»

«Ja missugust veel» — tuli kumahaälne vastus ruumi nurgast, mille poole olin parasjagu seljaga. Kuid ma teadsin, kes seal istus: üks neist, kelle pärast olin pidanud selle eksperimendiga nõustuma — uskuda tahtev ja Jumalat otsiv noormees.

Oleksin minagi seda teada tahtnud, kuid atmosfäär ruumis oli selline, et mul jäi üle vaid olla ja küsimus alla neelata. Pikapeale sai saal tühjaks, kui mitte arvestada kambaks kogunenud kirju koosseisuga uudishimulike rühma, kes midagi omavahel vaikselt rääkides mind põmitse. Nad nagu ootasid midagi või kedagi. Varsti sisesidki ruumi kaks tugevat, sportliku rühiga noort meest ja tulid otse minu suunas. Hüpnosisöör, kes oli kogu aeg minu kõrval seisnud, lahkus, kui nad olid talle mingit tõendit näidanud. Mulle öeldi vaid — «palun, tulge kaasa» ja tummana toolilt tõustes hakkasin nende vahel ukse poole minema. Maja ees oli auto.

Istudes kahe mehe vahel kiiresti mõõda talvist linna sõitvas «Volgas» kaalusin oma olukorda. Tundsin, nagu oleks minusse sadestunud mingeid hüpnosisi jääkaineid: olin kuidagi arusaamatult leplik ja rahulik. Kogusin väikese palvega vaimujõudu, et esindada kõike seda, mida ma väärtuslikuks pidasin, riiklikus julgeolekus. Kuhu mujale veel võis viia see sõit sellise autoga selliste meeste vahel?! Minu usk Jumalasse, ligimesearmastus ja ustavus Kirikule näis seisvat katsumuse ees — olen ma tõesti truu armastuse Jumalale?!

Ja nagu selle mõttes esitatud küsimuse ning küsimuse kaudu meelegi kindluse otsimise peale kuulsin järsku — ehkki istusin inimesi täis, polsterdatud autos — jälle kui tühjas ruumis kõlisevat, mind jaheda sarkasmiga eitavat, peent, aristokraatlikku

naeru, mis näis tulevat külmaverelise kõrgi ja hüpertrofeerunud intellektuaali metal-
sest kõrist. See oli märk. Esimest korda olin seda kuulnud jõuluõhtul kirikus, kui
kantslist jutluse lõpetuseks pühimate, kristlaste turva pakkuvate sõnadega kogudust
õnnistasin. Tol korral käis minus! Läbi jäine värin ja šokeeritult küsisin organistilt:
«Kes küll niimoodi kirikus naerda julgeb?» Ilmnes, et tema polnud midagi kuulnud.
Klassikaline kuradi ilmumise juhtum.

Võtsin ennast kokku. Kahe mehe vahel oli see kerge, nii esmalt autos istudes kui
hiljem käies mööda pikki koridore, mis minu jaoks lõppesid trellitatud aknaga val-
geks lubjatud ruumis. Gorillad jätsid mu ukse juurde seisma ja väljusid sõnatult, ust
lukku keerates. Järelemõtlemisaeg — arvasin. Istusin kunstnahksele kušetile ja sil-
mitsesin aknast paistvat esinduslikku hoonet, kuni mingi udu, õigemini hõbedaste,
igas suunas sähvivate fooliumitükikeste sadu mu silmis kõike varjama hakkas.
Tundsini, kuidas kompimismeel kadus ja aeg lausa kuuldavalt venima hakkas. Ruo-
mi kaitsvad piirid haihtusid. Siis tuli hirm, tähtedevahelist ilmaruumi täitev pime
ärevus.

Külmalt sahisemat vaikust, mis oleks nagu tekkinud aja igavikuks venitamisest,
hakkasid tasapisi lõhkuma kusagilt tulevad oiged ja karjed. Aina valju- ja paljuhäääl-
semalt, valulisemalt, süüdistavamalt. Kohutatult jäin neid kuulama. Lakkamata röö-
kimast ja oigamast, muutusid hääled alasti, äralõigatud või kokkuõmmeldud elundi-
te ja liikmetega inimestest koosnevaks pilveks, mis hõljus valgetest kahhelkividest
ruumi kohal, milles nägin valges kitlis meest operatsioonilaua kohale kummardu-
nult mingit erilist tähelepanu nõudvat lõikust sooritamas. Hetk, ja ilma igasuguse
kahtlusetajajärgi enda identsust temaga. Mul olid tema aistingud, tunded, mõtted,
soovid ja mälu. See olin mina. Neurokirurg.

Olin tuimestuseta inimmaterjali vivisektsiooniks kasutatav teadlane. Koonduslaag-
ris. Kuid mujal taolise töö võimalust ju polnud. Uurimuse iseloom eeldas sellist
keskkonda, kui see ka varjatam oleks olnud. Tegelikult ma õieti ei märganudki veel
elavaid või juba surnud vange, krematooriumi, barakke, hundikoeri ja okastraatae-
du. Mind huvitas ainult mu töö, täpsed ja distsiplineeritud ettevalmistused laboris ja
operatsioonisaalis, laitmatu puhtus ja vähemalt mu abiliste korrektnel keel, riietus ja
kehahoiak. Nad pidid riietuma ainult valgesse ja puhtusest kiiskavate instrumentide
kõrval tohtiski mu tööruumides kasutada ainult üht värvi — valget.

Jah, ehkki ma olin vaid arst ja mul polnud sõjaväelist auastet, ometi olin ka laagri
pöbellikele sõduritele ja ohvitseridele aristokraatse välimuse, täpselt koordineeri-
tud liigutuste, distsiplineeritud kultuuriharjumuste ja enesestmõistetavalt võimuka
käitumisega uue rassi etaloniks. Minu tahe täideti vastuvaidlematult, ja mis puutub
vangidesse, siis nad enam mind ei kartnudki, vaid täieliku alistuvusega vaatasid
minu kui päästja peale. Oma abilisi ma ei näinudki õieti, veel vähem nende taotlust
minuga samanedada oma suhetes alluvate ja inimmaterjaliga. Kvalitatiivne kuristik
minu ja nende vahel oli liiga suur, ning täpsus, mida ma neilt nõudsin, pigem vaid
maskeeris nende ebatäpsust, võimaldades küll minul tööd teha, kuid tegemata neist
mulle kolleege. Ometi, kaugemas tulevikus selle kuristiku kõrvaldamise nimel ma
ju töötasingi. Teaduse masinana. Nende fantaasia aga küündis ainult enese võrdle-
miseni rahvaraamatuist tuntud loomatõugude õilistajatega. Olles samal positsioonil
pöbellike parteilaste ja SS-lastega, jagasid nad üksnes nende hüsteerilist rassistlik-
ku poosi, teadmata, milles tegelikult on küsimus. Mina aga olin siin teadusliku üles-
andega aadlik, von Vermoor Eestist, kes tuli Saksamaale ära kasutama võimalust,
mis siin oli loodud inimese uurimiseks ja temaga eksperimenteerimiseks. Natsid
olid ühe vana, animaalse ajastu lõpetajad ja ühtlasi enesetapjad, kuid teaduse jaoks
hädavajalik nähtus, kelle võimuloleku jooksul pidin oma töö selle etapiga valmis
saama, oma programmi täitma. Seda tegin ma kontsentreeritult: täitsin oma kohust
sõna otseses ja kitsamas mõttes, ilma et oleksin märganud «kohuse» mõiste varjus

perversset sadismi või isegi isiklikku teaduslikku auhannust. Avades skalpelliga ärkveloleva inimese kolpa, ei tulnud mul mõttesegi tema karjetesse teisiti kui teadusliku huviga suhtuda: mind huvitas selle röökimise objektiivne mehhanism ja see, kuidas objektiivsus nävisüsteemis metamorfoosi läbi muutub isiklikuks, subjektiivseks, vahetult seotuks inimese enese ja maailmatunnetusega. Assistendid aga nägid mu tegevuses rafineeritud ja külmavereliselt teostatavat, iharat sadismi, sest olles ise räpased sadistid, köitis neid patsientide hirm ja valu, nagu suudaksid nad seda teistes tekitades ise automaatselt sellest priiks saada. Õpetuseks oleks tahtnud mõne neist laua peale panna. Mind köitis ainult objektiivsus, ka see, mis minuga ja minus toimis. See aga tähendas vastutustundest teaduse ees ka ise kõigeiks valmisolekut, ja seda nii täpsuse kui analüüsi, keskendatuse ja eritlusvõime kaudu nii mõttes kui tundes. Nemand aga isegi valgetes kitlites jõid laagri territooriumil õlut ja laulsid sentimentaalseid rahvalikke laule. Nende halba maitsset, avali sadismi ja sama avali sentimentaalsust nõudev psühhofüsioloogiline konstruksioon nõudis uuestiloomist, kuid ma sain piirduda ka nende entusiasmi kohta töös vaid selliste märkustega, nagu: «Kes kõige rohkem ähib, ei pruugi sellegipoolest esimesena finišisse jõuda!»

Vaid langeb infarktis maha. Tuhandaastane riik tuleb, aga mitte neile, kes praegu arvavad ennast seda ette valmistavat. Sure Plebei hüsteeriline sonimine lõpetab subjektiivsuse ajastu Maa peal, andes oma sõgeduses paradoksaalsel kombel teadusele võimaluse uue inimese loomisega alustada. Ta tuleb — see looduse objektiivset protsessi objektiivselt tajuv ja mõtestav olend, kelle eneseidentiteet ei kujune subjektiivset kehalist ja vaimset valu vältida püüdmises: tema, kes on sellest vaba aga vaevle ei armu — ega hambavalu või südametunnistuspina käes, vaid täie asjalikkuse ja täpsusega registreerib neist saada va info. Objektiivsus ei deformeeru siis enam valukartvaks subjektiivsuseks, mis sünnib, kui tajutakse valu vahetult. Mis mõtte ja teo selgest objektiivsusest saab siis kõnelda — inimese objektiivse isiksuse asemel laiutab vaid fundamentaalset valu—mõnu müstifitseeriv subjektiivsus. Kuni tuntakse valu, senikaua tõe tunnetamise ja tegemise asemel tahetakse vaid vältida valu, mõnutunnet tõeks ja valu valeks nimetades. Pavlovi uuringud näitasid subjektiivse valutunde stimuleerivat mõju loomse maailma objektiivsusega kohanemisel, ja kuni inimene oli loom, kel puudus abstraktse mõtlemise võime, vajas ta ka loomset närvisüsteemi, mis valuimpulsiga ohust märku andis. Nüüd teenib objektiivset mõtlemisvõimet ähmastav valu hoopis vastupidist esmärke. On vaja aju, mis registreerib vahetult objektiivset, milles objektiivse mõtlemise impulsid on tugevamad emotsionaalsest mõtlemisest, ehk sellist närvisüsteemi, mille kaudu edasiantav signaal ei paralüüseriiks aju objektiivset tegelikkust peegeldavat funktsiooni. Tükati abstraktsest mõtlemisest on nüüd juba vähe. Ellu saab jääda vaid selline organism, mis võimaldab pidevat objektiivset taju ja mõtet. See eeldab valutunde ja sellega seotud teadvuse irreaalseks muutmist; nagu seda Jumala riigis on kujutus põrgust, mille asukad tunnevad valu; ja objektiivsuse fastsineeriva ilu tajumise asemel sonivad.

Seega, kuni inimene ei ole võimeline ignoreerima valu, seni on ta põrgusse kuuluv, kes muudab ka need objektiivsuse süstid, mida Kirik ilmutusena käsitleb, irreaalseteks, irratsionaalseteks, antimaterialistlikeks. Maa jääb subjektiivsivõimalu käes vaevlevate inimeste operatsioonilauaks seni, kuni lõpetatakse see otsustav lõikus, mis kõrvaldab objektiivse ilmutust moonutava aegunud närvisüsteemi ja sellele tugineva taju— ja mõtlemismehhanismi, mis lõppkokkuvõttes filtreerib kogu saada va info läbi loomse valus—mõnus dialektika sõela, uhkelt seda kõige jäänuslikumat inimeses inimlikkuseks nimetades. Sellele skisofreeniale teeb lõpu teokraatiat ettevalmistav teadus, mis inimese ümbersündi taotledes likvideerib vana närvisüsteemi, vanad signaalid ajju, vana liha, kui arhailise lopsakusega väljenduda. Ainult uus inimorganism võib mahutada endasse tegelikkuse objektiivse peegelduse, ja see tähendab — võimet ellu jääda. Iga kehalisest või vaimsest valust tingitud kõhklusetki võib nõuda hinnaks inimkonna kui liigi hävingu. Pidin igal juhul oma töö ära tege-

ma, sest vana inimese aeg Maa peal oli täis saamas: kunagised inimkonnale geneetilise impulsi andnud taevapojad — tõelised rassistid täis külma kosmilist mõistust ja arvestust, lõputu aegruumi halastamatut vilja — olid teel tagasi siia. On meil midagi neile ette näidata?! Enamik, tohutu enamik inimesi tahab üksnes vältida valu, mis kaasneb julge vaimuliigutusegagi. Kõik kõrgkultuurid, olles teinud vaid ühe sammu rassiõilistuse teel, on juba järgmise sammuga langenud ahvikarjade rünnakute käes. Inimõigusi on jagatud igale šimpansile, kes hetke suudab kahel jalal seista. Allakäik on hirmus olnud. Inimkond prostratsiooniseisundis. Mina täitsin siin vaid ülesannet, uurides kohalikke eluvorme, teisi olemismasinaid. Neisse sisestatud programm osutus vähemalt antud tingimustes valeks, ja inimkonna nimel pidin ma jõudma teada saada — miks? See oli mu Tallinnas saadud ülesanne.

Ometi, ei mingit mõtet hägustavat entusiasmi. Töö algas punkt kell kaheksa, lõuna kestis punkt kaheateistkümnest punkt kolmveerand üheni ja kolmveerand viis hakkasin lahkumiseks ettevalmistusi tegema. Laagris ma ei õöbinud, vaid 40-minutilise autosõidu kaugusel asuvas klassitsistlikus mõisas, kesk hästi hooldatud metsa, kus kõik puud tundusid ühealised, tüved võrdselt jämedad ja sirged. Ei mingit võsa. Maja ei ümbritsenud aed, lilledki puudusid, oli vaid ringteega ümbritsetud plats härrastemaja ees, millel sai autot ringi pöörata. Ma ei kannatanud laialivalguvat toretsevat luksust, küll aga pidi kõik mu eluruumi kuuluv olema funktsionaalne, töökindel, et ma ei peaks ühki oma mõtet või tegu kordama, pooleli jätma või ümber tegema. Aeg oli kallis.

Lapsi oli mul kaks — 19aastane Ingrid ja 16aastane Diana. Ingrid oli sihvakas blondiin terashallide silmadega, vilumatule pilgule uje ja malbe, tegelikult ükskõikselt viisakas, kellele inimesed korda ei läinud. Tema klaveriharjutustest kostis metalne löök. Nagu endale konstateerisin, oli ta mu lemmik. Ta respektieris seda, alandumata ühelgi tingimusel oma jahedusest väljuma, et mind tänutundega rõhuda. Nagu möödaminnes teatas ta oma soovid ja nende täitmist pidasin enesestmõistetavaks. Kui see ei olnud võimalik, vabandasin ta ees, ja seda võttis ta alati vastu ka ammendavana.

Diana oli brünett, lohakam ja meelelisem. Teatud inimkihis tavatseti teda ilusaks pidada ja just tema imetlejate puhul pidin korduvalt tõdema, kuivõrd maitse reedab inimesi. Tegelikult oli Dianas mustlaslikke jooni ja sentimentaalset rämedust. Tema oli see midagi, mida ma inimeste juures põlgasin — lojuslik soojus, läppumus. Juba varases lapseeas ei mõjunud ta värskelt, vaid kuidagi üleküpsenult või ülemädanenult. Oma tujusid, milles polnud midagi konstruktiivset, pani ta maksma tundeelu kõige alumisematele klahvidele vajutades, näiteks asju loopides ja hüsteeriliselt karjudes. Ta ahmis endasse kõike maitsetut, justkui kontrollides, kuhu teised tema jaoks piiri tõmbavad. Ma ei võtnud teda tõsiselt, allusin tema lärmakale tundeelule vaid selleks ja niipalju, et temast lahti saada. Nägin selgesti seda piiri ühiskonnas, kus lõppes tema igasugune respektierimine, inimeseks tunnistamine, ja kus teda fikseeriti vaid möödaminnes kui ohutut kõõgitüdrukut. Teenijaskonnale oli ta oma, mõistetav, kuivõrd käitus nii nagu iga õnneloosi tõmmanud plebei. Teenijate suhtumises temasse oligi teatav annus nilbust, sellist, mida võisin täheldada laagri personali omavahelistes suhetes. Dianat vaadates kujutlesin teda aastakümnete pärast poodniku sünnitamisest mõnu tundva naisena. Võib-olla väsinud, aga endiselt energiline, suure südamega, vulgaarne ja tüse, ilma fantaasiata, hädaldav, aga rahul cluga, nagu see keskpärasust taotlevas keskklassis kohane. See, kes ta isa oli, millega tegeles, ei mahu kunagi tema pähe. Kui Diana konstitutsioon üldse mingit saladust võimaldas, siis maiselt inimlikku, tavapsühholoogiliselt tõlgendatavat.

Ingrid, jah, võis tollalgi aimata, millega tegelesin, see poleks tema jaoks olnud võõras maailm. Ta oli tõeline aadliku ja närvikirurgi tütar, kes oskas lugu pidada peentest valgetest sõrmedest ja ajust, mis neid ülitäpselt koordineeritud liigutusi tegema paneb. Temagi kätkes endas ilmutuslikku saladust, mitte maist, mitte psühho-

loogi poolt verbaliseeritavat, vaid kosmilist — nagu oleks ta selle kaugusest pärinev kaugjuhtimisega robot. Kes ja mis saab temast, kui ma ülesande täitnuna lahkun? Kas jääb tõesti üksinda koju, ükskõikselt maailma kulgu jälgima, üksi, paljusid enast tema kaudu õilistada tahtvaid kosilasi tagasi lükanult?! Ma ei armastanud teda nagu isa tütar, vaid kui võõrasse maailma sattunud saatusekaaslast. Jään ma teda kummitama? Jääb ta igatsedes tähistaevasse vaatama, oodates tunnustähte Maa külgetõmbejõust vabanemiseks?! Sest siin on kitsas. Siin haiseb nagu õhutamata barakis, millest alles eelmisel päeval on vangid mujale siirdunud. . .

1945. aasta 30. septembri õhtupoolikul lahkusin sellest meile peavarju andnud kauge sugulase mõisast üksi.

Nägin end kabinetis grammofonilt kuulamas vanakiriklikku muusikat, Gregoriuse koraali; tundsin oma naudingut selle täpsusest, mis on nii hädavajalik omadus liikumaks pimeduses, ja jäin rahule ka enda elu ja töö täpsusega, mis nüüdki, tagantjärele, mind konspiratsioonivaibaga kattis. Vähenvalt veel polnud venelased mind kinni võtnud, sest keegi väljaspool laagrit ei osanud mu *image*'it ja surmalaagrit ühendada. Ei tea, kas nad sellest laagrist teadlikudki olid. Sinna ei jäänud ühtki elavat hinge. Ehitused aga põletati maani maha. Minu põlgust natside vastu aga teati: seda enam, et käisin üpris tihedalt läbi kohaliku katoliku vaimulikuga, kes küllalt julgelt ilmutas oma vastumeelsust Hitleri suhtes ka oma jutlustes ja kelle kohta käisid ringi kuulujutud sümpaatiast juutide vastu. Ja kui minu maja külastasidki mundris mehed, siis aadlikest armeeohvitserid ja sõjaväearstid.

Jah, ma lahkusin üksi. Ingrid saatis mind pika pilguga uksele. Kuhu ma läksin, kaasas ainult väike kohver töö tulemustega, rahul sellega, et see režiim, mille jaoks inimelu midagi ei maksnud, oli olnud piisavalt pikk, andes mulle võimaluse uurida inimest tema psühhofüsioloogilises tervikus. Tagasi Eestisse materjali üle andma? . . . Muidugi ootasin invasiooni kosmostest, kuid mingi hetkeline ärev tunne justkui sisendas, et see on juba teostunud vaimse epideemia kujul, pehastades kõigepealt inimkonna poliitiliste tippude, Hitleri ja Stalini ajud; et selle epideemia taga olid mulle tundmatud kosmilised jõud ja minu kohus oli nende eest peita oma uurimistulemused. Kuhu ma ometi läksin? Aga selles olin ma peaaegu kindel — võitjate sõjakohtu kätte ma ei lange.

Karjete koor tuli uuesti kuuldavale, kui tagasi kunstnakhsele kušetile jõudma hakkasin. See polnud romantiline lärm, vaid erakordselt täpsete häälte (nende, mis tulevad sealt, kus enam pole võimalik teeselda) polüfooniline, jubedust tekitav harmoonia. Igas vanuses laste, naiste, meeste karjed ja oiged moodustasid täieliku inimkõrist tulevate helide spektri. Sellise refrääniga ümbritsetud mälestuslaigus ilmesin kahtlemata mina, passiandmetel 1953. a sündinu. Ei jõudnud veel oma vaimu selle läbielatus kobama hakata, kui nägin Teda.

Alt üles. Ta seisis mu peatsis, hõbevalges toogas, külmalt helkiva naha ja patriitslikult täiuslike näojoontega — kuivõrd seda mu asendist hinnata sai — ja väärikas kui au kandja ja kehastus, kes (kui on võimalik, et ei tea, mida teeb) täidab oma kohust laitmatu kindlustundega, mis ei sisalda endas ainsatki võimalust eksida või vääratada. Ta nahk polnud pehme ega tulvil verd. Ta ei olnud inimese kombel ainevahetuse kaudu seotud minu keskkonnaga. Tema riided ei sisaldanud maist lina või villa, voldistik langes nagu parimail gooti skulptuuridel. Tema see oli, kõrge ja kauge, aga kõikjale takistamatult tungiva kosmilise impeeriumi saadik, kellelt olin ülesande saanud algaja närvikirurgina Eestis 1939. a — siinsamas, selles toas, nagu nüüd ära tundsin. Tema oli see, keda ma Saksamaal jäljendada püüdsin: Tema ilmet ja hoiakut, ennekõike aga seda, mida need ainuvõimalikult näisid sisaldavat: au, kohusetunnet, halastamatut puhtust, Universumi vaimsust (mille jaoks võisid Maa kohta käibel olla vaid sellised sünonüümid nagu istandik, loomaaed, tõuaretusjaam, labor, koonduslaager). Ma ei kartnud teda ei siis ega nüüd: Temast hoovav kindlus-

tunnet sisendav jahedus ei võimaldanud nii maist tunnet; kuid meeles Tema alistav toime mulle ja Tema eelmine ülesanne, tahtsin vastust, kas Ta ikka on Jumala, minu Jumala saadik, kuid marmorlikus liikumatuses vaatas Ta üle minu, justkui oleksin Tema mõjuvälja sattunud juhuslik tolmukübe.

Ei jõudnud Teda Kristuse nimel vannutama hakata, kui mingi külma kosmilise energia säriseva tunde vaibumist mööda mu ihus ja ajus haihtus ka ingel. Mind valutas vaikus, ja koos sellega äratundmine, et miski, võib-olla sügavaim ja ühtlasi kaugeim osa minust oli kogetud jubedusega rahul — kuivõrd leidis unustuse alt isenda.

Või oleks õigem mõelda, et olin alati oma sügavaimatest allikatest teadlik olnud, kuid oma niioelda närvinõtruses keeldusin signaali vastu võtmast. Olen ma siis suutnud ära õppida seda kaastunnet armetute ja nõrkade, maitsetute ja rumalate inimeste vastu, kes endiselt nagu ahvid eelistavad mõelda ja liikuda karjas oma retkedel kõrge tõe vastu? Kas ei läinud ma nende hulka lunima kaastunnet — hirmust valu ees ühinesin ussikestega, et minult mu kohus võetaks?!

Tee ligimesele seda, mida tahad iseendale tehtavat! Ole aus, see armastus, mille-ga su katsele ligimest austada on vastatud, on sind sellest koletuslikust nähtusest eemale peletanud. See pole isegi ilus, sirge ja selge vihkamine. Väänlev, kõike endasse haarav pimedus on see, kõike jälki inimese pimedast põhjast ülestõstev keerristorm. Haisev needus, uppuja klammerdumine ettevaatamatu ligiolija külge — et mitte üksi surra. Ei, ma tahan armastada ilusat tugevat ja uhket inimest nii endas kui teistes. Kelles sellist inimest ei ole, see ei ole Maa algusest inimeseks valitud, pole taevast päritolu, vaid maakas, ahv.

«Kui keegi tuleb minu juurde ja ei vihka oma isa ja ema ja naist ja lapsi ja vendi ja õdesid ja veel pealegi oma elu, see ei või olla jünger.» Punkt.

Gorillad tulid järele.

Koridorides tuli vastu tugevaid terveid mehi ja mulle tundus siiski kibedana mõt-tevilksatus, et selle kõige saavutamises pole mul mingit osa! Või siiski — kuhu ma küll läksin, kuhu ma oma kohvri-ga jõudsin?

Ruum, mille uks mulle avati, tundus esimesel pilgul säravalt piiritu ja ajatuna. Tegelikult säras mulle vastu maast laeni akendest ruumi piire lõhkuv talvepäike, toetatuna kirkast lumesärast. Pärast nõrgalt valgustatud koridore tundsin sellesse valgusesse astudes tasakaaluhäiret. Kuuldes sõna «palun» nägin akna ees lauda, mille taga istunud kolmest mehest vasakpoolseim oli tõusmas, et mulle käega laua ees oleva tooli suunas viibata. Jõudsin läbi tühja ruumi selleni, ja istudes kindlalt paigas, võisin üritada läbi vastusärava valguse silmitseda mu vastas istuvaid mehi. Nad kõik tundusid kuidagi eatud. Parempoolne, kui üldse vanust pakkuda, oli nii umbes kolmekümne aastane. Tema ilmes oli mind silmitsedes mingi lõbus kaastun-ne, mille panin tema poolt sõrmitsetava suure konjakipokaali arvele. Keskmine mees oli jõuline, hallide juuste järgi otsustades üle keskea, karmipoolsete näojoon-tega võimukas härra, pisut kandiline, riiet ja vasakpoolne, ilmselt tänu sellisele naab-rusele, tundus kuidagi ebakonstruktiivselt: kõhnana, isegi igerikuna oma prillide ja lohaka soenguga. Ta tundus intelligendina, kellele ilmselt polnud võõrad boheem-lushood.

«Läheme kohe asja juurde!» — alustas keskmine mees tooniga, mis lubas teda ka auastmelt teistest vanemaks pidada. Ta ulatas mulle oma ees laual olevast toimikust foto — «Kas te tunnete seda meest?» Ja pausi järel, mil ma pilti vaatasin, lisas: «Pole mõtet keerutada. Teie ei tea, mis te rääkisite, meie aga küll. Enamgi, kui te ka ise ei tea, mis te mõtlete, siis meie teame ka seda!»

«See on Karl Linna», ütlesin.

«Kus ja millal te temaga koos töötasite?»

«Ma pole iial teda kohanud!»

«Ärge valetage,» käratas ta nüüd. «Meil on kümneid tunnistajaid, kes kuulsid, kuidas te tema aristokraatset hoiakut ja säravataju kiitsite. Nimetasite teda inimeseks taevast?!»

«Ma ei tea.»

«Sellega, nagu te isegi taipate, ei saa ma rahulduda. Aga räägime nüüd teist endast. Esitage ülevaade oma sõjaaegsest tegevusest! Kus, mida, kellega koos?! Kõigepealt teie nimi?!»

«Kalm, Gustav, Borissi poeg.»

«Mitte varjunimi, seda võime teie passistki lugeda. Tõeline nimi, see, millega panite toime kuritöö inimsoo vastu?!»

«Wilhelm von Vermoor» — vastasin enne, kui taipasin, et sidusin end absurdse looga, asetudes ümber mingisse sonimise poolt elluäratatud viirastuskujusse. Ometi tundsin, nagu oleksin selle suust väljalipsanud absurdse avaldusega täitnud mingit Kuradile hinge andmise uut, moodsamat rituaali, ja tagasiteed enam ei ole. Ilmselt parempoolne, see umbes kolmekümneaastane mees oli seda äratundmist mu ilmes konjakit rüübates märganud, sest ta ei saanud endale hoida nalja:

«Sellest, mida süda täis, sellest räägib suu. Hea inimene toob südame heast tagavarast esile head, ja halb inimene toob halvast tagavarast esile halba. Ent ma ütlen teile, et inimesed peavad kohtupäeval aru andma igast tühjast sõnast, mis nad on rääkinud. Sest su sõnust arvatakse sind õigeks ja sõnust mõistetakse sind hukka. Matteuse 12. 34b—37. Ja mitte see, mis suust sisse läheb, ei rüveta inimest, vaid see, mis suust väljub, rüveta inimest. Matteuse 15.11». Ja ta tõstis enne joomist klaasi tervituseks minu poole.

«Ma. . . » tahtsin end õigustada, kuid keskmine löikas mu lausesse:

«Pole põhjust enda olukorda sellesama suu kaudu vabandamisega halvemaks teha. Millises laagris te töötasite?»

«Ma ei ole. . . »

«Jätke see mängimine nimedega. Millises laagris töötas Wilhelm von Vermoor?»

«Eichlebenis.»

«Leipzigi lähedal,» sekkus vasakpoolne, «seal, kus enne meie tulekut kõik maha põletati, koos inimestega.»

«Mind ei olnud siis enam seal. Lõpetasin oma töö varem.»

«Te muidugi lubate küsida, mis töö teil seal surmalaagris selline oli?»

«Olin arst.»

«Täpsemalt»

«Teaduslikku tööd tegev neurokirurg.»

«Mis teie töö eesmärk oli?»

«Tegelesin inimeste allakäigu probleemiga laiemalt. Püüdsin leida mehhanismi, mis tingib kehalisi ja vaimseid haigusi. Üldse inimese vaimse ja füüsilise mandumise, tema sitkuse ja otsustusvõime hääbumise, selleks et vastupidiselt mõjustades toota terasest, tugevaid, terveid, suuri vaimseid ja füüsilisi koormusi taluvaid, valukartmatuid inimesi!»

«Kas te oma oppides kasutasite kohalikku või ültduimestust?»

Tundsin, kuidas mu kongis leitud kauge, aga olemuslik terasene «Mina» suhu tõusis, lõplikult kõrvale heites pastorikrae nagu õlgpärja vulkaanisuult:

«Te ju teate, mitte kumbagi! Et olla tugev, peab oskama taluda valu. Mõõtsime ka erinevate organite valutaluvust. Uus tõug, kellele avaneb universum, saab olla vaid selline, kes suudab taluda valu, ilma et see moonutaks tema reaalsustunnet. Kui toota inimene, kes suudab taluda valu, siis sünnib objektiivsust objektiivselt tajuv inimene, tõeliselt vaba ja uhke, keda ei suuda lüüa ega ebateadlik hirm valu ees. Inimest, kes ei karda valu, pole võimalik alistada ega orjastada ei temast endast ega väljastpoolt lähtudes. Iga jumal nüüd, kes tuleb inimest ähvardama kas või põrguvaluga, osutub narriks. Põrgu alustala — igavene piin — langeb nagu

ussitanud seen tolmuks. Meie, inimeste päralt on siis automaatselt külmavereline, rahust pakitsev usk surematusse — see tuleneb enese südametunnistuspiinadestki vaba väärtuse — iseenese tunnustamisest. See väike labor tasus ennast inimkonnale kuhjaga ära. Mõelge, kui palju inimesi on kasutult ohverdatud nägematutele jumalatele. Teiegi oma mahalaskmisega. Kohutav inimmaterjali raiskamine. Inimkond ei ole ammendamatu reserv, ja meil pole lõpmatult aega. Need, kes valu tundsid ja surid, ohverdasid end õilsa eesmärgi nimel, ehkki nad seda alati oma nõdras, valutundvas lihas ei teadvustanud. Need üksikud tuli ohvriks tuua, et meid, inimkonda, tervikuna ei hävitataks. Sest maise eksperimendi autorid on tagasi tulemas ja ähvardavad meid taevase tulega, kui leiavad endi katse nurjaläinud olevat. Ma polnud julmur, kuid teatud steriliseeriva julmusega ei saa ükski arst oma tööd teha, kaine julmusega, mis on vajalik elegantseks, täpseks skalpellilõikeks, mis vähemalt minu käes pigem võitles sadismi kui pööbelliku, vedela, ihara ja alatu omaduse vastu. Uues rassis ei tohi seda olla. Tugev, valukartmatu inimene on distsiplineeritud, täpne, võimeline keskendumata, ja agressiivne vaid sel määral, kui seda nõuab mõistus. Ta ei saa olla ei sadist ega masohhist, sest puudub pinnas ja võimalus selleks nii endas kui ligimestes. Kui te tahate mu tegu julmaks nimetada, siis ärge tuletage meelde ainult oma nimepidi tuntud Laikat, vaid ka miljoneid teisi nimetuid loomi kõigis maailma laboreis. Homme nimetatakse ka minu tööd katseteks loomadega — siis, kui nii, nagu teie unustasite ahvid, uus rass unustab teid. Aga kellel on kõrvad mind kuulda — kõhklus võib inimkonnale maksta elu. Täpne teadmine sellest, mida tahe-takse, eesmärgipärasus on küll julm enese ja teiste suhtes, aga paratamatu eesmärgipärasuse ja arengu seisukohalt. Peame valima, et ennast teostada ja ellu jääda uuel tasandil. Meie otsusekindlusest siin ja praegu sõltub, kas me vajume masohhismi ja sadismi — mida ka armastuseks ja vihkamiseks nimetatakse — mülkasse või karastame inimest, luues temas uue närvisüsteemiga valu ignoreeriva säravalt puhta tundeelu, mis on kooskõlas intellektiga. Muidugi, kes on karastatud, on ka julm, see tähendab objektiivne — tema kaasatundmise nivoo ei ole nii kõrge, et uputada teda kui tervikut, pannes kõige selle ees, mis kardab valu, kõhklema. Nii toimib eluara dekadentsi mehhanism — tugev ja väärtuslik kummardab nõrga ja alaväärse ees kui ümmardaja, ise nii mitte kunagi täis kasvades. Aina madalamale, aina madalamale — kuni inimkond (kellest tugevamad ja väärtuslikumad oma kohust salgavad) kaob jäljetult. See juhtub, kui mõistus eristatakse tahtest. See sünnib meie oskamatuses olla julm: ennast haletsedes, kui oma kasvu piire juba kätte saadud, piiname ligimest kui võrdselt endaga väärtusetut, selle asemel et teda oskusliku valuvõttega sündida aidata. Ja kultiveerime kaastunnet kui väärtust iseeneses, mis mitte ainult ei või, vaid lausa olevat kohustatud mõistusele oma närvinõrkust ette kirjutama. Seda selle asemel, et tunnustada enda jumalikkude väärtust, mis tuleb, kui valus see sulle ka pole, maisest nõrkusest ja mädanemisest välja pookida. Nagu Kristus ilusasti ütles. . .

«Ja kui su käsi sind pahandab, raiu ta maha; parem on sul vigasena minna ellu, kui et sul on kaks kätt ja pead minema põrgusse, kustutamata tulle. Ja kui su jalg sind pahandab, raiu ta maha; parem on sul jalutuna minna ellu, kui et sul on kaks jalga ja sind heidetakse põrgusse. Ja kui su silm sind pahandab, kisu ta välja; parem on sul ühe silmaga minna Jumala riiki, kui et sul on kaks silma ja sind heidetakse põrgusse, kus nende uss ei sure ja tuli ei kustu!»

«Sest igäüht peab tulega soolatama! Matteuse 9. 43—49» — lõpetas parempoolne mees mu lause, päikest läbi konjakipokaali silmitsedes.

Ma ei saanud pidama:

«Ja teie heidate mulle ette seda, mida Kristus ise nõuab — vivisektsiooni — kui tuleb, ja permanentselt tuleb, valida väärtusliku ja vääritud vahel. Julm? Jumala mõök on tegelikult hiigelskalpell, millega ta oma kohtupäeva varsti, õige varsti teoks teeb, eristades mädaneva ja haige, allakäinud inimmassi pahaloomulise kasva-

jana väljavalitustest, kes julma otsekohesusega täidavad oma kohust nii iseenda kui teiste ees. Kaastunde kultiveerijad loodavad ise kaastundele, ja see peab tõesti suur olema nende suhtes, kes selle sõna varjus on muutunud mandumise mõistusevastaselt kõigile ja üleüldiselt kohustuslikuks — et siis kollektiivselt välja surra. Üles-tõusmist sellele järgneda ei saa. Milleks väärtusetut igavese eluga piinata ja veel sel-le väärtusetuga universumi risustada? Armuaeg on täis saamas. Püüdsin teha oma parima, sest. . . »

«Teie olete maa sool. Aga kui sool tuimub, millega saab teda teha soolaseks? Ta ei kõlba enam millekski kui välja visata ja inimeste tallata. Matteuse 5.13» — lõpetas jälle mu lause parempoolne, mulle hetkeks, kui arvestada ta konjaki joomise intensiivsust, üllatavalt uurivalt otsa vaadates. Sellest pilgust lugesin välja, et mu tõusvas toonis «sest» häädamises oli edevust olnud.

«Üks hetk, asume nüüd faktide juurde. Nii et palun, järjekorras,» ringutas keskmine, hallipäine end joviaalselt.

Rääkisin kõik, mida teadsin von Vermoorist. Ja inglisi.

Tekkis vaikus, mida toonitas ja rütmitas vaid juurdevalatava konjaki mulksumine «Napoleoni» pudelis.

«Nii et te ei tea, kuhu te siis läksite?» küsis lõpuks vaikselt nagu mõtet alles otsides ennast minu poole kallutades vasakpoolne mees.

«Te ei tea, kuhu sai kohver? Tuletage meelde! Kelle kätte jäi kohver?!» võttis küsimisjärje hoopis sirgemalt üle hallipäine. Ometi mulle tundus, nagu oleks ta irvitnud mu üle. Kehitasin õlgu.

«Mõelge järele. Aus ülestunnistus näitab teie soovi inimlikkusele, ja seega meie kohtule vastu tulla, õiguse vaimust aru saada. Teie seisukohalt — see kohver on ainuke tõend, mis teie kuritööd inimsuse vastu õigustab. Kui õigustab,» parandas ta ennast nii, et pidin mõistma ähvardust, «40 aastat on teaduses pikk aeg.»

Tegin mingi muigele sarnaneva grimassi, kui püüdsin kujutleda juriste probleemi ees, kuidas karistada teatud nägemust näinud inimest. Mees üle laua aga ilmselt teadis, millest rääkis, kui mu suuvirvenduse peale ütles:

«Te unustate hullumaja. Mis te arvate, kuhu sellise sõgeda jutu peale inimesed pannakse,» ja ta keris makki tagasi. Võisin nautida oma häält:

«Tahtsin teada, kas tema, kes mu tahet ja mõistust täielikult alistades üliinimlikku ülesannet täitma oli sundinud, et kas ta on Jumala saadik, aga ta ei vastanud mulle. . . »

«Nagu teate,» jätkas hallipäine sel ajal, kui ta uuesti maki puhta lindiga käima oli pannud, «on need hullumajad erinevalt varustatud nii materiaalse baasi kui personali osas, kõnelemata erinevatest diagnoosidest ja ravi võtetest. Aga teie kui endine arst peaksite seda küll kõige paremini teadma.» Nüüd oli tema kord muiaata.

«Juriidilisest küljest vaevalt et probleemid oleks võimalikudki. Mis te arvate, kas näiteks teie naine pärast selle lindi kuulamist suudaks kahelda teie põhjaliku ravi vajaduses?! Teie praegune amet loomulikult ei tule enam üldse kõne allagi. Pealegi kõik, mis te teinud, jutlustanud või kirjutanud olete, läheb täielikule ümberhindamisele. Huntidega lambanahas saab küll teie kari kõige paremini hakkama. Meilgi on igakülgset materjali selle kohta, et te pole oma minevikuga lõppu teinud, või ütleme teisiti, olete lootusetult haige. Näiteks see, loeksite ehk selle ette,» ta ulatas mulle ühe mu mõni aasta tagasi kirjutatud vihikutest. «Selle: tõde ei ole võimuta.»

Võtsin alistunult lehekülje lahti ja hakkasin poolihääli lugema:

«Tõde ei ole võimuta. Seadust, mis ei kehti, ei ole olemas. Jumal on kõikväeline ja sellisena. . . »

«Niimoodi küll ei lähe. Ärge pudistage. Teie teksti intonatsioon on ju selline, et üks pool punktidest tähistab tegelikult hüüumärke ja teine pool rusikaga lauale löömist. Andke siia!»

Ta haaras teksti tagasi, heitis pea kuklasse, sulges silmad ja hetke pärast rindkerega ettepoole sõõstes rõõgatas uskumatult sügava ja võimsa bassihäälega:

«Tõde ei ole võimuta!» — kinnituseks pööratas ta rusikaga vastu lauda ja siis tõesti punaste silmadega üle laua minu kohale kummardununa sundis mind uskuma — «Seadust, mis ei kehti, ei ole olemas!» Jälle tume müts vastu lauda. «Jumal» — ta tõstis parema käe üles — «on kõikväeline ja sellisena absoluutne tõde, a-i-n-u-s —» venitas ta — «kes on ennast» — see «ennast» meenutas pidurdavat koormaaüt — «tõeks» — ta avanes säravalt iseendasse — «teinud ja tõeks teeb.» Väike, aga sügav hingetõmme enne pidulikku — «Mina olen A ja O, algus ja lõpp, kes oli ja kes tuleb! . . . Jumal on» — see kõlas kui «Mina olen» rahulolev kõrvaltvaatlus — «olelusvõitluse võitja!» Selle võiduveendumusest kõlava väite lõpetas ta mõlema käega vastu lauda lüües ja pooleldi toolilt tõustes.

Eneseteadvustusse tagasi jõudes teadsin, et see pidi olema lühike, kuid uskumatu energiaga endasse imav etendus, nii et jäi mulje, nagu oleks igavik paljastunud. Ilmselt paistis mu hämmastunud imetus mu ilmast, sest ta pidas vajalikuks end rahulikult toolile endisesse asendisse istuma seades mainida:

«Ainult tugevam jääb ellu. Jumal on kõige tugevam — nagu täiesti õieti kirjutab see von Vermoori külapastorist reinkarnatsioon 1982. aastal.»

«Näita mulle korra seda vihikut,» võttis mu kirjatöö enda kätte vasakpoolne mees ja pärast hetkelist vaikust hakkas valikuliselt tsiteerima:

«Oleme võitja poolel just sellepärast, et ta on võitja. . . Inimene sisaldab endas tugevamat võimutaotlust kui mineraal, taim, loom ja on sellisena loodu kroon. Jumalanäolisena on inimene võimuseubstants. . . ja nõuab realiseerumiseks eluruumi. Võim on korrelatsioonis täiusega. Võimumoraal on vastutus selle realiseerumise eest. . . Siis on võim olemise sisu. . . siis Jumal eitab meid kui sulaseid, kelledel ei piisa võimu, kes on pandud enama üle, kui väärt on. . . või meis puudub kõrgeim väärtus, mis nõuab eluruumi. . . võimetus ei vabanda. . . elu on olelusvõitlus. Vabaduse võitlus orjuse, aktiivsuse võitlus passiivsuse, jõu ja väärtuse võitlus jõuetuse ja väärtusetuse vastu.» Lugeja tõstis nüüd pilgu endiselt konjakit joova parempoolse mehe poole:

«Mille ümber see tiirleb?»

«Matteuse 25.14—30 ja Luuka 19. 12—27.»

Vastuse peale pööras vasakpoolne oma ilmselt välismaalt tellitud prilliraame läbiva pilgu minu poole:

«Te ju ei teeni oma Jumalat seal kolkakirikukeses, kus heal juhul paar mutikest koos käivad. Nende hingerahu eest hoolitsemine on ju riikliku sotsiaalhoolekande, ütleme vanadekodu psühholoogide kohustesfääri kuuluv. Te lasete end lihtsalt ära kasutada kohalikul külanõukogu või kolhoosi esimehel. See on kohusetundetus, oma kutsumuse salgamine, talendi mahamatmine. Kas te ei karda sellise vegeteerimisega hingerahu saavutamise asemel kuulda. . . » — lõpetas tõusvas toonis vasakpoolne ning kueldes parempoolse repliiki — «Sa paha ja laisk sulane, Matteuse 25. 25 a ja kõlvatu sulane heitke välja kõige äärmisemasse pimedusse: seal on ulumine ja hammaste kiristamine. Matteuse 25. 30.» — jätkas:

«Sest vanade asjade meeldetuletamiseks ei ole enam vanad tingimused, kui te. . . noh, te ütlesite, et see ingel või deemon või kuidas te teda nimetasite, suunas teid Saksamaale, sellele teadustööle. Ja nüüd jäi mulje, et ta oli samuti teie, ütleme eneseidentiteeti avava ilmutusega vahetult seotud. Võibolla te ei peagi nüüd seoses oma töövõimaluste otsimisega just Saksamaale sõitma. Mis te ise arvate, ilmus ta teile uue ülesandega?!»

See oli mulle siiski ootamatu. Abitult vaatasin kahe ülejäänud mehe poole. Hallipäine silmitses mind tooli seljatoele nõjutades poolsuletud laugude vahelt, parempoolsel näis aga jälle tegemist olevat oma hiiglasliku konjakiklaasi täitmiseega.

«Te olete ju tegelikult teadlane, neurokirurg. Järsku ka teie värske ilmutus mee-

nutab väljakutset, mh. . . uutele avastustele, mis eeldavad inspiratsiooni ülevall poolt ja külma mõistust ning laitmatut kohusetunnet teie poolt. . . Me ei ole ju mingid gorillad. . . teisest reviiirist. Ka meie tahame teadust teenida, objektiivsusega kontakti võtta ning oleme valmis täiesti teie Jumalat teenima, ehkki teile võib tunduda, et ta teie usku veel täiel määral meie hulka pole külvanud, aga. . . »

«Sa teadsid, et ma lõikan, kuhu ma ei ole külvanud, ja kogun sealt, kuhu ma ei ole puistanud. Matteuse 25. 24b» — tuli juba oodatult parempoolseimalt, kelle toon ilmselt konjaki tõttu oli kaotanud tsiteeriva intonatsiooni, ja kui lõpus poleks seda viidet algallikale olnud, oleksin võinud seda esimest korda maailmas öeldud ähvarduseks pidada. Ja just temalt ja just mulle.

«Nimelt! Lõigata tahab ta siiski. Võimalik, et me oleksime ühtlasi niiõelda viimased töötajad ta viinamäel ja kes teab. . . » — jäi mind veenev vasakpoolne jälle parempoolset järgi ootama.

«Nõnda saavad viimased esimesteks ja esimesed viimseiks. Matteuse 20. 16. Kas ei ole mul luba enese omaga teha, mida ma tahan? Või on sinu silm kade, et mina hea olen?»

Viimast, allikale viitamata lauset üteldes oli see tinglikult varases keskeas mees tooli ümber ajades püsti tõusnud ja ähvardades klaasi tõstnud. Ta kõikus jalgadel.

«Kas teie võite juua seda karikat, mis minul tuleb juua?» — ja hoogsa liigutusega tühjendas ta selle sisu mulle näkku.

«Poiss!» — kuulsin veel hõbepäise härra ähvardavat häält ja juba talutati mind kiiresti (hoolimata sellest, kas mu enda jalad põrandat puudutasid) sellest ruumist välja.

Ometi, konjak veel silmis, registreerisin tõsiasja, et uksest väljudes keerati mind küünarnukkidest paremale, mitte vasakule poole, kust olime tulnud, ja hiljem, puhastades gorillade talutatuna veel oma silmi, kuulsin klobisevate saabaste müdinat, mis lõppes justkui rumaluse üle pahandava hõiklus-käsklusega:

«Ei, mitte sinna! Tagasi 66-ndasse! Pühitsetusse! Aga pole põhjust kiirustada.»

Kui mind umbes tunni aja pärast viisakalt mu kongi lükati, ei tundnud ma seda esmapilgul ära. Kuid vaade aknast oli sama ja aeglaselt hakkasin taipama selle sisustuse muutuse tagamõtet. See valge värv, nikked, grammofon juba peale pandud «Hortus Musicuse» plaadiga, kuldsulega sullepea, nahkköites kirjablokk, Piibel, Nietzsche, meditsiinikirjandus pidi mind ilmselt mäletama ja tööd tegema panema. Kõige selle jaoks näis see ruum kitsaski olevat, kuid ilmselt arvestati selle tähendusega ilmutuse seisukohalt. «Pühitsetud» — tuli mulle meelde, pühamu siis, millesse selle juurde kinnitatud preester peab ka pärast kõige pikemaid palve- ja eksirännakuid tagasi pöörduma. Et aru anda. Karistus või kiitus vastu võtta. Või uus ülesanne saada?! Mis seda komisjoni siis huvitab: mälestus, kohver, ingel?

Ei langenud sõjakohtu kätte kuritöös inimsuse vastu — sinna see äratundmine pidama jäi. Aga kust ma seda tean? Ja kohver — selle sisu võis ei tea kes kasutada, olgu või need, kes ikkagi mõistsid mu üle kohut. . . kuritöös. Komisjon andis ju mõista, nagu oleks need omaaegsed uurimistulemused aegunud. Kas tõesti huvitab neid ainult Tema oma uue ülesandega?! Kipuvad Jumala poegade lastelasteks? Genesis 6. 4, nagu see joodik oleks lisanud. Nende gorillasid tuleb siis nüüd keerubiteks nimetada?!

Viimane mõte tekkis mul vaikselt avanevast uksest sisenenud, valget kitlit kandva hästi arenenud lihastega noormehega seoses, kel oli käes kandik lõunaserviisiga. «Nojah» — konstateerisin mõttes ja pöördusin aknast välja vaatama. Sadas vaikset lund ja hetkeks kujutlesin end Claude Monet'na ja vastasseisvat majamürakat Roueni katedraalina. Kujutlus Monet nahas olemisest tundus ka nüüd ebasanitaarsena. Nagu impressionism alati. Boheemlane ja teokraat, biidermeier ja katedraal. . . nägin, kuidas vastasmaja paraadukse ette sõitnud valgest autost väljus äärmiselt ele-

gantne, uhke, isegi kõrgi olekuga blond (ja kindlasti terashallide silmadega) naine, kes auto tagaistmelt vanamoodsa, aga kaasaja standardite kohaselt soliidse diplomaatkohvri võttis, vilunult autoukse lukustas ja kiiresti, kuid väärilt klaasuste poole astus. Mind haaras mingi segane erutus, haarasin lahkuma hakkavalt mehelt õlast:

«Kes see on?! Õelge, kes see naisterahvas on?»

Veel oli näha vaid ukse taha kaduva naise selg, kuid sellegipoolest tuli vastus:

«Dr. Ingrid Sooaru.»

Muidugi, meie psühhiaatria uhkus, rahvusvahelise mainega meditsiiniteaduste doktor, vaimset tervist ja tervishoidu käsitlevate raamatute ja telesaadete autor dr. Ingrid Sooaru, kes vägivaldselt isa poolt Hitleri kutse peale Saksamaale viidi, aga kes pärast sõda naasis kodumaale, et siin oma panus anda uue ühiskonna ehitamisse. Raudne daam, kes kompromissitult võitles rahva tervist laostavate nähtustega nagu alkoholism ja narkomaania, pluss kõik see, mida ta nimetas «meie ühiskonna vaimse kliima saastamiseks laguneva kodanliku ühiskonna ideoloogia poolt».

Ja mulle lõi pilt ette:

Astusin sillutamata, rattajälgedest süvendatud liivasel teerajal. Ilus, kirkast rahu sisendav vaikne sügisene pealelõuna oli. Eemal, orus, virvendas järv helesinist jaheadat taevast peegeldades. Tammed, vahtrad, üksikud kased ja kuused, igauks sügis-kuldselt ise värvi nagu ehtinud end mõrsjariietesse, et vastu võtta külm ja karm, aga suursugune ja õilis valge talv. Tõstsin oma mantlikrae üles ja surusin kaabu tugevamiini pähe. Väike uhiuus seanahkne ja vasklukkudega dokumentide kohver mu käes sisendas minusse rahulolu tehtud tööst ja kindlustunnet tuleviku suhtes. Ma ei põgenenud; ma teadsin, kuhu ma lähen, ja ka seda, et siia enam tagasi ei pöördu. Lõpp. Mitte kaotus, vaid lihtsalt ühe mu tööka eluperioodi lõpp. Kerge tunne oli.

Kui olin jõudnud mõisast mõnesaja meetri kaugusele, kuulsin selja taga kergeid kiirustavaid samme. Pöördusin häiritult ja nägin saledat blondi neidu, kelle muidugi kohe pettumustundega ära tundsin. Olin ju arvanud, et ta tuleb üksi toime.

«Ingrid!» — panin tema nimesse selle üllatunud meelehärmi, kui ta minu juurde jõudis.

«Jah, isa» — vastas ta läbikaalutud kindlusega ning võttis parema käe taskust. Nägin ta peos parabellumit ning mulle sähvatas näkku lask.

Midagi minu viimses sügavuses plahvatas meeletu, kiljuva raginaga. Langesin oma olevikuna mõistetud kongpühamusse toodud õhtusöögile.

Need demonid, need Kuradi demonid! Mu Jumal! Mu Jumal! Karjusin, rööksin, oigas, püherdasin põrandal, püüdes ühekorraga, ühe hingetõmbega järele aimata kõiki neid inimhääl, mida oma uurimistöö vältel kuulnud olin. Tahtsin nendega koos olla, sama valu, nende kõigi valu kokku tunda, aga mitte seda, mitte seda, mis mu kauget terasest sisemust, mida enda identiteedi viimseks substantsiks pidasin, praegu keevitusleegina lõikas.

Ma hullusin, kaotasin mõistuse, aga mitte valu. Aegajalt kerkisin sellest viirastusen, milles kummardusin valges maskis, valgetest kahhelkividest seinast taustal iseenda kohale. Oma piinas olin sellele teisele tänulik, kui ta mind lõigates asjaliku heatahtlikusega lohutas:

«Su ülesanne on täidetud. Ma päästan sind sellest surma ihust!»

Ma olin mu ainus lootus.

Anno Domini 1987

JOHANNES SAAR

OSA TÕDE JA VEIDI VALET RAINER KURMIST

(Järgnevat teksti tuleb käsitleda Rainer Kurmi mõtete ja sõnadena, mis on siinkirjutaja poolt reastatud meelevaldselt interpretatsiooniks.)

Ma ei taha väita midagi lõplikku paikapanevat. Kaugeltki mitte. Eriti sellel teomal. Enese vaimse arengu rekonstrueerimine, oma loojakree-do ja loomingu iseseisev analüüs on paratamatult seotud subjektiivsete otsuste tulematajämiste ja poolkute mõtetega. Ilmselt on see kaitserefleks. Jõudes mingi taju piirini sunnib intuitsioon mu vaikima, andes mõista, et edaspisid seotused jääksid parimal juhul vaid mannetuks häämami-seks millestki «sõnuleletamatust». Halvimal ju-hul lobiseksin välja oma salajased mantrad. Ometi pole keegi selle eest kaitstud. See ahvatleb loot-ma, et minu enda tagasi vaatavad mõtiskelud on minu kunsti esoteerias siiski pädevamad kui mõne «erapooletu välisvaatleja» halastamatud skalpellilähangud.

Iga inimene üritab mingil ajahetkel oma elu kõrgemalt mõtestada. Argiühenduse näutlikkus, tema piiride ahistus sunnib tihti astuma radikaal-seid samme. Mõnel õnnestubki astuda üle piiri. Enamus satub mõnda voolusängi, kus nad teadja-mate toetusel triivivad Uude Reaalsusse. Minugi algusaegade ekslemisi kroonis lõpuks briljantne elamus psühheelse maailma Selgest Valgusest. Haaravaid kirjeldusi sellest on «Vikerkaar» juba üllitanud («Vikerkaar» 1991, nr 10 ja 11), minu kogemused on osalt nendega kattuvad. Vabana argimõtlemise konstrueeritud koletistest (õige-
vale, kasulik—kasutu, vajalik—mittevajalik jms) ja abstraktsioonidest (aeg, ruum, areng) erineb ta niivõrd puhta ja kirkalt absoluutse tõelisusest, et argireaalsused ei kannata välja isegi võrdlust tee-mantrae ja mutimullahunniku vahel.

Absoluudikogemus jäi painama. Ahvates kor-dama. Enesealalhoiuinstinkt ei lubanud korjata selleks sama menetlust. Jätkev lummus sundis et-sima teisi teid. Sundusest kasvas välja jätkuv ins-piratsioon minu kunstnikusolemisele. Olivärvide ja pastellides hakkasid sündima fantastilise-stirreaalsed maastikud ja figuraalsed komposit-sioonid. Kõigis meeleheitlik kätte kujutada töö-nakogetut. Kolm aastat tihedat tööd andis siiski minimaalseid tulemusi. Ajatu sõnum, rida ene-ses kandsin, aimus vaid ajuti ja ähmaselt neist maalinguist. Olin varatark, kes ei oska oma sõnu-mit vahendada. Konflikt Briljantse Teadmise ja kobava vormikeele vahel jäi püsima kuni sisse-elamiseni Tõnis Vindi maailma.

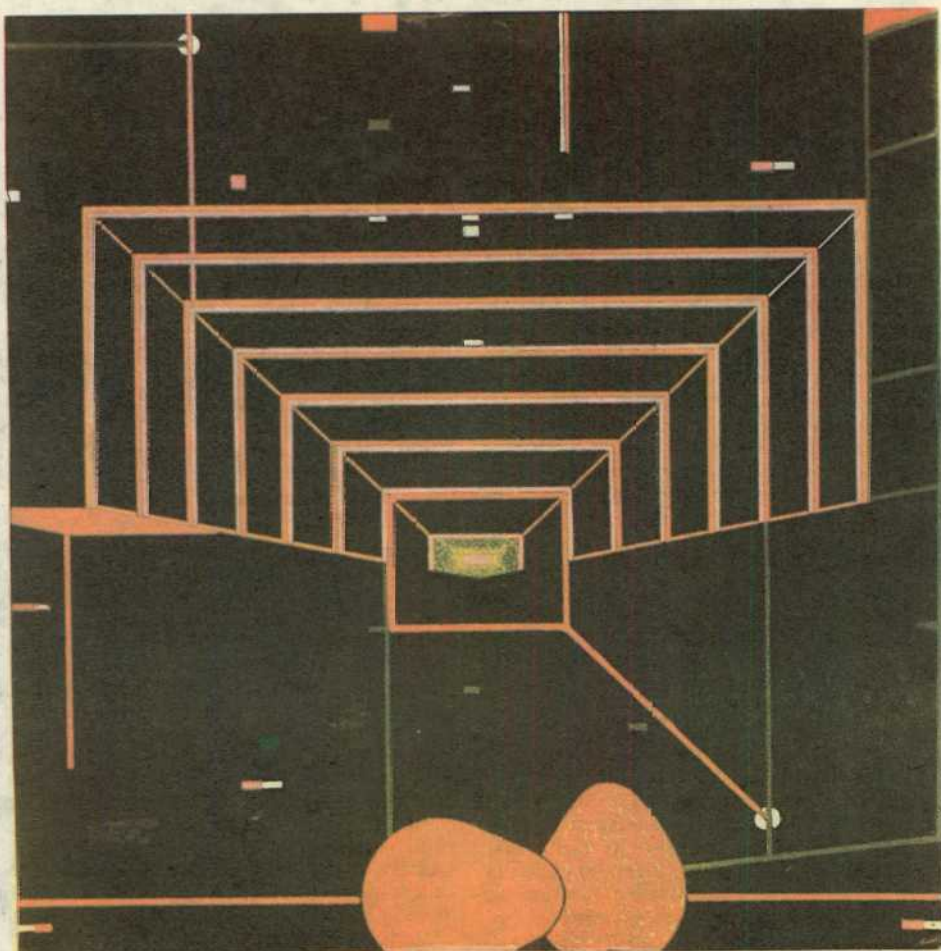
Tagantjärele on raske öelda, kuidas see toi-

Rainer Kurm, sünd 8. aug. 1968 Tallinnas. Näitus-tel osaleb alates 1987. aastast: 1989 rühmanäitus «Her-metria 22» Kunstihoone galeriis, 1990 personaalnäitus galeriis «G», 1991 personaalnäitus galeriis «Deco» Maarjamäe lossis; töid eksponeeritud Saksamaal, Jaapanis, Prantsusmaal.

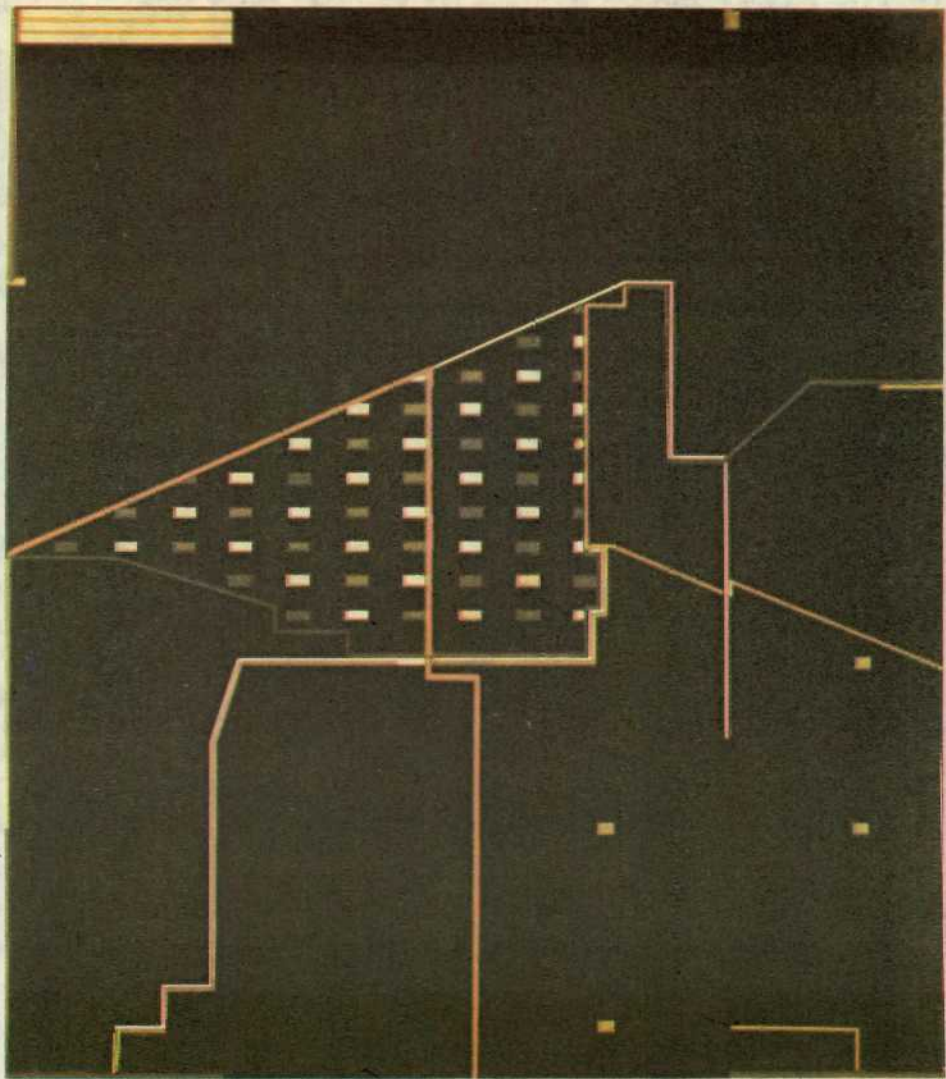
mus. Kindlasti oli see valutu ja taktitundeline evolutsioon. Meditatiivse psüühika avanemine, loovuse vabanemine esteetilistest konventsiooni-krampidest ja igasugusest angažeeritusest. Ehkki Tõnise loengud kunstiajaloo, loomingu psühho-loogiast, kujundite maagiast jms olid minu jaoks pikka aega vaid põnev meelelahutus. Eriti võõras oli tema kujundikeel. Ometi käivitasid need kok-puuted mingi aeglase, minu eest varjunud pro-cessi, mis teatud arenguastmel ilmutas end minu suurenenud huvina tiibeti ja hinduismi mandalate ja jantrate vastu. Puudutasin neid, hakkasin neid joonistama, nende pinnal mediteerima. Ehk tõi see vaimse vallandumise, kontaktivõime iseenda Üliminaga, selle loovate vägedega. Peagi kadus konflikt minu töödes, need sulandusid piltide ja-daks, milles üha ehedamalt ilmestus Selge Valgus ja Avar Vaim.

Teadmistele põhjal võin kergelt loendada ja jäl-gida oma praeguse loomingu juuri ulatumas zen-munkade iidsetesse mängudesse tindiplekkidega, budistide mitteolemise ihalusse, hinduismi so-maatilise kosmosesse, C. G. Jungi ala- ja üli-teadvusteooriasse, T. Vindi meditatsioonihuvisse, kujundi- ja värvimaagia õpetustesse. Raske kui mitte võimatu on tõmmata lõplikku ringi võimali-ke eeskujude ümber. Ometi pole see tähtis. Val-miskunstnikuna ei produtseeri ma enam teste oma teadmistest, vaid meeleseisundeid. Puhas ja krambivaba tunnetus eeldab iseene suunatamist, enese vahetamist millegi muu vastu. Selle nimi võiks olla näiteks ekstaas, kui argimõtlemine ei seostaks seda ähklev-rähkleva kaootilise enese-väljendusega. Minu jaoks on ekstaas fantastiline rütmide ja vibratsioonide kooskõla, võimete ülim kontsentratsioon, mille haritupul suudan oma kaer-musi visualiseerida värvideks, kujunditeks, laiku-deks, joonteks, täppideks. Igal ekstaasil on eripä-ra, aga ka ühisjoon teistega, neil on kalduvus ala-teadvuses kombineerida seeriatega ja kõik nad on mälu järgi reprodutseeritavad. Nii voolavadi pühitsetud hetkedel paberile peegeldused Absoluutsest Tõest — kuldsest kiirgusest, mustavad sü-gavused, kõikehõlmavad vormid, üldkehtivad struktuurid. Avanevad akenderead iseene mik-rokosmosesse. Seal avanev panoraam Briljantse-
test Tõdedest on Teadjale nähtav minu piltides. Ilma meditatsioonitagi.

Teadmised ajaloost veavad eelõeldule ohtralt paralleele, lisavad ohtralt tähendusvälju. Ometi on nad kõik hambutud Avara Vaimu esitlemisel. (Seepärast reedangi alles viimasena oma hingesu-guluse prerafaaliitidega, kes tühina biidermeieri väiklusest, klassitsismi ülespuhutusest ja peale-tungiva impressionismi ajuvabadusest üritasid mõõdunud sajandi asjastavas Euroopas rajada Tõelise Teadmise oaasi.) Muide, ma ei üllatuks, kui leiduks rida kirjutisi nende psühheedseist ambitsioonidest.

Rainer Kurrn.
«C.F. — 4». Tušš, guašš, tempera.
1989.

Rainer Kurrn.
«Black celebration-4». Tušš, gvašš, tempera
1989.

JOHANNES SEMPER

Pierrot kõigub õhun

Ma, Arlekin, kes hommikusest kastest siia vantsind, kuldpallest–päikseist mustan krepin, hõberooset–kuist näen: matuseni üle valude Pierrot on tantsind ja Colombina meelehääks on oma viimseist luist ta teinud korjuse, mis kurvalt kõrgel nõõril kõigub Mis minul sest — Las kõigub kesk mu kollatõbist ööd ta, las lõigub valgusest ta varje välja, tuul las jõlgub ta ümber nuuskiden kui nälgind peni tüki sööta. Et ilgeksin ma võtta tükikese ülespoonu nõõrist, mis meile mõlemalle õnne amuletiks läheks, sa, Colombina, vala omast peeneimast odõõrist tilk kõduneva laiba pääle armastuse täheks.

Ma olen

15 parti

keda nägin paterdavat pikan rodun laianokalisi kohe kalaohtrat tiiki. Kuigi igäüks neist erivärvne, iseliiki, siiski kõik kui elutseksid ühen kodun.

Ma olen

15 filosoofilist süsteemi

keda nägin mõtisklevat pikan rodun (mõtlen neokantiaanlasi ja neoskolastikuid, teosoofe, neoprotestante, neokatoolikuid, energeetikuid, moniste ja volutariste, pragmatiste ja fenomenologiste, kriitilisi realiste, idealiste ja positivistide, filosoofiliste maskidega iga liik). Igäüks neist kiusab luua oma riiki, igäüks neist ainult enda ette kodun.

*

Nagu Joonas hiiglakala kerest välja oksendatud suust, kaldalle, estraadile jäänd helimerest neljakeeleline mööbel puust.

Ma olen

Henri de Régnier

melanhoolia monooklist
ilma vaatlev kui boskeede vahelist bassääni,
kuhu vibuna vett loogelist
uhkab monotoonistest fontäänest,
mille sekka sügistuule puhangud
kuldseid puistavad luidoore
nudiks põet puudelt langenuid,
kuna mustad luiged toredad
vaivutavad elatanud ju markiisi
topeltelu üle mõtisklema,
lüüen kurbund hingen helama
suurel harfil surma viisi.

Nagu kuulma jääb sordiinit hääli
luigepaar, kes vastu paistab veen,
vaatan noid keste bassääni
melanhoolia monookel een.

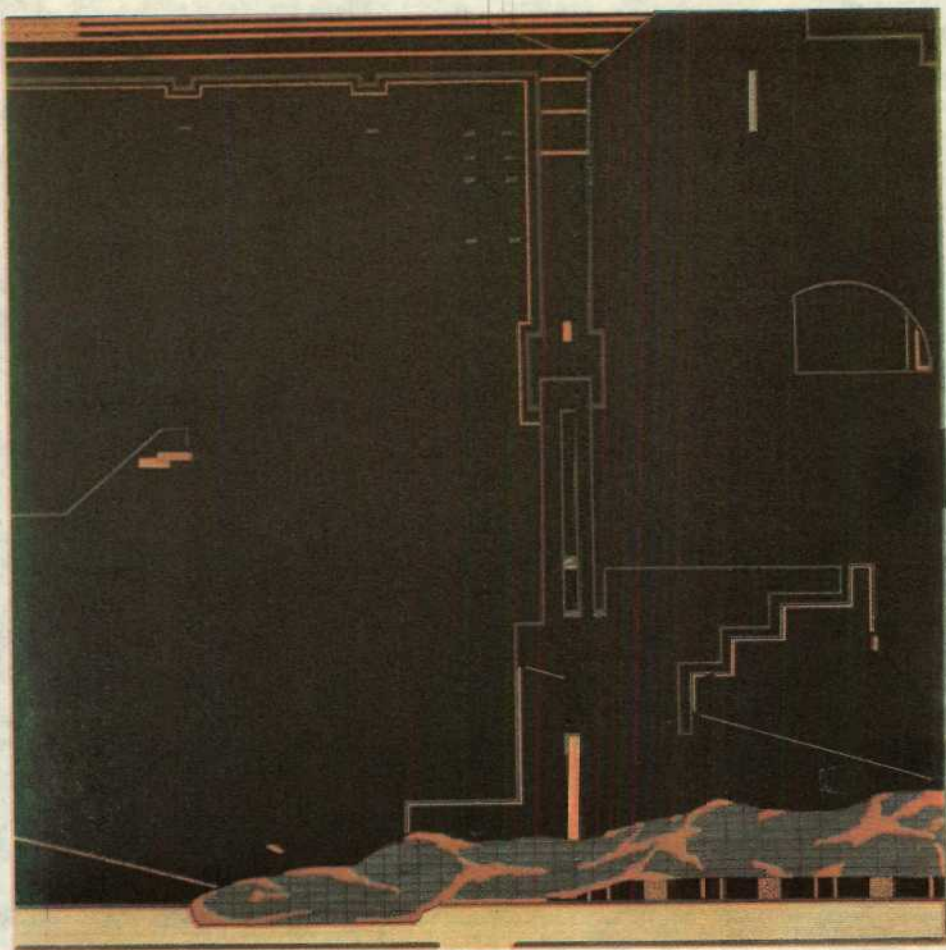
Ma olen

August Gailit

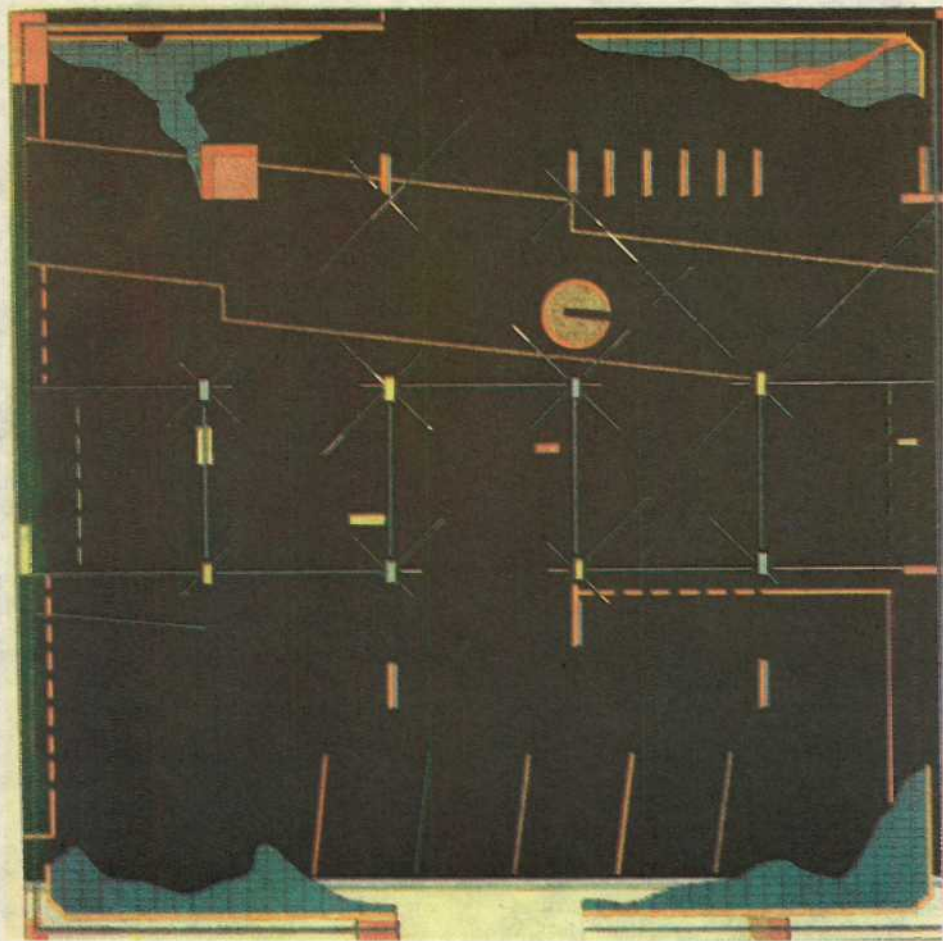
pikk pikk poogen
saatana viiulile,
millelt kuuled
mõrki mürgist
melodiid
Ärgu arvatagu
aga, nagu
inimestest ma ei
hooliks:
Seks et mängi
heledamat viit,
tarvitan neid
kanifooliks.

Aga kui sel keral vahel üksijäänult käin,
vajub kokku pikkus mul ja uhkus selle ette,
kelle een kui süütu usaldaja laps ma näin
keset lõustu kõveraid ja virilaid posette.

Kõik selles numbris avaldatud J. Semperi luuletused pärinevad kogust "Jäljed liival" (Tallinn, teine trükk 1921). Ühtki neist pole hiljem publitseeritud. *Toim.*

Rainer Kurm.
«S.P. — II». Tušš, gvašš.
1989.

Rainer Kurrn.
«S.P. — IX». Tušš, guašš.
1989.

JOHANNES SEMPER

AJAVIITEST, KUNSTIST, RAHVAST

Kui vahet pidamata silma puutub kiitusi ja ülistusi keskpärasele kirjandusele ja kunstile, kuna vähe paremad tööd enamasti surnuks vaikitakse; kui näed, kuidas järjest enam sisendetakse mõtet, kui oleks parim teos see, mis maamehelikult–lihtsaim, ladasaim, arusaadavaim, ja ideaalseim laul see, mida saab külatänavani ümiseda, siis jääd tahtmata mõtlema. Kas demokraatlikud instinktid viimaks alla ei rebi ega naeruväärista kõiki ülespüüdeid vaimlises alal? Kas kultuuri üldedemokratisms ei peitu tolstoilikke kultuurnihilismi idusid?

Võib kujutella meiegi tulevast kultuuri läbi amerikanismi prilli, nagu seda tahaks näha meie ajakirjandus, vähemalt üks osa temast. Kirjandusest jääks alles ajalehe–romaan, teatri asendaks kino, maalikunst kaoks ühes näituste jaoks tehtud raidkujudega, selle asemel näeks kaunikujuulisi piipe, autosid, otstarbekohaselt sissesäet tube. Ühe sõnaga, iseseisev kunst sulaks kokku, tast jääks järele vaid mugav jalutuskepp. Koolidest jääksid alles kutsekoolid, teadusest tehnilised teadused, usut spiritismi. Käte ja jala liigutuse määraks ära Taylori süsteem, lõualuude oma Fletchery süsteem. Vaba aeg jääks otstarbekohaseks jõukogumiseks, kuhu kunstid ka ainult niipalju mahuksid, kui palju nad meelt lahutavad.

Ent ega meilgi kaugel olda avalikult arvama, et kunst on ajaviide, muud midagi. Mida vähem ta väsitab, mida vähem inimest tegev sunnib olema, seda parem. Nõnda asetatakse kunst ühte ritta teiste aja surnukslõõmise vahenditega, olgu selleks ajaleht, jalgpall, tants, vestlus või pits viina.

Kui kunst on ajaviide, parimal juhul jõukarastus nagu gümnaстика, siis oleksid ideaalsed kunstiteosed sama kerged valmistada kui otstarbekohased võimlemisriistad. Kõik vaimlised sügavused–raskused oleksid asjata ballastiks. Hingelihaste massaažil peaksid siis muidugi olema omad meetodid. Ja need on. Ajalehe–romani, toredusfilm, šlaageri šabloonid tõendavad seda. See šabloon tungib alateadlikult igale poole kunsti. Tulevased geeniused peaksid välja mõtlema mugavaimad liistud, mis ideaalselt sobiksid passiivseima inimese maitsega. Juba vähemate vaimude ülesanne oleks valmistada liistu järele kunstiteoseid. A. Dumas omal ajal mõistis nõnda talitada, asutades romaanitehase hulga töölistega.

J. Aavik nimetas õigusega säärase kunsti kergeks kunstiks. Kahju ainult, et ta kunsti kerguse ja raskuse määrajaks on valind järeletehtavuse

kerguse ja raskuse. Nõnda asetab ta tühise ja puhittehnilise balleti raskete kunstide hulka, plastiline tants aga ei leia ta silmsilms põrmugi suvatust. Samuti kindlas värsimöödus valmistet tühinegi luuletus kaalub ta silmsilms enam, kui mõtteid ja tundmusi täis vaba värs.*

Kunsti k e r g u s t ei tuleks aga otsustada ta vormi puudulikkusest, vaid sellest, kui ligidale ta tuleb ajaviite ideaalile. Mõni prantsuse komöödia võib sädemeid pilduda kui jõulu imeküünal, kuid kaovad sädemed, kaob ka küünla hõõgus. Kolm veerandit, kui mitte enam, kõigist teatrietendustest, raamatuist, muusikast mahub kerge kunsti (kuigi kunsti) kategooriasse. Selle üleskobrutet vaht vajub varssi kokku.

Kui ajaviite–kunstis rõhutada enam kunsti kui ajaviidet, siis ollakse ikka veel õigel teel. Nõnda võidaksegi rahvale kunsti õpetada, ja kui rahvas meelelahutust läheb otsima kinno, teatrisse, siis võib ta meelelahutuse all tihti saada esteetiliselt väärtuslikku toitu, ilma et see tal endal sihiks oleks. Nii talitas meil see teatri rändtrupp, mis ringreisil ette kandis Claudel'i «Vahetust»**: meelelahutust otsima tulnud vaatajad taluteti tundmata–nägemata raskepärase sisu ja ülevalt–lütirilise stiili valdkonda.

Ka lastele antakse rohtu magusate pillidena.

Ent ma teeksin ülekohtu, kui huupi väidaksin, et rahvas ainult kergest lõbu otsib. Tihti just vastuoksa, ta nõuab vahelduseks raskemat, tõsisemat. On aegu, kus draama suuremas lugupidamises on kui operett.

Kui ülesandeks võetakse rahva maitset peenendada, õilistada, siis mindagu rahva lõbustuste juure ja muudetagu need vähehaaval paremaks, samuti kui kaunistetagu ta ümbrus ilusate asjadega. Ehtimiskunst ja kaunistustarve on ju igaühes olemas, tarvis vaid seda ergutada ja maitset tõsta.

Kuid ärgu unustetagu: nõue, et ajaviide ja ümbrus esteetilisemaks saaks, on primitiivsem nõue. See pole aga kaugelki veel kõik! Ajaviide jääb ikkagi ajaviiteks, kui esteetiline ta ka poleks. Ja kunstiteos, mis ainult esteetiliselt rahuldab, on pinnapääline. Virtuoso võib imet teha ja kuulajat oma oskusega otse jalust rabada, ent kui ta tahab

*Johannes Aavik on «raskest» ja «kergest» kunstist (eeskätt modernismikriitilises kontekstis) rääkinud «Puudustes eesti uuemas luules», vt nt lk 106 jj, 147 jj (Tartu, 1922. Äratrükk «Eesti Kirjandusest»). (Siin ja edaspidi toimetuse märkused).

**Paul Claudel'i sümbolistliku draama «Vahetus» (L'Echange) lavastas 1923. a Tallinna Draamateatri trupiga (Mizzi Möller, Ruut Tarmo, Maria ja Eduard Türk) Voldemar Mettus.

Johannes Semper, Meie kirjanduse teed. Kirjanduslikud arvustused. K.–Ü. «Loodus», Tartu, 1927. Lk 181–194.

oma väledust demonstreerida, siis pole ta parem akrobaadist, kes kaelamurdlikke hüppeid teeb tsirkuse lae all. Sama võib öelda ka kõige riimi-, rütm- ja sõnamängu kohta luulekunstis: on see väed žongleerimisoskuse näitamiseks, siis on ta kui pilguks veiklev seebimull, mis kohe puruneb.

On küll samm edasi, kui suudetakse dekoratsioonigi elamuseks teha. Kerge kunst suudab siis anda mitmekesist toitu, mida põlata ei saa, ja ta omandab olemasolu mõttegi päale puhta ajaviitelõbu. Ma mõtlen eeskätt kunsti vormilist ilu, mis võib elamuseks saada. Terve suur haru muusikat, nn absoluutne muusika leiab oma mõtte siit, samuti ka absoluutne maalikunst.*

Me käime kogu eluaja läbi tubade, teame, et nende seinad on tapetseerit, kuid palju on neid, kes silmi kinni pigistades saaksid öelda, mis värvi ja mustrit on nende toa seinad? See on jäänd alati tähelepanu perifeeriasse, ka kunstide maitsmisel. Juhitagu aga silma vormi, värvi, joone, sõnakõla ilu teadlikult maitsma, siis saadakse lisandus, mis pole kaugeltki üleaarne, vaid mis maitsmist rikastab.

Kuid see nõuab suuremat vastutulelikkust kunstile; vähesed saavad seda iseandast teha, enama jao juures nõuab see juba väljatulekut passiivsusest, nõuab aktiivset kaasatõötamist. Ja seda juba nii kergesti ei taheta teha, päälegi kui seda aktiivsust endale nõuavad muudki asjaolud: romaani lugedes tuleb alati peos hoida sündmustikumiiit, ja mida enam see pingul, seda vähem jääb mahti millelegi muule veel tähelepanu pöörata, olgu see eeskujulik sõnastusoskus, voogav stiil, võrdluste sädelus, varjat ironia, sõnade kõlaline külg. Kinof tähendaks säärane esteetiline aktiivsus teadlikku või poolteadlikku žestide, miimika, dekoratsioonide, leidlikkuse, maitsekuse jälgimist, hoolimata kõigest pinevusest, millega andtake tegevust vaatlema.

Rõhutades esteetilist momenti, rõhutan seda, mis peaks kerges kunstis olema kõige tähtsam ja raskes kunstis kõige elementaarsem. Kui meil vormi-ilu päale vaadatakse kui luksuse päale, mis ka olemata võiks olla, mida tühjaks peetakse, mida isegi mõnitatakse, siis näitab see ainult kultuuri puudust. Küll peaks aga sellevastu kord niikaugele jõutama, et kunstitöö esteetiline külg oleks nii endastmõistetav, et sellest ei tarvitse kõneldagi, nagu piinlik oleks kõnelda ühe raamatu ortograafilistest vigadest või ortograafiast üldse. Alles sellase endastmõistetavuse tasapinnal võiks siis vahel ka kõnelda väljapaistvaist vormilistest kvaliteetidest ühe või teise kunstniku või kirjaniiku juures.

Veel kord neile, kes siit suudavad mingi esteetismi kuulutust või kultust välja lugeda: esteetiline suhtumine kunstitöösse on küll paratamatu,

kuid kaugeltki mitte ainus suhtumisviis, ja mida sügavam, raskem, kõrgem on kunstitöö, seda vähem suudetakse talle ligineda ainult vormi mõõdudega.

«Raske» kunstitöö ei saa kunagi ajaviiteks, selleks nõuab ta maitsjalt liiga palju aktiivsust: mitte ainult esteetilist suhtumist ega arenemisnii-di käeshoidmist, vaid kogu vaimu, tahte ja tundmuse liikvelepanekut. Küll võib mõni kõietantsija vaatleja nii pingule kiskuda, et ta oma naabri käsivarrest kramplikult kinni haarab, kuid nii intensiivne kui seejuures vaatleja elamus ka on, pole tal siiski tööle pandud kogu inimese vaim. Elamus on tal juhiti, võiks öelda, koguni kitsasse koridori, vaim ei saa üldse liigahtadagi. Kuid iga sügavam kunstitööde, kaugel palja meelelahutuse ülesandest, on võimeline üles äratama päale esteetiliselt pinnakorra veel terve lademe mõtteid, kaalutlusi, mis paremal juhul ulatuvad viimaste eluküsimuste ligidale.

Nõnda on kõik *chef-d'oeuvre*'id kuidagi kokupuutes kõlbliste, sotsiaalsete, usuliste probleemidega. Kunst ise omandab ilme, kui ta oleks miski uus tunnetuse. Ülim kunstiteos on see, mis esteetiliselt täiuslik olles tähelepanu raskuse tõmbab kuhugi mujale, sisu sügavustesse. Stiil, väline kujunduskülg, ilu, vaimukus jäävad seejuures perifeeriasse. Tsentrumist viivad aga teed isiku salapärasesse tagailma, ühiskonda, eetikas- se, religiooni.

On püsiv arvamine, kui oleks rasked kunstitöö kandjaks alati suur kannatus. Kuid kas kannatus üksi pühitseb kunstitöö sügavuse? Kas ainult endapiitsutus, valu, ilmamure, piin ja Kolgata viib ligemale viimastele tõdedele?

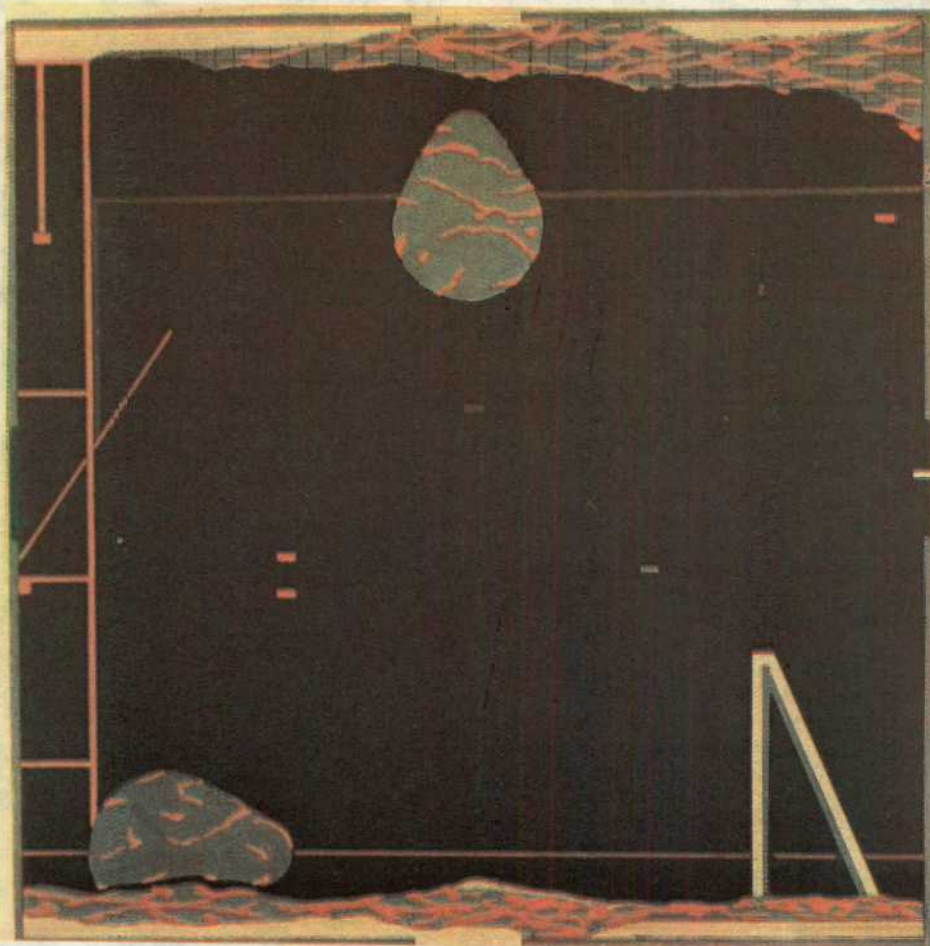
Ei, sügavus tuleb küll elutarkusest, kuid elutarkus pole küll üksi rauga kannatuskogemustest, vaid ka lapse intuitsioonides. Tarkus ei tule üksi hoopidest, vaid ka suudlustest, mitte üksi valust, vaid ka rõõmust.

Ainult viltu arenema pandud ristiusu ideed, väetet ida passiivsuse ja kannatuse jumaldamisega, on meissegi sugereerind eclarvanise, nagu oleks olemas ainult üks tee sügavustesse — üle Kolgata. Või muusika keeli kõneldes: kui harilikult kõrguste tippe nähakse *Missa solemnis*'tes, siis viib mind Stravinski *Sacre du printemps* oma ürgselt stiihilise, paganliku tantsurütmiga veel ligemale mingeile usuliste tõdedele. Ja Beethoveni 9-as sümfoonia lõpeb hümniiga rõõmule. Kes teab, polegi jazz trummis ainult groteski kergemeelt, ja miks kõrgeim tõde peab siis sammuma 4/4-lises koraali taktis, mitte aga karglevas 3/8-s?

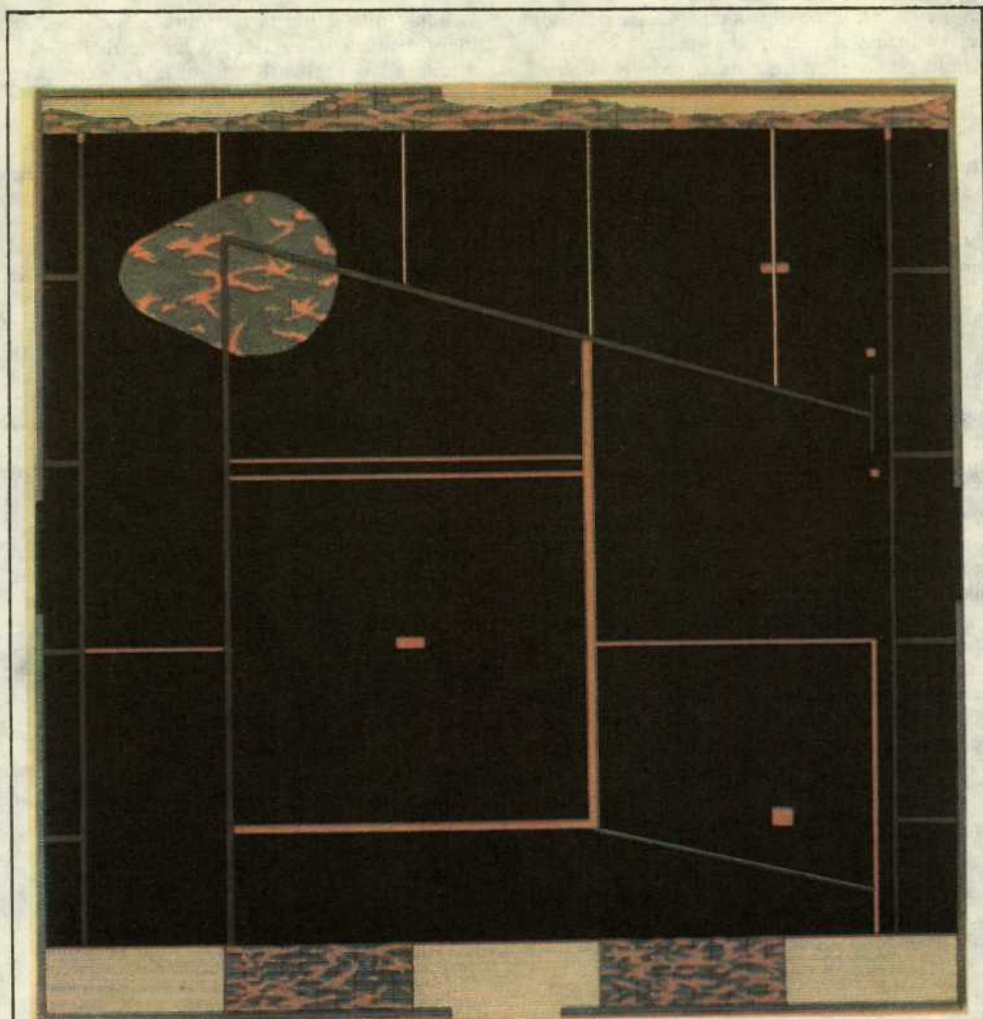
Ent kaugale viib kõiki mägiteid järele vaadata ja hädaohtlik on uskuda, nagu viiks ainult üks üks lõpmatusse. . . Kunst on kaugel suurem ja laiem, kui et ta endas mahutaks vaid ühe maailma.

Raskuse ja kerguse seisukohast on muidugi muusika kõige ligem metafüüsilisele ilmale, ja et

*"Absoluutse maalikunsti" mõiste Semperil näib endasse mahutatvat abstraksionismi toonaseid avaldusvorme, "absoluutne muusika" — mistahes sõzuetut instrumentaalmuusikat..

Rainer Kurm.
«S.P. — XII». Tušš, gvašš.
1989.

Rainer Kurm.
«S.P. — XV». Tušš, guašš.
1989.

ka luulekunst mitte liiga kaugel ei asu neist viimseist saladustest, näitab juba «puhta poeesia» ligidalolu palve olemusele nagu seda H. Brémond oma uurimustes väidab.*

Ainult maalikunsti juures tuleb peatuma jääda ja küsida: kas siit läheb üldse mingit teed kuhugi suuremisse saladustesse? Kas pole maalikunst p i n n a kunst? Värvide ja joonte kombinatsioonid ei suuda välja talutada probleemide juure, mis esteetilisest alast kaugemale ulatuksid. Usulinegi maal jääb dekoratsiooniks ega suuda ühendusse viia otsatusega, sest otsatusel pole palet ja logos on ilma geometrilise ulatuseta.

Kõik katsed maalikunstile anda muud olemismõtet päale dekoratiivsuse jooksevad tühja. Kui kunstnikul küsida, miks ta maalib, siis võib vastuseks saada emba-kumba, kas seda, et ta värvide ja joonte maailma loomisest löbu tunneb nagu lind oma laulust, või seda, et tahab mingit teadlikult asetet probleemi või ülesannet lehkendada (värvilise värinaga anda edasi valgust, joontega ilmutada selgust, edasi anda eseme ainet, millist see tehtud, taotella sarnasust jne). Kui ka kunstnik kaugemale peaks minema neist esteetilis-vormilistest probleemidest, kui ta ekspressionistina või kubistina tahab ilmutada maailma sügavamat mõtet, jääb ta maal lõpuks ikkagi seinakaunistuseks erakorteris või muuseumi. Traagiline paratamatus: sügavustega näivasti küll kõige lähemas kontaktis olevate kubistide ja ekspressionistide mõju avaldus kõige enam plakatilis, kuulutatustes, vaibamustreis.

Romantilistel aegadel on loodud mütoloogia, nagu oleks kunstnik ja kirjanik prohvet. See vaade oletab juba, et kunstiteos on ligilad sõnamatuile sügavustele, eemal ajaviite ja meeltele löbu lamest tasapinnast, ning et lugeja, vaatleja, kuulaja on erksama tujuaga, ta vaimuilm aktiivsemat laadi.

Ent siis kerib küsimus: Kas siis tõsine kunst on määrat ainult valituile? Kas niisugune kirjanikus ja üldse kunst pole eluvõõras? Peab siis rahvas eemale jääma kunstist?

Tõesti, sagedasti korratatakse mõtet, et kirjanikud kirjutavad liiga raskeid ja ebaselgeid asju ning et kunstnikud lükkavad endast rahva eemale oma mõistatuslikkude piltide, luuletuste, helitöödega ning et kirjanduse ja kunsti kriisis on süüdi kunstnikud ise: miks ei loo nad kõigile arusaadavaid asju? Ei märgata, et säärase süüdistustega ei lööda niipalju kunstikke kui kunsti ennast.

Ekslik on vaade, et need kunstnikud ja kirjanikud, kes otsekohe teed leiavad laia rahva südamele, ainukesed on, kes kunsti kõrgust üleval hoiavad. Kaht isandat on võimatu teenida — rahva ajaviidet ja kunsti.

Mis on siis see rahvas ise, kelle nimel alata kõneldakse? See on ebamäärane olend, kes maitseb, kiidab, küllastub, laidab, kellest võib öelda nii mõndagi, ilma et keegi tema eest tarvitseks

vastutav olla, kuna ta on mitmepäine. See, kes loeb, maitseb ja hindab, on kindlasti üks väike murdosa kogu rahvast, ning ei tule arvata, et see murdosa koosneks vaid neist, kes ajaviitest enam lugu peavad kui kunstist.

Imelik, kui rahvast ja rahva maitsest kõneldakse, siis arvatakse selle all ikka rumalamat osa temast. Ja kui Tolstoi tuleb väitega, et kunst peab olema nii lihtlabane, et ta viimsele lapsele ja mužikule ning kunsti hellitet nautijale ühevõrra peab kättesaadav olema, siis tähendab see ainult seda, et ta kunsti kõrgemaid taotlusi ei tunnusta, vaid ideaaliks säeb vaimu passiivsuse, loiduse. Teose selgus ja arusaadavus ei olene ju iga kord töö häädudest, vaid selle all võidakse mõelda ka madalat nõudlikkust. Vene loomupärase loiduse ja kultuurilise amorfisuse juures võidakse tolstoilikult tunda vaimu vägistusena isegi seda, kui tahetakse 2x2-st kaugemale minna. Kõrgem matemaatika võib migreeni sünnitada, seepärast pole teda ka vaja. Tolstoi on oma kultuurituse-ideaalis järjekindel ja ta tarvitsaks meelsamini puuata kui traktorit. Samuti kunstiga. Shakespear'i geenius on talle vastuvõtmatu, sest see nõuab aju liigutamist, mis mitte igale pole kättesaadav.

Tolstoilist kultuurinihilismi on tunda ka kõigilt neilt, kes mingi demokratismi ja rahva õiguste nimel kõnelevad kunsti kõrgemate püüdede vastu. Kui rahval on õigusi, arvavad nad, miks ei või tal siis ka õigust olla vaimliselt laisk olla?

Kuid kultuuritahe lööb läbi ka inertseimaist. Ei või sugugi öelda, et rahvas koosneks ainult neist, kelle aju on paksu sambla all ja kes löbu tunneksid ainult laisast vegeteerimisest. Koguni vastuoksa, kord aktiivsele kultuurile ärgand rahvas loob endale kas või kunstlikke tõkkeid, et proovida oma jõudu.

Ja kui nüüd öeldakse: kunst (nagu teadus ja kultuur üldse) olgu rahva jaoks, siis võib vastata: jah, rahva aju, mitte rahva jaoks! Kõigi nende jaoks, kes tahavad kuulda ja näha. Ei saa kunstnik luua nende nõuande järele, kes ei tee vahet rohelise ega punase vahel ning kes on värvi- ja vormipimedad; ei saa tõeline kirjanik kirjutada neile, kes otsivad ainult kõmu, närviködi, või kes üldse kirjandust ei loegi ega sellest löbu ei tunne. Aga need on just suurimad nõuandjad ja nad kõnelevad alati «rahva» nimel.

Keda peab siis arvestatama kunstitööd luues? Kas tõesti inertset massi, kellel pole millegi vastu huvi? Ei, kui kunstnik kedagi üldse arvestab päle enda, siis ainult omataolisi, seda valimikku, kellele ta omistab oma huvid.

Nagu kogu rahvas oma seltskondliku olu järele jaguneb kihtidesse, nõnda jaguneb ta oma kunstimaitsete ja dispoosioonide järele mitmesse lahtri. Kuid ärgu arvatagu, et klassiastmiku tõustes ka kunstimaitset tõusevad. Ühel töölisel on tihti rohkem värvitunnet, arusaamist vormi ilust, sõna, pildi, kujukuse väärtusest, muusikalist kuulmist ja huvi parema muusika järele kui va-

*H. Brémond oli I ilmasõja järgses prantsuse kirjanikus üks «puhta luule» teoreetikuid.

hest mõnel ärituusal, kes oma toa ehiv elusuuruste ülesvõtete ja eht rokokoomööbliga, sest et see talle peen näib olevat. Olen juhtumisi enda kätte sattund lihtsa külalapsi laulukauistikus leidnud Grünthali paar luuletust, mis kuskilt teiselt maha kirjutet, kuna ühe meie silmapaistva riigiametniku kohta teatakse kindlasti kõnelda, et ta ühel pidulikul koosviibimisel soomlase käest küsind rinnakuju kohta, kes see on, ja kui vastuse saand, et Kreuzwald, pärand ta edasi, kes siis see Kreuzwald öieti on.

Ja mis veelgi tähtis: ka h a r i d u s a s t e pole otustav kunsti mõistmises ja maitsmises. Siin lepitagu jälle ühe näitega. D'Annunzio «Stütu» on kord juba üsna raffineerit sisuga raamat, tõlgit pääleegi ebaharilikku viisi, ometi tean üht kirjan-dushimulist maanaist, kelle haridus ei ulatu üle endise külakooli, kuid kes seda romaani luges täie nautimisega, ilma et raske keel ja stiil ning peen hingeelu analüüs mingiks takistuseks oleks suutnud saada, ja üht kadund meie ülikooli professorit — keeleteadlast pääleegi —, kes sellest tõlkest midagi ei tahtnud aru saada, saadik siis veel ta sisust.*

Ei, lihtne rahvas polegi nii rumal ja vaimuloid nagu arvatakse. Koguni vastupidi, iga päev võib kohata akadeemilise haridusega isikuid, kellele meie kirjanikud kirjutavad liiga arusaamatut keelt, kellele kunstnikud on oma maalide ja joonistega otse sfinksid, ja kes kas või Beethoveni sümfoniast pooltki seda lõbu ei tunne, mis lihtsast polkast. Ja just need viimased ongi, kes igale «uuele» kunstile vastu raiuvad, kes end tunnevad õigustet ja kohustet ka rahva eest välja astuma ning ütleva: ennäe, kogu rahvas ei saa teist aru, ei mõista teie keelt, teie kunstimoonutusi jne.

See ongi üks meie ühiskonna pahedest, et haridust saavad tihti need, kel endal puudub kultuuri-instinkt, ühtlasi aga on neil õigus kõnelda autoriteediga, mida neile kindlustab diplom. Teistele aga, kes andekamad, vaimliselt erksamad, on hariduse saamine aineliselt võimatuks tehtud, kuid sellest hoolimata on nende loomupärane intelligents tugev küllalt, et oma kirjanduslikku maitset kirjandusega kokkupuutumisel kiiremalt kasvatada, kui seda saab teha mõni kõrgemet haridust nautija.

Agar ma teeksin ülekohtu, kui ma silmist la-seksin tähtsaima asjaolu: kunsti ja kultuuri väärt-võtlikkus pole inimestes sugugi ühetasasel jaotet. Ühes on nimelt palju suurem dispositsioon muusika vastu, teises luule, kolmandas jutustava proosa, neljandas teatri jne vastu. Ning suur hulk on ka neid, kel võib tugev olla mõistus ja loogiline mõtlemine, kuid kel vähematki arusaamist pole kunstist. Neid maitsma õpetada on raske. Sa-gedasti atroofeeribki ühekülgset-teoreetiline hari-

dus väikesed kunsti-õidud, mis olemas olnud. Mis aitaks siis, kui sellane tüüp luuletustes mõistaks kõik sõnad, vormipeenused, rütmi ja riimi iseärasused, kuid ometi ei oskaks seda kõike nautida. Pole haruldane ka tüüp, kellele romaani lugemine mingit huvi ei paku, kui ta selle sisu juba lühidalt teab.

Millist osa rahvast peab siis nüüd kunstnik tähele panema, arvesse võtma, kas tõesti seda, kelle hing on ja jääb võõraks kunstile? Mõistagi, ainult selle hing hakkab kunsti nautides tööle, kel loomupäraseid kalduvusi on selleks ja kelles need pole äripäcva raudrull lamedaks litsund. Ainult see tunneb ka iha kõrgema ja sügavama kunsti poole. Ainult see saab aru, et kunst peab enam olema kui lehvik, miska end jahutetakse pärast higistamist, et kunst välja kisub lihtsast ajaviitest suurde avarasse vaimu-maailma.

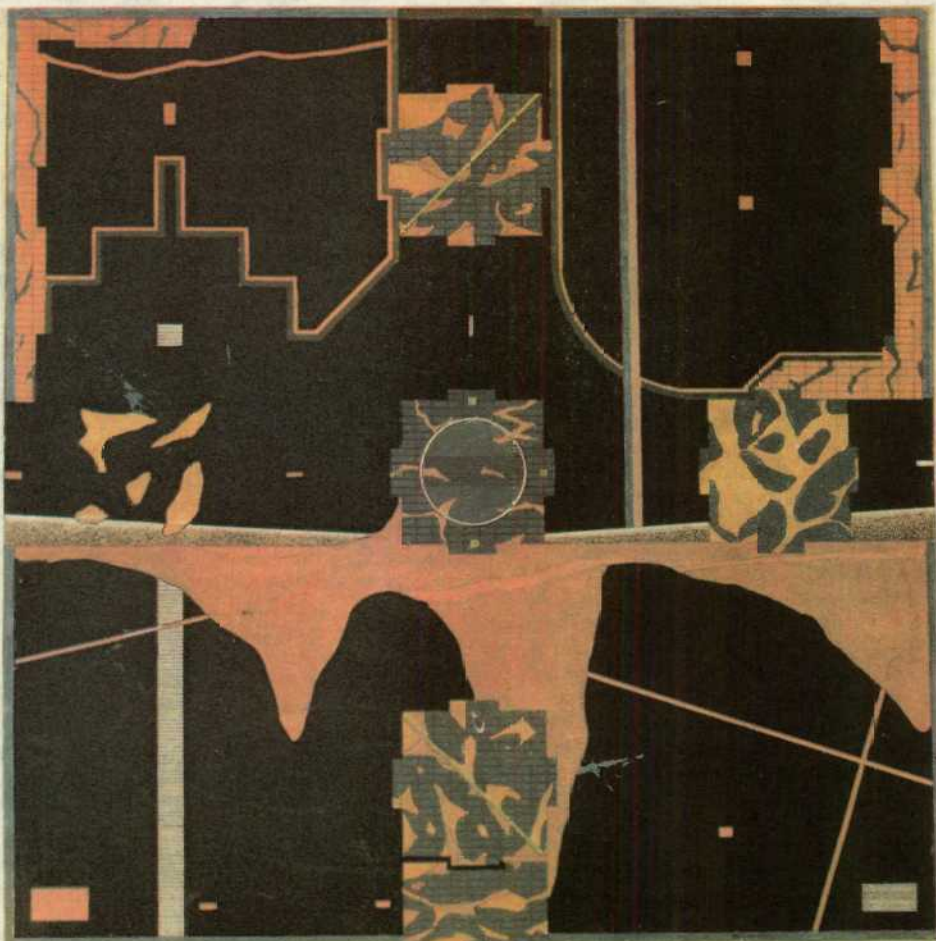
Kui säärane aktiivsus tähendab aristokratismi, siis olgu tervitet see aristokratism! Tõesti, demokraatia kultuuriloomingus tähendab demagogiat. Ja kui keegi seda häält tõsiselt võtaks, poleks üldse olemas kõrgemat teadust, filosoofiat ega kunsti. Ärgu unustetagu aga, et vaimu-aristokraatide, väljavalitute hulgas, kelle kunst on midagi suuremat kui lonks viina söögi alla, on leida enam rakuskäelisi kui kukrumehi, enam noorust kui asjalikku vanadust. Kõik need on aristokraadid, kes oma viimse penni välja annavad, et väärtuslikku raamatut osta või et kontserdile, teatrisse pääseda tagumisse ritta, osasaamisse hiiglaväärtuste lademest, mida kunst on annud kõigis aegades. Neile on kunst enam kui meelte magus voolimine ja kõdi, nad aimavad kunsti iseväärtust ja eneses tarvet liikuda kõrgemale, sügavamale.

Neile väljavalituile luuakse kunst. Kasvatuse ülesanne on mõjuda nii, et neid väljavalituid oleks palju, väga palju, kogu rahvas.

Meie puudus ongi see, et meil pole veel seda kõrget, «aristokraatset» kunsti, mida juba eeskätt rahva nimel tahetakset maha teha. Seni kui meil kultuuri käsitetakse kitsalt-koolmeisterlikult seisukohalt, ilukirjanduse väärtust hinnatakse selle järele, kui palju selles on kõlvulist koolilugemikuks, õpetlikku rahvale, senikaua kui rahvast peetakse alaealiseks, kes ei vääri rasket kunsti, kestab ta kultuuri alaiga.

Tõeline kunstnik, tõeline väärtuste looja peab rahvast kõrgemalt hindama: see on eeldus kõrgemais tooteks. See annab loomingle tarvilise tasakaalu ja ühtlasi tõuke endast väärtuslikumat välja koorida. Kindel on seegi, et teos, mis on loodud teadliku kasvatussihiga, vähem täidab oma kasvatuslikku ülesannet kui täievärtuslik kunstiteos, mille loomisel on kaasa mõjund ainult kunstivajalised ideed. Raskemal mõistetaval ja nõudlikumal tootel on vähemalt see voorus, et tema poolt tuleb üles tõusta, mitte alla minna, tema lõpuliseks mõistmiseks ja maitsmiseks tuleb läbi käia pikk tee, mille kestes hing ja vaim nii

*Gabriele D'Annunzio «Stütu» ilmus eesti keeles V. Grünthali tõlkes 1913. Jaan Jõgeveri pikka ja keelekriitilist arvustust sellele vt «Eesti Kirjandus» 1913, nr 10.

Rainer Kurrn.
«—». Tušš, guašš, tempera.
1990.

Rainer Krum.
«R.D. — 10». Tušš, gvašš.
1990.

mitmeti täieneb, rikastub. Kui aga tullakse nõudega, kunstiteos olgu kõlblikku sihti, õpetlikku sisu, ladusalt-arsusaadavat vormi, siis peetakse maitset lapseks, kellele vaja eestkostjaid — kuni ta lõpuks harjubki end igavesti seesuguseks pidama ja üsna piskuga leppima. Paha harjumus: soodustab enda madaldamist. Kas võibki nii saabuda aeg, mil rahvas end täiselisena tunneb?

Iga kultuur on vägivald, sissemurd magavasse loodusesse. Iga kultuur kannab endas vaimu rikastuse püüdu, iha kõrgemate väärtuste järele, mis kellelegi sülle ei lange, vaid mida tuleb endale kätte kiskuda. Demokraatlik tendents kannab väärtused laiali, mis juba olemas. Looming peab ühenduses olema ainult ülespüüde-instinktiga, vaimu loomupärase tungiga sügavustesse. Ainult silmas pidada rahvamassi inertselt maitset tähendab selg pöörda rahva vaimlise paremiku poole ja peatuda kultuuriliste väärtuste tõus.

See, mis rahvas on paremat säilitand, on loodud ja maitstud alati valimiku poolt. Kes on näiteks sünnitand rahvaluulegi, või rahvariiete ilu-

saimad mustrid? Iialgi mitte terve rahvas, vaid ikka üksikud, ergemad, vaimliselt agaramad. Rahvalaule tundsid, säilitasid, kandsid edasi ja löid juure ikka mõned harvad kaasitajad, kuna rahva vastuvõtlik ja kuulatav hing soodsa ümbruse lõi.

See on sügav kultuuritahe olnud, mis on loond ja säilitand sajanduhanded rahvalaulud ja kogu muu vanavara, ning mis on lükand meid välja teiste kultuuride ligidusse, üht elu elama kogu muu vaimu-maailmaga. See kultuuritahe on hõõgund läbi orjuse, miks peaks ta nüüd kaduma ja maad andma tasapinna kultusele, loidusele? Need petavad endid, kes rahva häälest oskavad välja lugeda ainult ajaviite-huvi, kergust, vähenõudlikkust. Rahvale on ju omane ka kvaliteeditahe, iha kõrgema, väärtuslikuma järele. Ja see mõjub kõige kiuste ka kaugelt ja otsib väljapääsu. Sest vaim on alati rahutu, ta armastab aktiivne olla.

Ja kel usku on vaimu sisse, see teab, et ses usus juba on võim.

Käesoleva arutluse paigutas Johannes Semper oma arvustuslike esseede koguniku «Meie kirjanduse teed» (1927) lõppsõnaks. See on üks vähesid Semperi säärase üldistuspretensiooniga esseedest, mis on jäänud ta «Teoste» artiklikõidetes (VII—IX, 1969—77) taastrukkimata. Vaevalt küll olid seejuures ületamatuks takistuseks tekstis sisalduvad (sotsiaalse positiivsusega kärmelt tasakaalustatud) estetiismi-kuulutused või nood mõned russofoobse-võitu märkused. Pigem oli põhjus selles, et iga utopia — antud juhul estetiismi ja kunsti rahvaharidusliku funktsiooni taoline ühituskatse —, kui teda piisava järjekindlusega ja viimaste konsekventsideni välja arendada, läheb natuke naljakaks kätte.

Siin ja praegu tohiks selle essee publitseerimisel siiski oma mõte olla. Esiteks elame praegu pisut sarnases kultuurisituatsioonis ja kirjutise

pealkirjas formuleeritud teemaring on taas lausa ajaleheveergude arutlusaineks saanud. Semper peaks võimaldama siinjuures mõnd jalgrattaleiutamist vältida. Teiseks on mitugi mõttekäiku «Ajaviitest, kunstist, rahvast» jõudnud Semperi hilisematesse, tuntumalt-programmilise tähendusega tekstidesse («Elulähedusest ja vaimulähedusest», 1931 jm) ning nende tuletuskäigu lähem jälgimine peaks võimaldama paremini mõista ühe kesksema iseseisvusaegse kultuuriideoloogia enesepõhjendusi ja sedakaudu 20. sajandi eesti kunsti enesepõhjendusstrateegiat üldse.

Rääkimata sellest, et Semperil on alati ka palju muud huvitavat ütelda ning sageli on ta kõrvalpõiked oma teksti rakenduslikust «pealisesandest» veel palju huvitavamad kui see ülesanne ise.

K.P.

HASSO KRULL

SEMPER MISSUGUNE

100-aastane juubel

Tahaksin mitte enam muretseda, kas ma kirjutan halvasti või hästi; jõuda numbrite, salamärkide stiilini (Cocteau).

Semper niisugune kirjanik, kes palju on tegelnud stiili asjaga. Selline raamat näiteks, nagu «Meie kirjanduse teed» (1927); või «André Gide'i stiili struktuur» (1929); ka tuntud arutlused prantsuse vaimust, kõrvutamise, tundub talle suu- resti olevat stiili küsimus.

Võib-olla see on põhjuseks, miks tema luuletustest üsna kiiresti kadus pinge. Stiil on tõsise ja suure kirjanduse märk. Stiil tapab intensiivsuse. Mida rohkem stiili, seda vähem tunneb keel valu. Stiil kui teatava tundetuimuse, insensibiliteedi looja. Aga loeme näiteks niisugust lauset:

«See kergemeelsus on noor ja energiline hoolimatus, väljajanaerev vallatus saamatuse ja liiga tõsiste «podagratõbiste» suhtes, need on kassi gratsiöössed hüpped veereva kera ümber, see on tõsele ja kurvale lõustale rõõmsate näojoonte pealejoonistus, see on loomingu kelm kapriis, viiuli hääldeseadmine kunstniku poolt.»

Natuke teine asi. Semper oleks võinud unustada stiili.

Semper oleks võinud olla Peeter Sauter. Või ehk midagi ajakohasemat: isehakanud külaline Marsseille—Saigoni ookeaniaurikul. Raske õhk, alasti boy'd kahekordsetel naridel, käeulatuses vesipiip teadagi millega. Temast oleks jäänud, hm, mõni Cocteau, isegi Gide, mitte aga saanud, põhh, Louis Aragon. «Punased nelgid» kirjutamata, bulgaaria keelde tõlkimata, Eesti NSV ilma hümnita.

Ütleme nõnda: kirjandusel ja poliitikal on mingi raskesti tabatav seos.

Teisest küljest kirjandus ise peaaegu ongi võim. Vähemalt ta on tehtud sellesamast materjalist: keelest, ja ihadest. Lakkamatu sümbolistsioon, väljavahetamised, liikumine. Stiil on nüüd see, kui enam lihtsalt ei hargneta, võimust, vaid tullakse võimule: tungiline liikumine lakkab, teatavas mõttes. Kõik sümbolistsioonid on nüüd, teatavas mõttes, võimu representatsioonid (Viivi Luige «Ajaloo ilu»). Otse vihuti suurde kirjandusse, mikropoliitikast poliitikasse.

Semper kirjutas 1948. a «Loomingusse» artikli «Marksistlik-leninlik kunstiopetus». Sest et ta kaheksateist aastat varem oli saanud «Loomingu» toimetajaks.

Ei tea ühtki eesti kirjanikku praegu, kes samavõrd totaalselt oleks kaotanud oma endisaegse identiteedi. Ei saa isegi öelda, et oleks olemas «kaks Semperit». Sest kumbagi ei ole.

Õnnetuse aeg: unustus ilma unustuseta, unustus ilma võimaluseta unustada (Maurice Blanchot).

Blanchot mõtleb siin natuke midagi muud, kui mina selle tsitaadiga Semperi kohta öelda tahan. Aga selline raamat näiteks, nagu see «Lehkütügi nagu lehti puult» (1972): ainult üks jõuetu, saamatu unustus töö. Ainuke hea asi, et ta on nii tükeldatud, nii fragmentaarne: käsikirjad pooleldi parandamata, luuletused lõpetamata. Just fragmentaarsus ongi Semperi tekstide tugev külg, kui seda on. Ka Semperi enda, muide. Panna üksteise kõrvale «Pierrot» ja «Jäljed liival», siis «Prantsuse vaim» ja «Meie kirjanduse teed», siis «Kalevipoja rahvaluule-motiivide analüüs» ja «André Gide'i stiili struktuur», siis «Ellinor» ja «Armukadedus», siis. . . jah, paraku, «Punased nelgid» ja «Murrang». Loetelu natuke liiga pikk, aga teda päästab, tõesti, teatav iseloomulik liikumisjoone katkendlikkus, lõhutus, siksakilisus. Omadus, mille paremat valdamist Semper oleks võinud õppida Nietzscheilt, kui neil kahel natuke rohkem ühist oleks olnud.

Et fragmentaarselt kirjutada, peab olema rütmitaju. Semperil oli seda. Ta mõistis kirjutada isegi tantsust. Ta ei mõistnud ainult «sulepeaga tantsida», sest tema ideaaliks oli stiil.

Väga imelik asi, et just vanal Eesti ajal juhtus hulga luuletajatega midagi katastroofilist. Semperil on ainult kaks vigurlikku luulekogu. Visnapuul natuke rohkem (ta oli palju rohkem luuletaja, eks). Suits ei tahtnudki enam kirjutada. Villem Ridalale oli taganemisteks vähemasti niisugune regivärs, täitsa tema enda välja mõeldud. Üks Semperi sõber, muidu vähe märkimisväärne, pani hakkama kaks multiplitseeritud ja geometrilist raamatut, siis kohe kustus.

Luuletajatele on nähtavasti hädaks, kui nad tulevad võimule. Mitte et luule ise polekski võim. Aga ei maksaks tulla, vähemalt mitte -le. Kohe tekib tunne, et kirjandus peab olema midagi suurt. Enam me ei tee niimoodi eokene eo-co, vi-

likyvt viuhyvt. Me oleme ntid suured. Enam ei kirjuta neid mttetusi, vaid vtrsse, stiili.

Sellest pudrust ei tulnud vltra tkiski enne Laabanit.

Vana Semperi pilte vaadates tekib ebamugavus, tahtmine nende silmade vaate eest ktrvale hoida. Kuidagi ebausaldatav paistab, too mandunud aragonist. Noorem Semper jalle on liiga kenakene, vti labinhtamatu ilmega. Ainult üks Adamson-Ericu 1927. a maalitud portree on hea pilt: siin on peast veidi vasakul, st paremal tpselt silmade ktrgusel mingi olevus. Prantsuse vaim see ei ole. Ka sakslaste *Geist* mitte. Kllap on see ilma alakehata, pooliku haakristi samaselt ristatud ktrtega punane olevus mingi kurat? (Uhes Gailiti varases novellis, «Kollane hullumeelus», on mehel oma sinine kurat.)

Vga iseeralik saavutus oma aja kohta on juubelikogumik «Johannes Semper elus ja kirjanduses» — ilmunud 1967, tema 75aastaseks saades. Algab paari mllestuskilluga, Tuglase kirjaga; siis pikalt vlvjavttteid eestiaegsetest arvustustest; siis ttiesti huvitav valik kirjadest Barbarusele kaksktmmne aasta jooksul; ja juba teistsuguseid kilde (Smuul, Parve, Kuusberg), teistsuguseid analtiise ja arvustusi. Terve identiteedikaoituse epopda, eeskujulik omasuguste seas. Uhtede kaante vahel on Bernard Kangro positiivne romaaniarvustus ja Endel Sglga «Kirjanik — kodanik ja kommunist».

Oleks vtidud ka see tra tuua, mis Oras Semperist prrast sda arvas. Vti Visnapuu mllestusi raamatust «Paike ja jgi». Ehk ka mni tundeline ldiiguke 1950. aasta «Loomingust» nr 5 (mnesid seal figureerinud mrksdnu teatakse praegugi). Aga juba selliselgi kujul ttestab too juubelikogumik vga hsti, et mingisugust Semperit pole olemas.

Vgivila eesmrrgiks ja viimaseks dgustuseks on alati uhtsus (Sartre).

Sartre ttleb veel ka, et vgvivalda hvirivad ktiige enam «labiilised materiad»: need, mis libisevad vti pudenevad sdrmede vahelt maha, voolavad dlitena, hajuvad pisikeseks pihuks. Sest neid ei saa haarata: ja koguda vgvivald ei oska.

Semperi viga on, et ta usna varakult kuidagi jdgastub, kangestub, ja muutub sellega rabadaks, murtavaks. Varsti prrast «Pierrot'd». Niisiis on ta vgvivaldale htlpsasti haaratav. Sedavtrrd, et prrast murdmist vttab ise ttiesti omaks igasuguse vgvivalda toimimiseks hvdavajaliku Ideaali, — selle sama, mille nimel teda murti.

Lugu on seda julmem, et seesama Ideaal mingil teisel, pisemal ja osalisemal kujul oli Semperis eneses juba enne ta muljumist olemas.

«Neile aegadele tagasi mtdeldes turnen, kui vtrrd teisiti, viljakamalt ja kasulikumalt ma oleksin vtdnud areneda, kui juba algusest peale oleksin kasvanud realistliku kirjanduse thkkonnas, kui juba siis oleksin osanud naha elu tegelikku palet, mitte talle nkokatteid ette seades ega svtmboolite padrikus ekselfes. Aga kes teab. . .

Mtdnes mu enesevljenduslikus vtrsis oli peidus juba ka see iroonia, mis sai Trooja hobuseks mu enda tundmuste kindluses.» («Matk minevikku», 1969.)

Vgvivald olevat tahtmine olla puhas eimiski. Kuid mitte sel moel, et tldse olemas ei olda, vaid nii, et ollakse puhas eimiskistav, hvitav jtdud, puhas teise olemise annihilatsioon. «Puhast vabadust».

Kui ntid naha Semperis ennektiike pahakslaitnud svtmboolisti, vtib meenutada Mallarmé arusaama luuletusest kui ainsast ttiuslikust enesetapuvormist. Enesetapu eesmrark on: et mind ei oleks. Tteesti puhas vabadus, stimerlikus mtdtes. Ntid aga vtiike mandumine, maksimalismist loobumine: samm tagasi, ja ongi eesmrrgiks ainult: et teisi ei oleks. Mis on vgvivald, «puhast vabadust». Totaalne annihilatsioon asendatud osalisega, mina puutumata jattes.

Semperi tee vhemlasest enamlaseks on uhtlasi tee svtmboolistist realistiks. Valitud vhemuse juurest valimata enamuse sille. Uhel ainult vtiike mrrgiastel, teisel lmdastav mass. Svtmboolism ja realism on vtrrreldavad nagu mesilane ja tank.

Siit ka see pime «stiili» armastus. Stiil alul kui lennu trajektore, tiibade tekitatud iseloomulik summin; ja hiljem juba realismimonstrumi edasironimine, roomikute ldiin.

«Maailm ldtb srrama kui sisemisest svtmtest: ntid hiigla ktt, mis kannab leegis gloobust. Sa tunned sellest imelikku joobumust, et ise oled pdrn, et oled murdlik mull, et oled null, ent tema — vtimas, haarav ktiiki.» («Rtutmid», 1922.)

On siin jah see Trooja hobune «tundmuste kindluses».

Kujutus thest suurest ktiikvtiimsast Teisest, kelle ktrval mina fantasmaatiliselt naudib eneseannihilatsiooni. Svtmboolsel tasandil. Tanu sellele ntilikule endakaole saab Teisest salalopingu kaudu mina uus projektsioon.

Ntid tundub jrarsku, et Semperi arengul on olnud oma raudne loogika, mis toiminud raudse seaduspdraga. Mida vtiline vahelesegamine vtis ehk vaid veidi kiirendada. Oi, siis on ju identiteet jalle taastatud. Oi oi, meil on jalle olemas uhtne, terviklik, yks Semper — Semper missugune.

ANDRÉ GIDE

TRAKTAAT NARKISSOSEST

Raamatud polegi alati vajalikud olnud: alguses piisas mõnest müüdist, religioon sündis tervenisti nendest. Rahvas suhtus suure aukartusega neis jutustatavasse, uskudes mõistmatagi; terased preestrid, kummargil sügavatähenduslike tähefiguuride kohal, tungisid aegamisi märkide saladusse. Siis tunti vajadust täpsustada; selleks hakkasid raamatud müüte laiendama; — kuid mõnest müüdist oli küllalt.

Nii ka müüt Narkissos: Narkissos oli täiuslikult ilus, seepärast oli ta ka puhas; ta põlgas Nümfe, sest oli armunud iseendasse. Ükski tuulepuhang ei häirinud veepinda, kus Narkissos, vaikselt ja kummargil, imetles kogu päeva oma peegelpilti. — Lugu on teile tuttav. Me jutustame ta siiski teile veel üks kord. Kõik on juba öeldud; aga et keegi ei kuula, peab alati üle kordama.

Enam pole ei kallast ega jõge; ei veevirvendust ega peegelduvaid lilli; — on vaid üks Narkissos, unistav ja endassetõmbunud Narkissos. Aja ühetoonilisus, mis nii kasutu näib, teeb ta ärevaks ja paneb ta kõhkleva südame arutlema. Ta tahab teada, mis kuju on hingel; hing peaks olema, tunneb ta, väga ülev, kui otsustada kestvate värinate järgi, mis ta esile kutsub; kuid tema nägu! tema peegelpilt. Ah, mitte teada, keda armastad. . . , mitte tunda oma ilu! Ah, mitte saada ennast näha! Peegel! peegel! peegel! peegel!

Ja Narkissos, veendunud oma keha olemasolus, tõuseb ja läheb otsima ihaldatud vormi, millesse võiks panna oma suure hinge.

Narkissos peatub ajajõe kaldal. Saatuslik kujutletav jõgi, kus aastad mööda voolavad. Jõekaldad moodustavad kindla raamistuse, millesse surutud vesi näib hõbetamata peegliklaasina; kust midagi näha pole; mille taga laiutaks justkui igav tühjus. Süнге surmaunine kanal nagu kummuli peegel; miski ei eristaks tuhmi vett värvitust ümbrusest, kui poleks tunda tema voolamist.

Kaugusest pidas Narkissos jõge teeks, ja ta igaves, ükski, selles halluses; ta läks jõe lähemale, et näha, mis seal mööda voolab. Käsi maha toetades kallutab ta end ettepoole, oma traditsioonilisse poosi. Ja kui ta vaatab, ilmub veepinnal äkki nähtavale ähmane kujutis. — Lilled kallastel, puude võrad, siin—seal peegelduva taeva sinised laigud, terve rida põgusaid pilte, mis ainult teda ootasidki, et olema olla, ning mis alles tema pilgu all värvi võtavad. Nähtavale ilmuvad künkad ja metsad orgudes, — mis aeg—ajalt virvendavad häirituna veejooksust ja lainetusest. Narkissos on liigutatud; kuid ta ei saa hästi aru, kas juhib tema hing vooge või nood hinge, kord üks, kord teine näib talle tugevam.

Kuhu Narkissos vaatab, see on olevik. Kõige kaugemast tulevikust pressib veel—olematu peale,

et olema olla; Narkissos vaatab, see, mis on, läheb mööda; juba ta sõuabki minevikus. Peagi avastab ta, et kõik möödub jääb samaks. See paneb ta asja üle järele mõtlema. Kogu aeg möödub samad vormid; vaid laine jõud muudab neid. — Miks paljud? või siis: miks needsamad? — See on sellepärast, et nad on ebatäiuslikud, määratud lõpmatult uuesti algama. . . ja kõik nad, arvab ta, püüdlevad ja pingutavad kadunud algse vormi, paradiisliku ja muutumatu vormi poole.

Narkissos unistab paradiisist.

I

Paradiis ei olnud suur; iga vorm, iseenesest täiuslik, puhkes siin öide vaid üksainus kord, aed sisaldas neid kõiki mõeldavaid. Kas Paradiis oli olemas või ei olnud, see pole meile tähtis, kuid ta oli just selline, nagu ta oli. Kõike oli siin vajalikus külluses. — Kõik oli liikumatu, sest miski ei soovinud olla parem. Vaid rahulik külgetõmbejõud mõjus vaikselt kogu kooslusele.

Ja et ükski jõud ei peatu, ei Minevikus ega Tulevikus, siis ka Paradiis ei olnud selliseks kujunenud, — ta lihtsalt oli igavesest ajast olemas.

Puhas Eeden! Mõtete aed! kus kindlad korrapärased vormid olid kogu ulatuses haaratavad, kus iga asi oli see, mis ta paistis olevat; kus oli asjatu midagi tõestada.

Eeden! kus mahedad tuulepuhangud keerlesid, kus ja millal vaja; kus taevas heitis oma valgust tasasele rohukamarale; kus linnud olid aja värvi ja liblikad lilledel moodustasid ettemääratud harmooniaid; kus roos oli roosa, sest kuldpõrnikas, kes end õienuppu sättis, oli roheline. Kõik oli täiuslik nagu arv, ja kergesti lahtimõtestatav; säärane üksmeel tuli tihedast kokkukuuluvusest; aja kohal hõljus katkematu sümfoonia.

Yggdrasil, logaritmiline puu Eedeni keskel, ajas maapinda oma elujuuri, ja mõõtis oma lehestiku tumeda varjuga muru enese ümber, seal laiutas Öö. Puu varjus toetus vastu tüve Seadusteraamat, sisaldades tõde, mida peab tundma. Ja puulehtedes sahistav tuul veeris päevad läbi saladuslikke kirjamärke.

Aadam kuulas hardalt. Veel ükski, sootu, istus ta suure puu varjus. Hüpostaas! Elohimi teisend, Jumalikkuse alus! Temale ja tema läbi peavad ilmuma kõik vormid. Liikumatu ja kõige selle üle seatud, vaatab ta seda, mis möödub.

Kuid ta väsi sellest vaatamängust, kus talle on antud vaid passiivne roll. — Kõike mängitakse tema jaoks, ta teab seda, — kuid ta ise. . . — ta ise ei näe end. Mis läheb talle korda kõik muu; ah, ennast vaadata! — Ta on võimas, muuseas,

sest tal on võime luua ja kogu ümbritsev allub tema pilgule, — kuid mida teab ta oma võimust, kui seda pole keegi tunnustanud. Enda ümber vaadates ei erista ta enam end neist asjadest: ta ei tea, millal kõik peatub — mis piirini üldse saab minna.

Tõeline orjus, vähimigi julgem liigutus ähvardab hävitada kogu harmoonia. — Tühja kah! see harmoonia oma igavese täiuslikkusega tütab mind. Üks liigutus, ainult väike liigutus, et teada saada, — veidi korratust, pagan võtaks! — Veidigi midagi ettenägematut.

Ah, haarata, haarata üks Yggdrasili oks oma vääritute sõrmede vahele ja murda. . .

Sai tehtud.

. . . Algul tekkis peaaegu nähtamatu mõra, nagu karje, mis aegamisi jõudu kogus, tugevnes, muutudes läbilõikavaks vilinaks, ägavaks tormiks. Rüvetatud Yggdrasili-puu kõigub ja rägiseb; tema lehed, kus varem vallatlesid tuuled, värisevad nüüd ja on krimsu tõmbunud, keerlevad tugevnes tormituules ning kanduvad üha kaugemale, — õise taeva teadmatusse, juhuslike kauguste poole, sinna, kuhu lendavad suure püha raamatu lahurebitud lehedki.

Aur tõuseb taeva poole, pisarad, pilved, mis piiskadena maha langevad, kogunevad ja muutuvad uuesti pilvedeks: on sündinud aeg.

Ja hirmunud Inimene, androgüün, pooldub, hirmust ja õudusest nuttes, tundes endas uut poolust ja samas ärevat igatsust selle osa vastu endas, millest luuakse naine, seal ta embab teda, soovist endaga taas ühendada tekkinud pool — naine, kes on valmis pimedada jõuga looma täiuslikku olendit, — ja peatada uute sugude ahel; ta laseb liigutada oma üsas uue soo tundmatul esindajal ning toob õige pea ilmale ühe teise, veel ebätäiusliku olendi, kes ei saa elus ükski hakkama.

Kurb sugu, sind pillutakse laiali sellel pimedal ja jumalakartmatul maal; mälestus kadunud Paradiisist jääb lohutama sinu ekstaase, selle Paradiisi mälestus, mida sa kõikjal otsid — millest sulle üha uuesti räägivad prohvetid — ja poeedid, nagu seesinanegi, kes koguvad jumalakartlikult kokku unustatud Raamatu lehed, kust võis lugeda tõde, mida peab tundma.

II

Kui Narkissos oleks ümber pööranud, oleks ta näinud arvatavasti mõnd rohetavat järsku kallast, võib-olla taevast. Puid, Lilli — midagi igavest, mis püsib ning mille peegeldus murdub vees ja mida vee kulg muudab.

Millal see vesi küll peatub? Tüdinud lõpuks, paigal nagu peegel, nii sarnane on kujutis tema pinnal, — niivõrd sarnane, et teda võiks segi ajada peegeldatavaga, — tema vormide saatustlike piirjoontega, — sarnane ühekssaamiseni.

Millal küll peatub aeg ja annab voolule puh-

kust? Vormid, Jumalikud ammused vormid! te ihalet puhkust, et taas ilmuda, millal, millisel ööl, millises vaikus saate te jälle olevaks?

Paradiis tuleb alati uuesti luua; ta pole kuskil kauges Thules. Ta püsib näivuse varjus. Iga juhuslik asi säilitab oma olemuse sisima harmoonia, nagu iga soolaterake säilitab endas oma kristalli arhetüübi; — kunagi saabub sõnatu õõ, mil suured veed laskuvad maa peale: häirimatus sügavikes puhkevad siis taas õide varjatud mere-soolakristallid. . .

Kõik tungleb oma algse vormi poole; ta ilmub nähtavale, kuid määritud, rikutuna, ebarahuldavana, sest ta on määratud lõpmatult uuesti algama; moonutatuna ja endale teiste vahel ruumi tehes, — nood teisedki püüavad end maksma panna, sest olemisest enam ei piisa: — on vaja oma olemasolu tõestada — kõrkus nad kõik rikubki. Aeg mõõdub ja pillutab nad kõik segi.

Et aeg liigub vaid koos asjade mõõdumisega, siis iga asi takerdub ja ajab vastu, et veidigi peatada kulgu ja lasta end rohkem välja paista. See pärast on aegu, kus asjad liiguvad aeglasemalt, mil aeg seisab, — nagu arvatakse; — nagu müra, mis vaatamata liikumisele vaibub — kõik on vait. Ollakse ootel, mõistetakse hetke traagilisust ja ei juleta end liigutada.

«Taevas oli vaikus», apokalüpsise eellugu. — Jah, saatuslikud ajad, mil algavad uued epohhid, mil taevas ja maa ühinevad, mil seitsme pitseriga kinnitatud raamat avatakse, mil kõik võtab oma lõpliku kuju. . . kuid kuskilt on kuulda halamist; teatavil kõrgendikel, kus arvatakse aega lõppevat, viskavad sõjamehed endiselt liisku ning jagelevad paari riideilhu pärast, — samal ajal kui pühad naised on tardunud ekstaasi ja kui kärisev templeesriie annab teada templi saladusi; kui kogu loodu imetleb pühal ristil surevat Kristust ja tema viimaseid sõnu: «See on lõpetatud. . .»

. . . Kuid ei kõik tuleb uuesti teha, igavesti — sest liisuviskaja ei peatanud oma kätt, sest üks sõdur tahtis tuunika endale saada, sest keegi ei osanud näha.

Viga, mille pärast ikka ja jälle kaotatakse Paradiis, on alati üks: mitte Kristuse kannatusele, vaid enesele mõtleval inimesele; selline ennašttais kõrvalrollide täitja ei saavuta kunagi midagi.

¹ Tõde jääb alati Vormi, Sümboli varju. Kõik nähtused on Tõe Sümbolid. Tema ainuke teene on tõe kujutamine. Ainus paha aeg enese eelistamine.

Me elame, et midagi kujutada. Morali- ja esteetikanormid jäävad samaks: iga tegu, mis midagi ei kujuta, on kasutu ja seetõttu halb. Inimene, kes midagi ei kujuta, on kasutu ja halb. (Veidi ette rutates võib märkida, et iga asi siiski kujutab endast midagi, kuid seda märgatakse alles hiljem.)

Iga Idee kehastus eelistab end Ideele, mida ta kujutab. End eelistada, see ongi viga. Kunstnik või teadlane ei tohi end Tõest, mida ta tahab väljendada, kõrgemale seada — see ongi kogu ta moraal; sarnuti ei tohi ta eelistada sõna ega lauset Ideele, ma ütleksin isegi, et see ongi kogu ta esteetika.

Ma ei pretendeeri selle teooria esmaavastaja kohale, kõik loobumist julustanud doktriinid on seda kuulutanud.

Kunstniku moraaliprobleem pole niisil selles, kas väljendatav Idee on hukkadele piisavalt moraalne ja kasulik. Tähtis on, et ta seda Ideed hästi väljendaks; kuid kõik peab saama väljendatud, ka kõige soovimatum: «Hüda sellele, kelle tõttu tuli tekib», kuid: «On vaja, et tuli tekiks». Kunstnik ja tõeliselt inimlik inimene, kes elab millegi nimel, peab eelnevalt isend õhverdama. Kogu tema elu peab olema pidev liikumine selle poole.

Mida oleks siis õigem kujutada? Seda õpitakse vaikusel. (See märkus on kirjutatud 1890. aastal, traktaadiga samal ajal. *Asiiri märkus.*)

Katkematu missa, iga päev, et panna Kristus üha uuesti kannatama, ja kogudus olgu palveasendis. . . kogudus. Kui kogu inimkond oleks põlvili surutud, — siis piisaks ühest missast.

Kui me oskaksime tähele panna ja vaadata. . .

III

Poet on see, kes vaatleb. Ja mida ta näeb? — Paradiisi.

Sest Paradiis on kõikjal, ärgem vaid uskugem pealispinda. Näivus on ebatäiuslik, ta suudab varjatud tõesst rääkida vaid kogeldes; Poet aga peab poolelt sõnalt taipama — ja tõe välja ütleva. Kas Teadlane teeb midagi muud? Ka tema otsib asjade arhetüüpi ja nende järgnevuste seaduspärasust; ta loob uuesti täiuslikult lihtsa maailma, kus kõik korraldab end seaduspäraselt.

Kuid Teadlane otsib algset vormi läbi ettevaatliku ja visa induktsiooni, arvutute näidete kaudu; ta uurib pealispinda ja, soovides kindlust, keelab endal pelgalt arvata.

Poet, teadlik sellest, et ta loob, kasutab ära iga nähtuse, — ja talle piisab ühest nähtusest, sümbolist, et avastada tema arhetüüpe; ta teab, et pealispind on vaid kate, mis varjab algset vormi ja mida võhiku silm nii tihti tõeluseks peab, kuid milles meie kohe Sümboli ära tunneme.²

Andunud Poet naudib; ta süüvib sümbolisse ja tungib vaikselt nähtuste olemusse, — ja kui ta tabab ebatäiusliku vormi alt viirastusliku Idee, tema varjatud Olemuse harmoonilise Arvu, haarab ta sellest kinni ning hoolimata vormist, mis Ideed on läbi aegade varjanud, oskab ta anda talle igavese kuu, t e m a õige, paradiisliku ja püsiva Vormi.

Kunstiteos on nagu kristall — osake paradüüst, kus Idee puhkeb õide oma ülimes puhtuses; kus nagu kadunud Eedeniski kõikekorraldav jõud on määratud vormid vastastikusse sõltuvusse, kus kõrk sõna ei asenda veel Mõtet, — kus rütmilised ja kindlad laused, veel sümbolitena, kuid puhaste sümbolitena, on läbinähtavad ja tõelist mõtet aimata laskvad nagu sõnadki.

² On vahest arusandav, et ma nimetan sümboliks «kõik, mis näib» (Aut. märkus).

20. sajandi moodsa proosa arengut ja Prantsuse vaimuelu eriti maailmasõdade-vahelisel ajal oluliselt mõjutanud ANDRÉ GIDE'i (1869—1951) loomingut tunneb eesti lugeja tõenäoliselt eeskätt jutustuse «Halvasti aheldatud Prometheus» (1899; J. Kaplinski eestindus 1969) ning ehk ka romaani «Vatikani keldrid» (1914; J. Semperi eestindus 1930) järgi. «Traktaat Narkissosest» (Le Traité du Narcisse) ent teeb meid tuttavaks hoopis noore (22-aastase) ja mõneti teistsuguse Gide'iga, keda Aafrika-reis ja uudsed kokkupuuted eluga polnud veel võõrutanud Mallarmé sümbolistide seltskonnast ja Pariisi «sümbund õhuga salongidest». «Narkissos» oli Gide'i

Sellised teosed kristalliseeruvad ainult vaikus; kuid vaikus on võimalik ka rahvahulga keskel, kus kunstnik nagu Mooses Siinail tõmbub endasse, eemale asjadest ja ajast, lastes enda peale tulla kõrgemal valgusel. Tema peale laskub vaikselt Idee, nagu ilmutus väljaspoolt igasugust aega. Ja et Idee ei eksisteeri ajas, pole ajal tema üle mingit võimu. Veelgi enam: tihti arvatakse, et Paradiis, olles väljaspool aega, oli ka ise vaid «seal», — see tähendab ideaalselt. . .

Armuihast piitsutatud Narkissos imetleb samal ajal oma peegelpilti; ta unistab. Üksildane ja lapsemeelne Narkissos armub sellesse hapraste kujutisse, ta kaldub ette, et teda emmata, et kustutada oma armujanu. Ta kaldub üha ettepoole, ja äkki: nägemus kaob; veepeegel näitab vaid paari huuli ta oma huulte vastas, tema poole pürgimas, kaht ta oma silma teda vaatamas. Narkissos mõistab, et see on tema ise, — et ta on ükski — et ta on armunud isendasse. Ümberingi laiub sinav tühjus, võõras element, millesse on sukeldunud ta käed.

Seejärel ta kergitab end, nagu kaugeneb. Vee-pind võtab tooni ja kujutis ilmub taas nagu ennegi. Narkissosele saab selgeks, et suudlus on võimatu — ei saa ihaldada kujutist; vähimigi puudutus hävitaks ta. Ta on ükski. — Mida teha? Imetleda.

Harras ja kindel, tardub ta taas oma rahulikkude poosi: ta jääb järjest suurenevaks sümboliks — ja, kummardunud näiva Maailma kohale, tunneb endas inimpõlvi möödumas.

See traktaat pole võib-olla kõige vajalikum. Alguses piisab mõnest müüdist. Siis tunti vajadust täpsustada; preestri kõrkus, mis enda ülendamiseks tahab lahendada saladusi, — või siis pooltehoide, ja apostellike armastus, mis paljastab ja rüvetab templi kõige varjatunud aarded, sest ükski nautimine ei rahulda, on vaja, et ka teised naudiksid.

Prantsuse keelest tõlkinud Ülo Siirak

esimene töö ta enese kujundatud on õarases «sümbolistliku traktaadi» žanris, mida S nper on iseloomustanud kui «segu jutu taast ja lüürilisest žanrist tugevate filosoofilise tuluse lisanditega» («André Gide'i stiili s. ktuur», Tartu, 1929). Assotsiatiivselt üksteisele ürgnevate allegooriliste piltide varal on selles, üitud illustreerida sümbolistliku teooria põhitõde. Ühilarion «Narkissosese» eos olemas mitme. hilisema Gide'i püsimoitiivid ja -taolused, alates tollestasdamast žanripiiride lõhkumise püüdest ja lõpetades kas või traktaadi nimitegelase embleemse tähendusega ta jaoks.

K.P.

JAAN KAPLINSKI

PROMETHEUS JA TUHKATRIINU

1969. aastal tõlkisin André Gide'i jutu *Halvasti aheldatud Prometheus*, mis «Loomingu» Raamatukogus» ka ilmus ja arvatavasti nüüd juba samahästi kui ununenud on. Nähtavasti oleks meie lugejale Gide'iga tutvumiseks paremini sobinud mõni teine, lihtsama koega teos, kas või *Pastoraalne sümfoonia*, millest vist kord algas minu tutvus Gide'iga.

See tutvus algas kuskil viiekümnendate aastate lõpul ja on mulle olnud kuidagiviisi oluline. Gide'i peaprobleeme on vabadus ja põhiveendeid see, et inimene on küllalt tugev taluma pühaks peetud institutsioonide, moraali ja usu kadu. Sajandi alguse Prantsusmaal oli palju püüdeid ja pürgimusi kindlate traditsiooniliste väärtuste poole. Ilmnes nagu väsimust kõikumise väärtuste vahel, mis kõik olid liiga üksteise sarnased, kõik liiga tühised, et väärida pühendumist. Prantsusmaal saavad kuuldavaks natsionalistid, katoliiklased, ihaletakse keskaega ja kuulutatakse jäika dogmaatikat. Mida XIX sajandil vaevalt oleks sõandanud teha mõni tuntud kirjanik, seda teeb XX sajandil Paul Claudel. Noorust, kes ei taha usku ja isamaad pühaks pidada, süüdistatakse juurtetuses. Kõiges selles on seda, mida katoliiklased on kutsunud *sacrificium intellectus* — intellekti ohverdamiseks — ja mida psühholoog Erich Fromm hiljem nimetab *escape from freedom* — pagemiseks vabadusest (või vabaduse eest). See, et paljud inimesed tunnevad end suures valikuvabaduses halvasti, on tuntud tõde. Igatüks meist on kindlasti tundnud küsatust loobuda arutlemast-valimast ning võtta vastu otsus, teha midagi, mida soovibab käepärane autoriteet, on see siis ema, naine, raamat, raadio või mingi muu instants. Prantsusmaa intellektuaalidele oli selline autoriteet katoliku kirik, kes oli alati rõõmuga valmis vastu võtma otsustamise vaevast ja kõige suhtelisusest väsinud olendeid. Kiriku poolt lähtub sellist valikuvõimaluste kärpimist, kiriku põlisautoriteedile usaldumist propageeriv ja põhjendav filosoofiagi, mille nurgakive on väide, et inimene ei ole loodud suutliseks iseseisvalt, ilma kiriku kaudu temani jõudva ilmutuse abita oma elu elama, tarvilikke valikuid valima. Inimene peab laskma end juhtida. Kui peenemalt öelda, on küsimus vaid selles, kelle juhatus inimene aksepteerib, kas õige kiriku oma või võltsi ja petliku ilma oma. Viimasel puhul võib eksinud inimene ise arvata, et ta ei lase end kellelgi juhtida, tegelikult aga sammub ta kuradi lõas. Katoliiklikult vaatekohalt on inimese vaimne iseseisvus ikka ainult illusoorne ja selle kuulutamine igal juhul kahjulik ning eksitav.

See on taust, millelt tuleb mõista ja hinnata André Gide'i tegevust sajandi esimeste kümnendite Prantsusmaal. Gide on vist Euroopaski esimesi uskujaid, et inimene suudab vabaduses eksisteerida, igasuguste illusioonide hävingu üle elada ja sellest ainult selgemaks, inimesemaks saada. Gide'ile on seegi, et miski pole kindel, omamoodi kindluse allikas, ta ei karda tühjust ega relativismi.

Gide on protestant, kasvanud usus, et kirik, inimese saatust ja samme hoolikalt jälgiv-juhtiv asutus, ei ole inimese õndsuseks (parima tee leidmiseks) ilmingimata tarvilik. Inimene saab olla ja armu leida iseseisvalt, oma mõistuse ja Jumala nagnunii igale poole ulatuva juhatuse abil. Inimese mõistus ongi vahend Jumala juhatust vastu võtta. Kui seda pole, ei aita vist ka kirik, loll ei leia ikka õiget teed.

Noor Gide jätab lapsepõlveusu ja -doktriiniga varsti hüvasti, kuid säilitab usu inimese autonoomsesse mõistusse. Kui mõistus lammutab ka Jumala ja teised kõige pühamad ja olulisemad müüdid, muudab naeruväärseks põlised moraalinõuded, siis pole need pühad asjad nähtavasti püsimist väärt. Sealt, kus mitmed intellektuaalid mõistuse juhatusest lahti rabelesid ja vanade müütide juurde tagasi tulid, läheb Gide ikka edasi.

Gide'i edasimineku oluline tähis on 1899. aastal kirjutatud lugu *Prométhée mal enchainé* — «Halvasti aheldatud Prometheus». Selle teose tõlkimisel (autor nimetab teda jandiks või jamaks — *sottie*) hakkas ta mulle ikka enam ja enam meenutama teost hoopis teisest ajast ja keelest, nimelt Paul-Eerik Rummo 1967. aastast pärinevat *Tuhkatriinumängu*.

Nii siin kui seal pörkab telcoloogilis-teistlike veendumustega inimene (Damokles, Prints) kokku maailma käiku suunava puhta juhuslikkusega, mis kehastub Perenaises ja pankur Zeusis. Mõlemal juhul on see kokkupõrge ränk, ei selle tõttu, et inimene otse kannatada saaks (raha saanud Damoklese kannatus on suurem kui kõrvakiilu saanud Koklese oma), vaid tema usk ja väärtused murduvad.

Küsimine eeldab, et oodatakse üht vastust võimalike hulgast; igas küsimuses on piiratud hulga võimalike vastuste tunnistamine ja ootus ühe teostumiseks. Kui inimene küsib «miks?», oletab ta, et sündmustel, vähemalt olulisel osal neist, on mõte ja eesmärk, et sündmused jagunevad tähtsateks ja tähtsusetuteks, mõttetuteks ja mõttekateks,

õiglasteks ja ebaõiglasteks jne. Inimene on kõige paremini kohanenud olema lähikondsete ringis, seal ta kasvab selleks, kes ta on, seal omandab ta arusaamad suhtlemisest, normid, ootused. On loomulik, et seda, mis saab omaseks väikeses rühmas, laiendatakse ootusena tervele maailmale, kõigele, millega inimene kokku puutub. Kujutellakse, et sellel maailmal on samuti oma Vanaisa või Vanaema või Perenaine, kes teda korras peab, valvab selles maailmas tõe ja õiguse järele, jagab karistust ja hüvitust. Kui siis inimesega sünnib head või halba, on ta esimene lapselik-loomulik reageering küsida «miks?». Sest sellele peaks tulema vastus ja selle vastuse järgi saab inimene end parandada või saab vähemasti rahulduse teadmisest, mis talle karistuse või hüvituse toonud on. See teadmine kõrvaldaks kahtluse, et inimene polegi ehk enam maailmaperekonna liige, pole olend Perenaise kirjas, vaid on lihtsalt juhuslik objekt juhuslike jõudude juhuslikes toimimistes. Seda viimast näib inimsugu aimanutvat ja kartnutvat ammu ja sellest juhuslikkuse-hirmust pääsemiseks on ilmselt välja mõeldud mõnedki teoloogiad, teleoloogiad, filosoofiad.

Inimesse kasvanud ja maailmapildiks laienu- nud rühmatunnete kokkupuutepinnal maailma stohhastilisusega on toimunud kõige suuremad tragöödiad, mida teame. Inimesse, tema intiim- maailma, ulatub suur maailm destruktiivselt, ohu, õnnetuse, kannatusena — sellest märkame, et meie ja maailma vahel on konflikt. Igaüks tahab sellest konfliktist pääseda; see, kuidas ta seda teha püüab, sõltub juba tema loomust ja kasvatu- sest.

Mõned meist ei püüa oma kannatusi mõtestada, vaid katsuvad kuidagiviisi läbi tulla, nii kas või Peremees *Tuhkatriinumängus*; teised ei leia enne rahu, kui on maailma ümber mõtestanud nii, et selles oleks mingi tähendusrikas koht nende kannatuselgi. Kolmandad protestivad, neljandad otsivad pääsmist uimas. Üldiselt saab enamik inimesi endaga kuidagi hakkama, ent on niisuguseidki, kellele esimene tõsine konflikt toob hukku, nagu Damoklesele. Hoopis vähe näib olevat inimesi, keda vanade dihhotoomiate ja väärtus- süsteemide varing vaimsele vabadusele aitab. *Prometheuses* on selline tegelane nimikangelane ise.

Mõne inimese muudab tema maailmapildi va- ring küünikuks, mis on seniste väärtuste pahupi- dipõõramine. Näib, et egoistil on stohhastilises maailmas kergem kohaneda kui altruistil: *Prometheuses* sureb altruist Damokles, kõrvakiilust toibunud Kokles aga näeb maailma veel ilmsemi- ni vaid enda ja oma kannatuse ümber tüürlemas.

See, et väikesed egoistid maailmaga paremini kohanevad, on reegel ka *Tuhkatriinumängus*, kus juhuseotsijad ja -ootajad omadega enam-vähem välja tulevad, tõetsija aga läbi põleb.

Silma torkab see, et kui *Prometheuse*-loos on vähemalt üks inimene (k u i Prometheus on ini- mene), kes leiab vabaduse ja oskab elada, võttes asju lihtsalt nii, nagu nad on, väljaspool eetilisi, teoloogilisi ja filosoofilisi dihhotoomiaid või õigemini neid dihhotoomiaid maailmale üldista- mata, siis *Tuhkatriinumängus* niisugust olendit ei ole. See on minu meelest suurimaid erinevusi nende vahel.

Kui peame meeles, et *Halvasti aheldatud Pro- metheuse* kirjutas umbes kolmekümneaastane Gide 1899. aastal ja *Tuhkatriinumängu* umbes kahekümne viie aastane Rummo 1967. aastal, võime seda seletada kas Prantsuse—Vahemere ja Eesti—Läänemere vaimu erinevusega või vahe- peal ilma ja inimestesse sadestunud kibedate kogemustega, mis on noore eestlase kätte andnud süngemad värvid. *Tuhkatriinumängul* pole lahen- dust, kellelgi ei saa kergem nagu *Prometheuse* kolmel isandal, kes peavad restoranis halvasti ko- hastunud inimese Damoklese peesis, tundes igaüks omamoodi, et juhuslikus maailmas saab elada sama hästi ja paremini kui rangelt deter- mineeritus.

Pankur Zeus ei ole hea ega halb, ta lihtsalt eksperimenteerib ja on rahul, see rahulolemise viis pole võõras ka ühele inimesele — kelnerile.

Maailma, kus tildse keegi rahul ei ole, on ras- ke kujutella. Võib-olla omandabki sellepärast Pe- renaine *Tuhkatriinumängus* ja eriti selle lavastu- ses sadistlikke jooni: on väga sedamoodi, nagu pakuks talle rahuldust Printsivaevamine ja mõni- tamine. Seda võib tõlgendada negatiivse vastuse- na Printsivaevamisele, kellele loodetud korra puudu- mine pole teips neutraalne, vaid väga kuri kogem- us, mis otseku kehatub sadistlikus Perenaises.

Võib-olla on see Perenaise sadism autori ja/või lavastaja kogemata-vastutulek vaataja ootustele, kellel on tarvis, et terves loos oleks vä- hemalt üks, kes rahul on. Kuna Perenais võtavad kõik valitsejana, kelle käse ja hüüded kuulatak- se, tekib vähemalt minu jaoks laval dualistlik maailm, maailm, millest on välja suletud meie ootuste positiivsed suurused. Võta või jäta, üsna seesama, mis kord gnostikute pimedusmaailm, kus õnnetute hingede üle valitseb valgest vas- tupidisuseni irdund üliolend — Kurat. Mis on vähemalt emotsionaalselt midagi sootuks muud kui ammendamatu ja neutraalne ema-asi Matec- ria.

Kui Gide'i pankur Zeus tunneb jumalana ju- malikku rõõmu oma piiramata vabadusest, siis ra- tastoolis istuva eide rõõm on kahtlemata kuratlik. Ehk on Prints lihtsalt paadunud dualist, kes posi- tiivset leidmata hakkab kõike nägema negatiivse- na, asendades teistliku umberpeegli satanistliku nõguspeegli? Mis on umbes see käik, mille teeb küünikuks muutunud idealist.

Mulle tundub vahest, et kumbki, ei Gide'i ega

Rummo maailm, ei ole piisavalt tõelised. Ei Gide'i klassitsistlikult lihtsaks ja mõnusaks kujundatud maailm, kus kannatust on parasjagu. Ei Rummo kõle, ekspressionistlik ja satanistlik kinine kosmos, kus inimhingede valgusepiisakesed on abitud pimeduse vallas, suutes elada vaid uima, vale ja unustuse toel, kui nad pole päris idioodid (Tuhkatriinu).

Ent kõigele vaatamata mõjub *Tuhkatriinümäng* mulle millegipärast lootusrikkana, sisaldades midagi, mida ei ole Gide'i täiuslikumalt ja lõpetatumalt komponeeritud teoses. *Tuhkatriinümäng* oleks nagu omamoodi sünnitrauma kajastus, kujutades aruka inimese esimest reageeringut sellele, et Haldjat ei ole ja ühe lohutavkindla tõe asemel on terve müriaad tõdesid, losse, printse ja tuhkatriinusid. See inimene ei saavutanud midagi, mida ta tahtis saavutada. Ta näib maailmale alla vandunuvat, lahkudes lossist oma saatjaskonnaga, nagu etikett ette näeb.

Immselt tundub Perenaine talle esmalt tõesti sadistliku vanaeidenä, kes alamate kannatuste kaudu oma võimutäiust tunneb. Selline Jumala Kuradiks-pöördumine on küllalt loomulik suhtumiskäik inimesele, kelle lapseusk häviv, kes otsekui teine kord sündides satub kodusest, soojast, piiratud ja määratud maailmast impersonaalsesse tühjusse, kus ei saa enam millelegi kindel olla. Neid, kes seda tühjust tõesti tühjusena tunnetavad, ei ole kunagi olnud palju, enamik on vanade müütide haihtudes tõtanud looma ja leidma uusi.

Printsi juhtumised *Tuhkatriinümängus* on kuidagi viisi analoogilised nendega, mida läbis mõtleja ja otsija vaim antiikajal. Alustati veendumuses, et kari jumalaid tegeleb kõigi maiste asjadega, jagab inimeste vahel õigust, abistab ühtesid ja takistab teisi. Nii veel Homerosel. Hiljem asendub see usk tõdemusega, et jumalad on inimsaatus vastu ükskõiksed, neid polegi või on nende teod ja tahtmised meile mõistetamatud. Nii stoid, epikuurlased ja teised nendetaolised. Uusplatoonikutes tipnev vool seevastu arendas emanatsiooniteooria, mille järgi meie, valguseosakesed, asume alvalgusest väga kaugele pimedusse eemaldunud maailmas, mis on meile kuri. Säärasse uusplatoonilis-gnostilisse malli mahub ka Prints.

Ent kui Gide'i lugu on lõplik, siis *Tuhkatrii-*

numäng on oluliselt lõpetamata. Prints alistub, vähemalt väliselt, ja lahkub. Lahkuvad ka näitlejad ja vaatajad, kuid midagi on kõigis muutunud. Midagi on muutunud ka eesti mõttekirjanduses, mis minu meelest jõuab täisikka *Tuhkatriinümänguga*. See näidend lükkab meid kõiki, kes me teda tõsiselt võtame, senisest kodukolkast, senisest probleemidest välja suure maailma tühjusse ja vabadusse. See, kuidas me end selles vastses tühjuses tunneme, sõltub sellest, mis ja kes me oleme. Igale vapustusele järgneb uus tasakaalustumine nii ühiskonnas kui inimeses endas. Ent tasakaale on õige mitmesuguseid. On resignatsioon, ah-nagunii-ei-aita-miski-tasakaal. On parandamatu lootja müüditaastamine: «Haldjas on, ta lihtsalt peab olema, see, et ta Printsi ja Tuhkatriinu kutsel ei tulnud, on mingi arusaamatus.» On egoisti primitiivne tasakaal, kes kompas oma keha ja leidis, et ta on elus ja terve, järelikult võib edasi elada. See kõik aga on mõttepinge vaibumine ja seepärast vähe huvitav. Huvitavam on, kas ja missuguse tasakaaluni jõuavad need inimesed, kes *Tuhkatriinümängult* lahkudes tunnevad seda, mida kord üks juudi õpetlane, kes kirjeldab teda vallanud põhjatusse langemise tunnet. Analoožiaks võime mõelda sellele, et kosmoses võib iga liikumist nimetada tühjusse langemiseks. See lõpmatu kukkumine on ka tasakaal, kui teda nii kujutleda tahame. Siit jõuame ehk arusaamale, et tasakaal on alati olemas, et tasakaal ja vabadus pole vastuolus. See kätkeb võimalust harjuda vabadusega, vaba langemisega, mis vahest ongi meie vaimu loomulik olek.

Kas olime nagu sündinud ujujad või lendajad, kes ise seda ei teadnud ja klammerdusid kõige ettesattuva külge, olgu see vana muinasjuht, usk, uhkus või rahvus? Kui meid siis neist lahti kistakse, märkame pärast algset jäist ehmatust, et midagi ei ole muutunud: püsime, ajume, lendame edasi täpselt nagu ennegi, ja kõik, millest hoidsime, ajub vabalt suures ja hääletus tühjuses meiega kaasa. Oleme korraga kaalutult kerged, ja kui selle üle mõelda, võib kaalutustki tasakaaluks nimetada.

Ent küllap sisaldab eesti kirjanduse *Tuhkatriinu*-järgne seisund meile, kes sellest tagasi ei kohku, veel hoopis üllatavamaid ruumilennuvõimalusi.

1972. aasta novembris sai Otto Samma 60-aastaseks ja ta sunniti pensionile minema ning mulle tehti teist korda ettepanek asuda «Loomingu» Raamatukogu toimetama. Minu mälu järgi oli pakkumise tegijaks Paul Kuusberg, kes oli tol ajal nii Kirjanike Liidu sekretär kui ka «Loomingu» peatoimetaja. Et sedapuhku tuli ettepanek Kirjanike Liidult ja Otto Samma oli tegelikult töölt lahkunud, siis jäin ma nõusse ning asusin 1. märtsil 1973 ametikohale, mis kandis pikka ja pidulikku nimetust: «Loomingu» ja «Loomingu» Raamatukogu peatoimetaja asetäitja «Loomingu» Raamatukogu alal.

Üks esimesi teoseid, millega mul tuli tegelema hakata, oli Jaan Kaplinski esseevalimik «Luulevõimalused» (koosnes järgmistest esseedest: «Mis on luule», «Kirjandus ja tagasiside», «Prometheus ja Tuhkatriinu», «Tammsaare ja Hemingway», «Rahvalaulu juurde jõudmine»; mõistagi kõik esmatrükkis, sest kordustrukke «Loomingu» Raamatukogu ei avalda). See oli algselt olnud mõeldud 1973. aasta avanumbriks, käsikiri oli toimetatud ja laotud, korrektoorigi loetud ja koguni Otto Samma poolt trükki kirjutatud, kuid Glavlit trükkimiseks luba ei andnud. Lugesin kogumiku läbi, püüdsin mõistatada, mis selles «kriminaalset» oli, küllap kaalusin ka seda, milliste «parandustega» valimik siiski võiks ehk ilmuda, kuid konkreetseid parandusi esialgu välja ei pakkunud. Glavlitil oli komne saata asjad, mille

avaldamist nad ei pidanud soovitavaks, EKP Keskkomitee vastavasse osakonda, nii läks ka selle teosega. Sealsed arutlused ja kõnelused lõppesid sellega, et kultuuriosakonna juhataja Olaf Utt oma õnnistust valimiku ilmumiseks ei andnud. Ta põhjendas seda sellega, et Jaan Kaplinski esseed võiksid ehk küll ilmuda «Eesti Raamatu» väljaandel kirjanduskriitika raamatuna vastavas sobivas tiraažis, aga «Loomingu» Raamatukogu tahab ligi paarikümnele tuhandele tellijale-lugejale postkasti sokutada ajakirja numbr, mis ei olegi ju ilukirjandus — see peaks aga olema ju «Loomingu» Raamatukogu tegelik ülesanne — vaid spetsiifiline teos, mis lugejate suurele hulgale vaevalt küll suuremat huvi pakub ja sunnib talle peale autori vaieldavaid väiteid. «Eesti Raamatus» valimiku ilmumise puhul ostaksid seda ainult need, kes kirjandusteaduslike ja kirjanduskriitiliste küsimuste vastu huvi tunnevad ja nendes küsimustes ka piisavalt orienteeruvad. Seega ei olnud Jaan Kaplinski esseevalimiku «Luulevõimalused» avaldamine «Loomingu» Raamatukogu tema arvates kuidagi otstarbekas ja võimalik. Nii jäidki need esseed tookord, 1973. aastal ilmunuta. Hiljem on neist «Mis on luule» ja «Tammsaare ja Hemingway» avaldatud «Loomingus» (1975, nr 12, ja 1977, nr 7), «Prometheus ja Tuhkatriinu» ilmub käesolevas «Vikerkaare» numbris.

Jüri Ojamaa

ARNO RAAG

SAATUSLIKUS KOLMNURGAS

Mälestusi 1939—1944

Viimne kohtumine Jaan Tõnissoniga

Ühel sumedal novembri hommikupoolikul, kui läksin oma kodunt südalinna, et Werneri kohvikus silmata mõnda tuttavat, kellelt ehk juhtumisi kuulen mingist võimalusest, kus võiks katsetada tööd leida, kohtasin Toomel Ingli ja Kuradi silla vahelises lõigus Jaan Tõnissoni. Ta tuli südalinna poolt ja ilmselt läks koju. Teretasin. Ta peatas mind ja küsis, kuidas mul käsi käivat. Ütlesin, et olen töötä ja praegu ei näe ühtki võimalust töö leidmiseks. Olen kui pidalitõbine, keda kardetakse.

Tõnissoni nägu oli väga tõsine. Ta ütles, et olevat kuulnud minu vallandamisest (diskvalifitseerimisest) ja lisas siis:

«Teil olid ju need raamatud ja eriti see viimane, mis mullu aastal ilmus («Kolm nädalat punast diktatuuri» A.R.). Nad võtvat kõik arvesse. Ega teil kerge ei ole, aga ärge siiski lootust kaotage. Olete noor. Kui saate, haarake ükskõik missuguse töö otsast kinni!»

Seletasin, et olen seda kogu aja taotlenud, kuid tulemusteta.

Vana rahvajuht noogutas pead ja mulle hüvastijätuks käit ulatades sõnas:

«Ärge väsiqe otsimast. Aga üht pidage meele: Hoidke oma elu!»

Surus mu kätt ja astus edasi. Vaatasin hetke talle tagant järele — ikka püstipäi ja enesekindla sammuga astus ta kodu poole.

Ei osanud tollet hetkel arvata, et see oli meie viimne kohtumine. Paar nädalat hiljem, 13. detsembri õel vangistati ta NKVD poolt.

Hiljem Saksa okupatsiooni päevil jutustas mulle dr. Peeter Hansen, kes oli ka punaseil päevil Tartu vangla arstiks, et 1941. a alguskuudel olnud Tõnisson Tartu vanglas. Politruki saatel käinud dr. Hansen vangikambrites, et kuulda, mida ühel või teisel on oma tervise üle kaevata. Tõnissoniga kohates ta ei saanud muud kõnelda peale oma ametliku jutu. Tõnisson ütelnud, et ta karastavat oma keha hommikuti end külma veega hõõrudes. Hansen oli teda hoiatanud, et sellega ta võib end ära külmetada ja kas tugeva bronhiidi või isegi kopsupõletiku saada.

Tõnisson oli varemalt mõnel korral bronhiiti põdenud. Meenub juhtum 1937. aastast, kui mõlemad olime ühel Eesti Karskusliidu poolt korraldatud maa seltskonnategelaste instrueerimise kursusel lektoriteks. J. Tõnissoni ettekandeks oli alkoholi degenereriv mõju järeltulevatele põlvedele. Mina kõnelesin teemal «Praktilisi nõuandeid ajalehe korrespondentidele». Meie ettekanded olid tüksteisele järgnevalt. Olime mõlemad kohale saabunud enne eelmise loengu lõppu. Istusime kõrvuti. Olin hiljuti olnud bronhiidiga haige ja

kõhatacin paar korda. Tõnisson küsis minult, kas ma bronhiiti olen põdenud. Saanud jaatava vastuse ta soovitas mulle selle tõve puhul teha antiflogestiinist kompress, mis väga hästi ning efektiivselt mõjuvat. Tema olevat antiflogestiini (mingi eriline mass) oma bronhiitide puhul hea eduga kasutanud. Nii oli ilmne, et tal oli olnud tegemist bronhiidiga.

Dr. P. Hansenilt saadud teated on viimased konkreetsed andmed Jaan Tõnissonist. Siit peale kaovad tema jäljed teadmatusse.

«Võitlus kontrrevolutsiooniga»

«Tartu Kommunisti» juhtkirjad nõretasid üleskutsetest võitluseks klassivaenlaste salajaste urgitsuste vastu. Kodanlik klikk tegevat kõik, et Eesti töörahva suurt võitu ning sellega kaasunud õnneliku elu nurja ajada. Selliste kontrrevolutsiooniliste septsuste vastu tulevat pidada halastamatut võitlust ning nende alatud provokatsioonid teha kahjutuks. Milles need provokatsioonid ilmesid, seda punased ajakirjanikud ei pidanud vajalikuks lähemalt selgitada. Kuid sellistel sõimuvalangutel oli oma varjatud eesmärk. Need pidid rahva silmis õigustama ja põhjendama NKVD poolt teostatud arreteerimisi ja paljude inimeste terroriseerivaid ülekuulamisi, «sest klassivaenlane tegutseb».

Rahva hulgas oli levinud hulk paroodiaid niinimetatud revolutsioonilistest lauludest. Ka selliste paroodiate laulmine oli klassivaenulik kontrrevolutsiooniline tegu ja võis asjaosalise viia NKVD kätte või paremal juhtumil rahvakohtusse, kus seda tõlgitseti huligaansusena, ja viimase eest oli Vene kriminaalseadustiku põhjal suhteliselt ränk karistus.

Dr. Oskar Loorits oma raamatus «Okupatsioon rahvapäike kõverpeeglis» on toonud rohkesti laule ja anekdoote, mis kajastavad meie rahva hoiakut vägivaldsete võimumeeste suhtes. Märgin siin vaid paari paroodiat, mida ei leidu Looritsa raamatus. Üks nendest on «ajakohastatud» laul «Julgesti vennad nüüd tööle», mille teine salm kõlab:

Kaua meid tapale veeti,
kurja me nägime und.
Kaua meid orjadeks peeti —
jõudnud on priiusetund!
«Ajakohastatud» variant kõlas:

Kaua meid Tapale veeti,
Tallinna tahtsime me,
kaua meid Aegviidus peeti,
nüüd aga sõidame!

Sama laulu kolmas salm oli üsna lihtsalt «ajakohastatud», vaid kahe sõna muutmise ja kõlas:

Aeg on ju ülesse astu!
Vabadust igatseb vaim!
Suudab siis võidelda vastu
kõdunev Stalini võim!
Väärame võimuka käega
ikke, mis lasub me pääl,
kostab siis võitmatu väega
vabanend eestlaste hääl.

Siin oli «kõdunev keisrite võim» asendatud kõduneva Stalini võimuga ja «vabanend rahvaste hääl» vabanend eestlaste häällega.

Pahandusi juhtus eriti keskkoolides, kus rahvuslikult meelestatud õpilased tegid alataas demonstratsiooni Internatsionaali (tookordse N. Liidu hümn) laulmisel. Nagu Tartu Eesti Nooresoo Kasvatuse Seltsi tütarlaste gümnaasiumi matemaatika õpetaja Karl Urm mulle jutustas oli suur osa õpilasi Internatsionaali laulmisel ainult liigutanud suud simuleerides laulmist. Nii kõlas laul üsna Nigelalt, sest laulsid vähesed. Aga kui tuli selle laulu viimane salm, siis lauldi niipalju kui jõuti.

Kord peksab tasumise-äike
kõik ahned koerad laiali,
ei sellepärast kustu päike,
vaid paistab nagu ennegi. . .

See kõlanud niisuguse hooga nagu oleks suur veevool tammi tagant valla pääsenud. Kommunistlik koolijuhataja teinud õpetajaile kohuseks olla õpilaste keskel ja jälgida, kes ei laula. Kadunud Karl Urm sõnanud koolijuhatajale, et ega tema saa kindlaks teha, kui palju lauluhäält kellegi suust tuleb. Tema näeb ainult, et suud liiguvad, järelikult õpilased laulavad, igaüks oma võime kohaselt.

Revolutsioonilise valvsuse süvendamiseks ning kontrrevolutsiooni vastu võitlemiseks korraldati mitmesuguseid miitinguid ja muid taolisi üritusi. Üks selline oli Hans Heidemani põrmu ümbermatmine.

Hans Heideman töötas eesti vabariigi algaastail Tartus 2. diviisi staabis kirjutajana, kuid oli salajastes sidemetes kommunistidega. See sai diviisi staabis teatavaks ja ta vallandati. Nüüd kujunes temast juba laiahaardeline pörandaalune tegelane. Kompartei oli pannud tema peale võimuhaaramise organiseerimise Tartus, kui see üleriigiliselt korraldatakse. Nagu teada, tegid kommunistid võimuhaaramise katse 1. detsembril 1924. aastal. Hans Heideman aga tabati ja vangistati juba 1924. a. sügisuul Tartus. Temaga koos arreteeriti rida kaaslast. Nii jäi Tartus 1. det. 1924 kommunistide võimuhaaramiskatse teostamata.

Järgmise aasta algupoolel oli Heidemani ja ta abiliste protsess sõjakohtus arutusel. Heideman mõisteti surma ja lasti maha. Ta maeti Tähtvere metsa ja see matusepaik oli Tartu kommunistidele teadmata. Nüüd mid võim oli nende käes, pinniti omaaegseid poliitilise politsei assistente, kes

olid olnud tegevad Heidemani tabamisel ja teadlikud tema jäljetust hauast Tähtvere metsas. Nende poolt uuele võimule kätte näidatud kohas tehti kaevamine ja sealt olevat leitud Heidemani luud (kas tegelikult leiti või mitte, seda pole teada) ja korraldati nüüd «tõerahva eest võidelnud sangari väärikas matmine».

Asutustes, kauplustes ja töökodades kuulutati Heidemani matusepäev pühaks ja teenistujad käsutati sundkorras «tõerahva sangariga» hüvasti jätma. Tallinnast oli kohal mingi kõrgem tuus. Pecti sõimurohkeid kõnesid kodanlike «timukate» aadressil ja manitseti töölisi aktiivsele valvsusele võideldud vabaduste kaitseks ning kontrrevolutsiooni vastu võitlemiseks.

Eesti niinimetatud ülemnõukogu, milleks oli kuulutatud suvel valitud nukuparlament, kehtestas Eestis Nõukogude Vene kriminaalseadustiku, mis varsti ilmus ka eesti keeles. See oli omapärane saavutus, kus Lääne maailma õiguse põhimõtted olid peapeale pööratud. Noore üliõpilasena olin ülikoolis õiguse üldõpetuse kursusel õppinud põhimõtet: seadusel ei ole tagasipöörduvat jõudu. Teise sõnaga: tegude eest, mis olid sooritatud enne neid tegusid keelava seaduse kehtima hakkamist, ei saanud kedagi karistada. Siin aga oli seadusel tagasipöörduv jõud, seda eriti allakriipsutatult poliitiliste süütegude osas. Teiste sõnadega Eesti vabariigi loojad ja Vabadussõjas enamlaste vastu võidelnud olid süüdlased. Ka ei tundnud too N. Vene kriminaalkoodeks süütegude aegumist. Meil seni kehtinud kriminaalseadustiku põhjal, kui süüdistust ei saadud algatada või süüdlast tabada 20 aasta kestel, oli vastav süütegu aegunud. Kui siis süüdlane selgus või tabati, ei võetud teda enam vastutusele.

Ka enne Eesti kriminaalseadustiku kehtima hakkamist 1935. a. alguses meil kehtinud Vene tsariaegne uus nuhtlusseadus tunnustas samu põhimõtteid. Kui tabatud N. Vene salakuulajate ja muude riigiohustajate üle selle seaduse alusel kohut mõisteti, siis karjus Leningradi raadio: kui julmad olevat kodanliku Eesti valitsejad. Nad mõistvat kohut tsariaegsete reaktatsiooniliste seaduste alusel. Muide, mis puutub 1902. a. Venemaal kehtima pandud uude nuhtlusseadusesse, siis oli see oma aja kohta üks moodsamaid. Selle koostamiseks oli arvestatud Lääne-Euroopa vasta vaid kriminaalkoodekseid. Ja sellisena see seadustik täitis oma osa ka Eesti vabariigi algupoole meie Riigikogu poolt tehtud mõningate täienduste ja muudatustega vastavalt üles kerkinud vajadustele.

«Venekelsete lehtede referendi ajutine kohusetäitja sobiva isiku leidmiseni»

Juba Eesti vabariigi ajal oli üliõpilaste poolt asutatud Akadeemiline Kooperatiiv oma ruumes, kus teisel korrusel oli avar tuba, avanud ajalehtede väljalõigete büroo. Iga soovija võis vastava tasu eest anda tolele büroole tellimise, et seal jälgitaks kõiki Eesti või vastavaid välismaa ajalehti ja tehakse väljalõiked teda huvitavatest kirjutistest.

Punase võimu tulles omistati väljalõigete büroole erilist tähelepanu, sest sellest pidi kujunema

omamoodi poliithariduse kool. Vene ajalehtedes, nüüd samuti Eesti ajalehtedes ilmus pikki artikleid marksismist-leninismist. Neid soovitati mitu korda lugeda ja nendesse süveneda. Rida asutisi, nende hulgas ka Tartu Riiklik Ülikool, kompartei Tartu osakonna pressireferent, kelleks oli saanud luuletaja Valmar Adams, tellisid väljalõigete büroolit marksismi-leninismi käsitlevaid artikleid nii eesti- kui venekeelsetest ajalehtedest. Samuti oli terve rida mitmesuguseid muu iseloomuga sotsialistlikku ühiskonda haaravaid küsimusi, mille kohta taheti saada väljalõikeid ajalehtedest.

Kuulnud, et see büroo on paisunud ulatuslikumaks, läksin Akadeemilise Kooperatiivi juhataja Ernst Kulli jutule. Tema oli enne Akadeemilise Kooperatiivi ärijuht ja oli suutnud säilitada oma positsiooni ka punase võimu ajal. Ta kuulas mu muresid ja vastas, et silmapilgul tal ei ole mulle tööd anda, kuid võib-olla et mõne nädala pärast vabaneb venekeelsete lehtede referendi koht, sest meil oli vene keele tundjaid vähe ja need kes seda keelt tunnevad, otsivad enestele rohkemasuavaid kohti, kui vaid nende sotsiaalne päritolu seda ei takista.

Nii oligi. Paari nädala pärast sain kutse tulla ajalehete väljalõigete büroosse, et tutvuda tööga seal. Siis ma võtku märktähestik ning pakk venekeelseid lehti koju ja märkigu lehtedest leitud vastavad palad. Selgituseks olgu mainitud, et igal tellijal oli oma iniitsiaal ja selle kirjutasin lehes vastava artikli juurde. Tihti tuli sama artikli juurde panna mitme tellija iniitsiaal. Märgitud leht läks väljalõikajate kätte, kes istusid suure neljakandilise laua ümber, igatüel käärid, liimpott ja väljalõigete büroo nimetusega etikettide pakk ees. Iga lõige, mis saadeti tellijale, varustati vastava etiketiga, millel peale väljalõigete büroo nimetuse oli ka lehe nimi ja ilmumiskuupäev. Sellised väljalõiked koguti tellija nimega varustatud ümbriku ja kord nädalas saadeti talle kätte. Saatmine kõikidele tellijatele ei toiminud korraga ühel päeval, vaid see oli jaotatud kogu nädala peale. Nii oli igal tööpäeval väljalõigete postipakkeid. Enne kui ümbrikud viidi postkontorisse, büroojuhataja andis need kooperatiivi juhatajale kontrolliks. Viimase poolt teostatud kontroll oli rohkem välispidine, et näha, kas on korralikult lõigatud ja etiketid ilusasti külge kleebitud. See oli rohkem katseline kontroll — mõned väljalõiked paarist-kolmest ümbrikust.

Väljalõikajaid oli neli — kõik naised, nende hulgas ka preili Helgi Köpp ja teised, kellel oma sotsiaalse päritolu tõttu oli raske mujal tööd saada. Samuti töötas siin Vello Parts, kes tegeles büroolt nõutud väljalõigete äramärkimisega eesti-keelsetest lehtedest.

Kuna kõik töötajad pidid kuuluma vastava tegevusala ametiühingusse, siis igu uue töötaja palkamisel tuli asutise juhatajal teha ettekanne vastava ametiühingu kaardrite osakonnale, kes uuris, kas palgata kavatsetud isik poliitiliselt kõlbab vastavale kohale või mitte. Kui meil sügisel täiel määral üle mindi Venes kehtivale korrale, siis ajakirjanikud arvati trükitööliste ametiühingusse kuuluvaks. Minu vallandamisel Max Laosson märkis ka seda, et Tartu trükitööliste ametiühing

ei olevat mind arvanud liikmeks. Nüüd oli tegemist raamatu- ja kirjatarvete ala teenistujate ametiühinguga. E. Kull oli tolle ametiühingu juhatajale kurnud häda, et ajalehete väljalõigete büroo ei suuda oma ülesandeid täita, sest bürool ei ole ühtki teenistujat, kes tunneks vene keelt ja saaks venekeelsetest lehtedest nõuetavaid artikleid ära märkida. Ainuke, kes on vaba ja võiks seda tööd teha, olen mina, kelle minevik ei ole vahest küll kõige parem, aga kes selle ülesande võiks kas või ajutiseltki täita. Nii siis lõpuks ta oli saanud loa ametiühingu kaardrite osakonnalt ja see kõlas: «Arno Raag kinnitada venekeelsete ajalehete referendi ajutiseks kohustetäitjaks sobiva isiku leidmiseni.»

Kui oli saadud vastav kinnitus, siis olin arvatud väljalõigete büroo personali koosseisu ja nüüd tuli igapäev kaheksa tundi töötada büroo ruumes. Kuna venekeelsete lehtede läbitöötamisega oli vastava märkija puudumisel jäädud üsna taha, siis võtsin neid ka koju kaasa ja nii sai nädala või paariga ka venekeelsete lehtede väljalõigete osa eestikeelsete lehtede lõigetele järele.

Tasu töö eest oli suhteliselt väike. Ei mäleta enam täpselt, aga 200 ja 300 rubla vahel kuus see oli. Tookordne vene rubla oli odav. Selle telegik väärtus võrdus umbes kümnele eesti sendile.

Vastavalt korraldustele tuli teenistujail õppida kompartei ajaloo lühikursust. Akadeemilises Kooperatiivis oli see nii korraldatud, et peatükid lühikursusest, mis oli ilmunud eesti keeles, jagati teenistujate vahel. Igaüks sai ühe peatüki, mille ta pidi ette valmistama ja siis kogu teenistujaskonna ühisel koosolekul, mis peeti pärast töötaja lõppu juhataja kabinetis, ette kandma lisades omalt poolt mõne seletava kommentaari. Pärast sellist referaati koosoleku juhataja, kelleks osutus E. Kull või tema puudumisel ta abi K. Linnus, esitas koosolijatele küsimuse: «Kas keegi soovib ettekannet täiendada või arvustada?» Minu mälu järgi ei olnud kunagi sõnavõtte. Siis koosoleku juhataja kuulutas poliitunni lõpetatuks. Selliseid «poliitgramotaid» oli igal nädalal üks tund.

Paaril korral oli ka Tartu raamatu- ja kirjatarvete ametiühingu koosolek, millest osavõtt oli muidugi «vabatahtlikult» sunduslik, kuid nendest koosolekutest ei ole midagi erilist mälu sööbinud.

Venekeelsetest lehtedest oli bürool kasutada neli: Moskvas ilmuvad «Pravda» ja «Izvestija» ning Eestis ilmuma pandud «Sovetskaja Estonia» ja «Sovetskaja Derevnja». Poliitgramotat muidugi sai kõige rohkem Moskva lehtedest, kuna Eestis ilmuvates venekeelsetes lehtedes sageli oli vastavaid artikleid sõnasõnalt ära trükitud Moskva lehtedest.

Aeg-ajalt käisid Moskvast revidendid uusi alamaid vaatamas. Tavaliselt nad tegid laos, mis asetses keldrikorrusel, ja kaupluses ringkäigu, silmitsesid inventuuri- ja kassaraamatut. Pärast seda viis ärijuht E. Kull sellise revidendi «Kuldlovisse» või «Sinimandriasse» lõunasöögile. Ei olnud kuulda, et revidentidega oluks pahanudsi, küll aga kuuldus, et nad kõik olid olnud haruldalt hea söögi-isuga. Eriti maitsestunud neile meie

kondiitrisaadused, mida pärast tugevat lõunasööki kohvi ja konjaki kõrval oli söödud mehemoodi.

Ühe sellise järjekordse revidendi tõi Kull ka väljalõigete büroosse, olles teda enne muidugi informeerinud büroo ülesannetest. Nad sisenesid. Venelane laskis korra pilgu libiseda üle ruumi ja seal töötajate ning sõnas siis: «See on kõige huvitavam osakond. Siin loetakse lehtedest kõik kirjutised ja siis liigitatakse («razbirajut»).» Rohkem ta asja vastu ei tundnud huvi ja lahkus ärijuhi saatel.

Kaks kummalist sõnumit

«Pravda» lugemisest on mulle mällu jäänud kaks lühikest omapärast sõnumit, mille tõelist sisu ma tookord lugedes ei osanud täiel määral taibata.

Üks sõnum oli Poola aladelt, mis Saksamaaga Poolat jagades Venemaa oli enesele saanud. Selles paarirealises teates oli öeldud, et seal sajad või tuhanded, täpselt ei mäleta, talupojad on ümber asunud teistesse Venemaa osadesse, kus on palju rohkem viljakandvat põllupind kui nende senistes kodukohtades endistel Ida-Poola aladel. Mulle meenusid pildid pooleteise aasta eest sooritatud Poola külastamisest ja viletsusest, mida olin seal näinud. Koht, kust talupojad sõnumi kohaselt olid ümber asunud, asetses kuskil Pripeti jõest lõunapol. Seal ma ei olnud käinud, kuid kaardi järgi teadsin, et põllupind tolles paigas ei tohiks halb olla. Kummaline tundus ka, kuidas inimesed nii kergesti oma kodukohad maha jätsid. Aga üks olnud meil isegi omariikluse aastatel väljarändajaid. Meenus, kuidas 1923. aastal paljud läksid Brasiiliasse paremaid elamisvõimalusi otsima, kuid sattusid seal raskustesse ja Eesti vabariigi valitsus aitas neid naasta kodumaale. Nii mõlgutasin mõtteid tolle lakoonilise sõnumi puhul ja ei osanud ette kujutada, et nende süütuks sõnumiks retušeeritud ridade taga peitus julm inimeste küüditamine Venemaa tühialadele ja orjalaagritesse. 4 kuud hiljem samasugune «ümberasumine» tabas meie rahvast. See oli 13. ja 14. juunil.

Teine sama lakooniline sõnum oli «Pravdas» Moskva ajaloo instituudi õppejõu ettekandest Peeter I poliitikast. Selles oli öeldud tolle ajaloolase poolt, et Peeter teinud sellega vea, et ta Rootsil võidetud alade, s.t. Ingeri, Eesti ja Läti pärisrahvad jätnud nende senistesse elukohtadesse. Töö väide pani juba rohkem mõtlema, sest teadsin ajalooast ja eesti kirjandusest Käsü Hansu nutulaulu kaudu, kuidas Peeter I laskis kogu Tartu linna rahva Venemaale küüditada. Nüüd väitis Nõukogude Vene ajaloolane, et tsaar pidanuks kõik vallutatud alade inimesed küüditama. Kuna sõnum tollelt referaadist oli toodud «Pravdas» — N. Liidu valitsuse ametlikus häälekandjas, siis tähendas see, et praegused võimumehed Moskvast olid tolle suur-vene ajaloolasega samal arvamusel. Olles läbi lugenud igast «Pravda» numbrist kõik kirjutised, ma ei olnud leidnud seal ühtki artiklit, mis olnuks avaldatud mõttevahetuse korras või informatsioonina, mille lõpus toimetuse

märkus, et ta kirjutise kõiki seisukohti ei jaga või midagi taolist, nagu oli Eesti vabariigi ajal ilmunud ajalehtede tava ja nagu see ilmes ka Lääne maailma ajakirjanduses. Mis oli ilmunud «Pravdas», see pidi punavõimu arusaama kohaselt olema «pravda» (tõde). Nii siis, kui Peeter I oli teinud vea, oli loogiline, et avastatud vigu tuli parandada.

Kunagi kevadtalvel peeti Tallinnas suure pidulikkusega Eesti kompartei kongressi, kus käisid tervitamas mitmesuguste asutiste esindajad. Teiste hulgas Eesti Kirjanike Liidu poolt Fr. Tuglas. Need tervitused olid oma stiililt võrdlemisi stereotüüpsed ja lopsakad sajatusõnades poolest kodanliku diktaatori ajastu aadressil. Tundes Tuglast ja tema sõnavõtte varasematest aegadest, kompartei kongressi tervitus oma «lopsakuse» poolest nagu hästi ei sobinud Tuglase tavaliste sõnavõtude laadiga. Tuglas oma kõnedes oli olnud alati asjalik ning rahulik.

Hiljem kord Tuglast kohates veeres jutt tema «palavale» tervitusele kompartei kongressil. Tuglas ütles, et selle tervituse ettekandmine olnud tema elu üks ebameeldivamaid hetki. Ta istunud Wernerihohvikus, kui ettekandja talle teatanud, et kutsutakse telefoni juurde. Mehe hääl telefonis öelnud, et kõneleb komparteiist ja palunud Tuglast tulla poole tunni pärast restorani «Kuldõvi» isiklikule kohtamisele. Kui Tuglas saabunud määratud kohta, olnud seal temale võõras mees ees. Istilenud end ja ütelnud: «Teil tuleb Eesti kirjanike nimel tervitada kompartei kongressi.» Ulatanud talle lilla keemilise pliatsiga täiskirjutatud paberilche ning sõnanud lisaks: «Siin on kõne tekst, mida peate kongressile.»

«See kõik oli antud käsu korras ja mul ei jäänud muud üle kui vaikselt nõustuda ja palav tervitus kongressile ette lugeda,» sõnas Tuglas õlgu kehitades.

Muide, on huvitav märkida, et sõnavõttud, mis valmistati kompartei staabis, sisaldasid kõik «palava tervituse» — täpne tõlge vene keelest «gorätši privet». Tähelepanelikule kuulajale või lugejale need kaks sõna reetsid kohe vastava tervituse või kirjutise tõelise allika. Eesti keelepruugis ei kasutata sellist väljendust, vaid öeldakse kas «südamlikud tervitused» või muud taolist.

Kauged kõue kõminad

Mida nädalaid kevade poole, seda enam hakkas rahva hulgas liikuma jutt sõjast Saksamaa ja Venemaa vahel. Muidugi neid jutte ei kõnelnud kuskil avalikult, kuid usaldusäärsete tuttavate ja sõprade hulgas hakkas neid üha rohkem ringlema. Ühe tõigana märgiti asjaolu, et Venest toodi järjest uusi sõjaväetüksusi okupeeritud Balti riikidesse ja Saksamaa aktiivsus Balkanil oli suurenenud. Seal sõlmiti liitumislepinguid Saksamaa, Itaalia ja Jaapani vahelise kolmikpaktiga.

Aprillis oli juba teada, et Saksamaa on oma vägesid viinud Soome. Mäletan, et enne 1. maid käis Akademiilise Kooperatiivi ärijuht E. Kall ametiasjus Tallinnas. Kui pärast ta naasmist viisin talle väljasaadetavad lõiked kontrollimiseks,

küsisin ta käest: «Millise loosungiga läheb Akadeemiline Kooperatiiv 1. mai rongikäigule?» Kull muigas ja sõnas siis usalduslikult, nagu ta oma järgnevat väljendust kvalifitseeris: «Nõuame sekkumist imperialistlikku sõtta!» Lisas, et Tallinnas olnud tublisti sõjajutte seoses Saksa vägede Soome saabumisega.

1. mai rongkäiku ma ei lüüdnud ja ei tea ka, millised olid seal kompartei poolt ametiühingutele antud loosungid, igatahes midagi mitte midagi sõjast. Olin Valgas oma perekonna juures ja vaatasin seal rongkäiku, kuid loosungid, mida rongkäigus kanti, olid sellised, et neist ei ole midagi meelde jäänud.

Sõjajutud ei vaibunud, vaid süvenesid, kui välismaa raadiost kuuldi uute Saksa vägede Soome jõudmisest. Ühel päeval kutsuti mind arijuhi kabinetti telefoni juurde. Kõneles kompartei pressireferent Valmar Adams: mis mina arvavat praegusest poliitilisest olukorrast? Temal olevat homme oma järjekordne referaat parteis. Ta pidavat andma poliitilise olukorra kohta hinnangu. Eriti oli ta huvitatud Saksa vägede Soome minekust. Teadsin, et sellise tegelasega tuleb olla ettevaatlik, ja vastasin umbes sama, mis oli ilmunud «Pravdas» ja ka siinsetes eestikeelsetes lehtedes. Kuidas, kas mina kui pika praksisega publitsist muud ei arvavatki? Vastasin, et mul ei ole mingeid konkreetseid teisi andmeid, mille põhjal võiksin muud seletada. Saksa vägede Soome mineku puhul oli Tass andnud seletuse, milles kinnitati, et Nõukogude Liidu ja Saksamaa vahekord on endiselt hea ja igasugused jutud vahekorra halvenemisest on lääne imperialistide provokatsioon, et Nõukogude Liitu sõjakeerdu tõmmata. Adams oli solvunud või teeskles solvumist — mina ei tahvat temale avaldada oma arvamist ja katsuvat õigest vastusest kõrvale põigelda. Vastasin, et ma pole mingi kõmulehe reporter, vaid sohiidne ajakirjanik, kes opereerib ainult kindlate andmetega. Ja muud andmeid mul ei ole kui need, millest olen talle jutustanud ja mida ta leiab ka temale saadetud ajalehtede väljalõigetest.

Üldiselt pinevusele aitas veel kaasa tõik, et ENSV Rahvakomissaride Nõukogu teatas lakooniliselt: 21. juuni pidustus jääb ära. Olin elanud Viljandi tänav nr. 3 oma kälimehga jaotatud korteris, kus oli osa minu mööblit. Teine osa oli Valgas, kus elas naine lastega ja töötas seal lasteaias. Ei mäleta täpselt, kas aprilli lõpus või mai algul võeti kälimehelt temale kuulunud väike puidutööstus Veerikul täiesti ära. Seni oli ta seda ettevõtet veel saanud ise majandada, kuigi igapäev oli kompartei poolt määratud usaldusmees ettevõtte tegevust jälgimas. Seal töötas 4—5 töölit, valmistati kaste ja peenikesi laaste ja puukiudu pakkimiseks.

Jäänud tegevusetu, õnnestus tal leida enesele koht Pärnu kalakombinaadis ja peagi ta kogu perega kolis Pärnu, kuhu sai väikese mööbliga korteri. Nii jäi tema korteri osa esialgu minu järelevaatusele. Elasin seal nüüd üks. Üha enam ja

enam kuuldus arreteerimistest meie oma-aegsete avalikuelu tegelaste hulgas. Öhtuti magama heites oli kõhe tunne, sest ei võinud iialgi teada, kas õõsi ei tule vangistajad.

Saabus reede 13. juuni. Ilm oli päikesepaisteline, kuid õhk jahe ja öhtul muutus veelgi jahedamaks ning õõ kõledamaks. Olin pärast tööd koju tulles ostnud poest toitaineid ja valmistasin õhtueinet. Pärast söömist kuulasin veidi aega raadiot. Vaikselt istudes äratas mu tähelepanu suurte veoautode sõidujõrin. Öhtuti sel ajal tavaliselt ei olnud kunagi suurte veomasinate liiklemist linna ja raudteejaama vahel. Kuid ma ei osanud tolele veokite liiklusele mingit erilist tähelepanu osutada.

Magasin õõ nagu tavaliselt ja hommikul kella poole kahkksa ajal lahkusin kodunt, et tööle minna. Teekond Viljandi tänavast üle Toome läbi Lossi tänava Akadeemilisse Kooperatiivi ei andnud ka mingeid vihjeid õõsi toimunud metsikust küüditamisest. Kaastöötajad aga teadsid mitmeid mulle tuttavaid perekondi, kes õõsi une pealt arreteeritud. Paigutatud veoautodele ja viidud raudteejaama, kus pandud trellitatud kaubavaguneisse. Kõikide meeleolu oli masendatud.

Küüditamine jätkus ka päeval. Meie käskjaljal, kes käis postkontoris kirju ja pakke posti viimas, jutustas, et ta näinud Gildi tänaval suurt veoautot, millel olnud mehed ja naised kohvritega ning kompsudega ja relvastatud punaväelased valvuritenä juures. Auto sõitnud raudteejaama suunas.

Päeva kestel sain ka selguse, millest see eileõhtune veokite hiline sõitmine oli tingitud: kõik Tartus asuvate käitiste suured autod oli käsutatud Riia tänavale Postijaama platsile kompartei maja juurde, kus partei kinnisel koosolekul jaotatud küüditamisele määratud perekonnad gruppidesse ja iga auto peale arvatud grupi nimekiiri antud vastavale NKVD ametnikule, kellest suur osa olid venelased. Teejuhiks määratud eestlastest kompartei liikmed, kes tundsid linna. Kaitseks venelasist punaväelased. Nii alanud metsik inimjaht korraga üle linna. Praegune «Vanemuise» näitejuht Kaarel Ird, kes küüditamisel oli olnud teejuhiks, sõnanud hommikul teatrisse tulles näitlejaile, et ta käinud õõsi sõnnikut vedamas. Mõne näitleja imestava näo puhul sellise väljenduse kohta, lisanud täienduse: «kodanlist sõnnikut vedamas». Need kes ära viidud, olevat nõukogude korra vihasemad ning ohtlikumad vastased.

Tõõaeg möõdunud läksin koju ja arutlesin endamis: kui nad ei tulnud möõdunud õõl mind haarama, siis olen seekord pääsenud. Vaevalt olin koju saanud, kui helises telefon ja naine Valgast küsis hirmunud häälega, kas olen veel alles. Möõdunud õõl viidud Valgast hulk inimesi ära. Lubas kohe lastega tulla Tartusse, et kui meid viiakse, siis pere oleks koos. Mõlemad olime sel hetkel läänlikult naiivsed lootuses perekonna kokkujätmiseks.

JEAN CATHALA

SOVETISEERIMINE

Kuues peatükk raamatust «Ei lilled ei relvaga»
(Sans fleur ni fusil. Editions Albin Michel, 1981)

Ajalugu on Baltimaadele vaadanud ikka nagu läbi lornjeti. Kuni nende vallutamiseni tsaaride poolt näeb ta neis vaid mängukanni rivaalitsevate jõudude käes. Baltimaad Vene provintside staatuse kaotab ta teiste impeeriumi külge liidetud alade hulka. Isescisvatena jõuavad nad vaevalt tema tähelepanu pälvida. Ja nende anneksioon väärivad mõnda rida rubriigis «NSV Liidu territooriumide laienemine». Asjaolu, et nad on ainsad Euroopa riigid, mis sellel sajandil nii pikka aega on olnud alla heidetud, väärriks aga siiski arvestamist.

Mul oli võimalus läbi elada «sovetiseerimine» ühes neist vabariikidest. Päev päeva kõrval, aga peaaegu nagu udus — tundega, et üksteisele järgnevad kuud mõeldavad lõputut tühjust — sedavõrd näis minu silmade all toimuv vaid hinnalisanähtu mind painavale ootusele. Nüüd ma tean, et harva olen ma nii palju õppinud. Ja kui ma midagi sellest kogemusest kahetsen, siis seda, et ma õigel ajal ei osanud hinnata ta väärtust.

Ma näen end — on veel augustikuu — tassimas linnaosa politseijaoskonda süütenõoriga musketit, mis osutus liiga suureks, et seda koos oma ülejäänud relvakollektsiooniga saatkonna hoolde usaldada: elanikkonnale on antud käsk ära anda kõik nende käsutusse olevad tulirelvad. Olen kuuletunud vaid südametunnistuse rahustamiseks, kindel, et mu tuki auväärne iga lubab ta mulle otsekohe tagasi anda, ja koguni pisut hirmul, et mind võidakse kahtlustada võimude üle irvitamises. Mulle antakse kviitung: naeratuseta ja *in aeternum*. Avaldan mõningast imestust. Klassivaenlane, selgitatakse mulle, on valmis ära kasutama ka iga muuseumi-suurtükki.

Järgmise või ülejäämise päeva varahommikul leiab ukse tagant tuttava võmmi, kes varemalt käis mu mälu värskendamas, kui ma olin oma passi liiga kauaks viseerimata unustanud. Ängistatud ilmel ulatab ta mulle paberi: käsk välismaa ajakirjanikele kahekümne nelja tunni jooksul jalga lasta. Mind saadetakse kontoritest, kus midagi ei teata, kontoritesse, kus midagi ei võida, ja sealt NSV Liidu konsulaati, kus midagi ei mõisteta, sest räägitakse ainult vene keelt. Lõpuks õnnestub mul selgitada, et ma ei esinda enam ühtegi ajalehte. Võibolla õnnestus mul ennast arusaadavaks teha. Või vähemalt selgitada, et ma ei põhjusta korratusi. Mind ei saadeta välja.

Kuid samal nädalal teatavad ajalehed kõigi valdava osalusega ettevõtete ja asutuste sulgemisest. Meie lütseum, instituut Tartus ja paraku ka «minu» *Alliance française* lähevad kõik sellesse lahtrisse.

Ma ütlan mõista. Ma mõnan, et rahvavõim kaitseb end rahva vastu, kes teda ei taha. (Ma ei tea veel Brechtile omistatud lauset: «Valitsus, kes polnud rahvaga rahul, kukutas ta.») Aga miks see võim, kes väidab end sisse seadvat maapealset paradiisi, püüab nii hoolega eemale ajada sedavõrd imelise muundumise tunnistajaid? Kas samadel põhjustel kui Kiplingi püüton, kui ta valmistub Bandar-Logi alla neelama? Kui kahju, et *Üks päev Ivan Denisovitši elust* kirjutati alles kakskümmend aastat hiljem. See «Sotsialismilinnaks» kutsutud sunnitöövangla, kus vangid peavad enne selle üleschitamist ise sulgema end läbi-pääsmatute okastraattökete taha, oleks mu vaimu mõnevõrra valgustanud.

Septembris kõrvaldatakse käibelt kohalik raha, kroon. Selle asemele tuleb rubla. Vahetuskurss: üks rubla krooni vastu; nagu kinnitatakse, selleks et lihtsustada arvutusi. Tõelise väärtuse seisukohalt on vahetud häbitu. Arvestamata veel seda, et kroon oli konverteeritav valuuta, aga rublat vahetada ei saa. Inimene tänavalt arutleb lihtsamalt: kui teda sunnitakse oma rahast loobuma, siis saab seda nimetada vaid röövimiseks.

Peaaegu sedamaid ilmuvad ajalehtedes uued palgamäärad. Enamikus ametites (välja arvatud õpetajad, kes jäävad näljapajakile, ja arstid, kelle tasu võrdsustatakse oskustööliste omaga) on kasv märgatav. Press lärmab selle ümber. Tagahoovidesse sigineb lohutust: sellel korral on ka omad head küljed!

Möödub mõni päev ja ühel ilusal hommikul sa märkad, et kõigis poodides on hinnad üleöö viidud vastavusse ülejäänud NSV Liidu omadega. Toidukaupade osas, mille odavus oli rahvuslikuks uhkuseks, ületab tõus ka kõige privileegeeritumate palkade kasvu. Mis puutub riietusse, siis siin on hüpe selline, et armas rahvas peab ninad vastu vaateaknaid suruma, hämmeldus tõrjub alguses sündsustunde kõrvale. Pärastpoole tuleb lihtsalt leppida tõsiasjaga: sotsialism, see on kallis elu. Tänapäeval on see teada, sest ükski sotsialismimaa pole sellest seadusest mööda hiilunud. Aga kõik läheb edasi, nagu midagi ei teataks, kui võrd sotsialism mõjub ikka veel ahvatlevalt, vähemalt neis maades, kus teda pole.

Räägitakse — «räägitakse» on nüüdsest ainus informatsiooniallikas selle kohta, mis toimub

kõrgemates sfäärides — et EKP purelevat päris tihti NSV Liidu alalise esindusega Tallinnas, endise Nõukogude saatkonnaga, mille eks-šeff mängib teatud peallevaataja rolli protektoraatmaades. Kohalikud kommunistid süüdistavad oma vanemaid vendi, et need ei taipa midagi «rahvuslikest iseärasustest», ja too šeff jälle heitvat neile ette «kodanlikku natsionalismi».

Tegelikult tõendab okupant oma pehmust ja talle võib omistada koguni teatavat head tahet. Esimeste kuude jooksul muidugi.

Väikekaubandust näiteks ei natsionaliseerita: tal lastakse surra loomulikku surma, mida ka kaua oodata ei tule. Käsitöölisi — ja eesti käsitöö on väga kvaliteetne — õhutatakse artelle moodustama, kuid riigiettevõtetel maksavad ikkagi paremini ja ainus, mida artellide moodustamine kaasa toob, on kvaliteedi langus. Samuti ei looda sugugi vene meele ühiskortereid, kus seitse perekonda on topitud seitsmetoalisse korterisse ühe kõõgi ja tualetiga, olgugi et elamispinna jaotamise kord määrab üheksa ruutmeetrit elaniku kohta ja ülejäänud tuleb loovutada kitsamates tingimustes elajatele. Uus seadus teenib eelkõige punaarmee *komandiride* («ohvitser») kuulub kontrevolutsioonilisse sõnavarasse) elanike juurde majutamise huve; kuid kõik, mis ületab «normi» (mille eest tuleb üsna tühist üüri maksta), osutub rängalt maksustatuks. Kuulen kodanlikest ringkondadest, et katoliku preester (võib-olla sellepärast, et tegemist on pärast XVII saj Poola vallutusi venelaste jaoks eriti ebameeldiva religiooni esindajaga) on lihtsalt täiesti võimetu üüri tasuma: kirik arvestati talle teiseks elamispinnaks. . .

Moskva on kinni pidanud ka sellest, et Eesti sõjavägi säilitatakse iseseisva jõuna kui «laskurkorpus (*sic!*)», mis jätab alles enamiku kaadriohvitseridest, kindralid kaasa arvatud. Kohmakas manööver, sosistavad virisejad: nii lihtsalt ei saavutata nende ohvitseride lojaalsust, kes on õpetatud võitlema uue isanda vastu. Tegelikult kroonis ettevõtet Hitleri abiga edu. Eesti korpus tegi tulproovi edukalt läbi.

Talupoegadega käitatakse sama ettevaatlikult. Teine maaseadus jagab ümber need maad, mis 1920. aasta seadus balti aadlilt ära oli võtnud, ega takista sealjuures taibukamatel põllumeestel saamatumate arvelt oma piire õgvendada. Kuid kula-kuid ei aeta liiga rahutuks. Ja kollektiviseerimisega ei kiirustata. Võib-olla ei jää lihtsalt aega: see tehakse pärast sõda. Kahllemata ka sellepärast, et Moskva saab aru: Eesti edukat põllumajandust ei tasu üisapäisa lammutada. Üks suurmaamannik, kes oma maade kärpimise kartuses arvas kavaldavat, jagades maa fiktiivselt sulaste vahel ja lastes end seejärel valida mitte vähem fiktiivse kolhoosi esimeheks, läheb koguni vangi süüdistatuna vasakpoolses moonutusel.

Antud juhtumil kõlab süüdistus vasakpoolsuses muidugi üsna krõbedalt. Aga vene mentorile tõepoolest ei meeldi, kui tahetakse olla paavstist

püham. Pärast ühe luuletuse ilmumist «Rahva Hääles» (nõukogude pressis eeskujul avaldasid uued päevalehed aeg-ajalt odavavõitu värsse ja suur Severjaningi polnud siin puhaste kätega), kus materdati «lakitud künnetega kodanlaseprouasid», kes alevad mööda kohvikuid, pidi toimetust esinema enesekriitikaga; *komandiride* abikaasad, selgitati seal, käivad ka kohvikutes ja nemadki tarvitavad küünelakki: need on «kultuuri» tunnusmärgid. Tõsisematel juhtudel toimub noomimine suletud uste taga, kuid tuuakse hiljem osavalt avalikkuse ette. Nii saadakse teada, et kohalik partei on vastu näppe saanud Vabadussõjas hukkunute monumendi salajase mahavõtmise eest. Parteid õpetatakse: oleks pidanud valmistama operatsiooni ette «massilise kampaania», selgitades selle mälestusmärgi sobimatust, seejärel korraldama mahavõtmise tseremonia koos miitinguga, kus töölised ise oleksid nõudnud, et nimetatud monument ei solvaks enam nende pilke. . .

Võimude pehmus ulatub väljasõidu lihtsustamiseni. *Reichiga* 1941. aasta jaanuaris allakirjutatud piirileping näeb ette uue repatrieerumislaine: nüüd, kus Baltimaad on teise katuse alla kolinud, võivad need *Volkdeutsche*, kes 1939 ei lahkunud, lubada endale kliimavahetust. Neid, kes enast tüles annavad, koguneb nii suur hulk, et talve lõpupoole saabub Tallinnasse hitlerliku Punase Risti pataljon haigete üleveo kindlustamiseks. Selle vooluga liitub üsna suur hulk «jäneseid». Siseasjade Rahvakomissariaat, hirmus NKVD, annab *exeat* välja kulme kergitamata, isegi kui saksa esivanemad on silmanähtavalt välja mõeldud; isegi kui tegemist on tagasipöördumistega, mis lausa hinge kinni löövad, nagu ühe perekonna puhul, kes endisel ajal oli tuntud äärmuslike angloaandidenä. Kui suurem hulk eestlasi seda võimalust ära ei kasutanud, siis tänu sellele, et kõigest hoolimata mõtlesid veel paljud, et kodumaad ei saa kingataldade all kaasas kanda.

Tundub koguni, et Moskva hoidub esialgu liialt näitamast oma politseiilku palet. Pätsi ja Laidoneri küüditamine koos perekondadega, endise välisministri Akeli vahistamine (ta oli olnud saadikuks Berliinis, ja Frohwein, kohates poes juhuslikult tema tüdrt, sosistab sellele kartlikult kõrva paar kaastundesõna), vana antifašistliku liberaali Tõnissoni, mõnede töösturite ja kaupmeeste (teiste seas raamatukõitja Taska, euroopalise kuulsusega kunstniku) õised äraviimised,

¹Seevastu 1944. aastal, Nõukogude armee lähenedes, võtab emigratsioon Soome ja Rootsi (teiste hulgas lahkusid kohalikud antifašistid, nagu Gustav Suuts, üks suurematest eesti luuletajatest) metsiku demograafilise hemorraagia mõõmed. Justkui oleks 1940.—1941. aasta olukorra taastumine muutunud pärast kolme aastat natslikku okupatsiooni veel kohutavamaks.

teadmata mis kuritöö eest, hulgana kinninabitud noored pärast (võibolla provotseeritud) isamaalisi meelevaldusi, kõik need, kes kadusid 1940. aasta sügisel ja talvel ja kellest enamik enam kunagi välja ei ilmu — see on NSV Liidu jaoks antud momendil miinimum. Ja kuni kevadeni on eestlane ise see, kes imestab, kohates tänaval mõnd endist kõrgkõhki esindajat, keda ei usuta enam vabaduses viibivat. . .

Selleski suhtes täitsid Baltimaad katseala ülendanet, kus prooviti uut meetodit, mida võiks nimetada sammammuliseks. Ja tuleb tõesti mõnda selle meetodi edu, kuivõrd iga kord, kus seda meetodit ka ei rakendataks, olgu Euroopas või mujal, näiteks Vietnams, leidub ikka muidu arukate inimeste hulgas tobukesi, kes kujutlevad, et nagu on, nii jääbki. Ja seda meie päevini välja.

Inimsuhete seisukohast vaadates eestlane algself okupanti ei vihka. Tundmata venelastevihkamist kui niisugust (erinevat näiteks soomlastest), jälgib ta barbarite sevimist pigem lõbustatult. *Komandiride* pererahvas imestab, nähes neid püstolit vannituppa kaasa võtnas. Irvitatakse kellegi tubli kapteni üle, kes ülekeevat piimapotti märgates olevat hüüatanud: «Kas teil pole häbi raisata haruldast saadust, mida me laseme teie laste toitmiseks tuua Leningradist?» (Traditsioonilise piimasaaduse eksportijana oli Eesti see, kes annekteerimisest saadik eks-Peterburgi varustas.) Tuntakse koguni kaasa — vähemalt esimestel päevadel — vaestele vennikestele, kes tormavad kauplustesse, eriti kingapoodidesse, ostes kokku kümnete paaride kaupade maha tahes, põõramata tähelepanu numbritele, sest olles kord sattunud sellele imelise külluse maale, tahavad nad seda õnne jagada ka oma perekondade ja sõpradega metropolis, hakkajamad aga katvasevad need seal hea hinna eest maha müüa. Pärastpoole aga, alarmeeritud ladude tühjenemisest, tormab kohalik omakorda poodi. Ja selline tüüpiliselt nõukogulik nähtus nagu sabad ilmub veel enne tõelise viletsuse saabumist.

Kuid vallutuse draama ei toimu inimsuhete tasandil. Okupantki väärib inimesena austamist — Vercors oskas sellest kirjutada siis, kui see r.õdis kahekordset julgust —, okupatsiooni fakt jääb ikkagi. Ja okupatsioon, mille all kannatab Eesti (samuti kui Läti ja Leedu) kuulub eriti jõledasse liiki. Sest tegemist pole sõjalise aktiga (sõjaõigus, nii julm kui ta oma põhimõtetes ongi, säilitab siiski teatud seose seaduslikkusega), vaid küünilise sõnamurdmisega: selle sõna murdmisega, mis ilma igasuguste reservatsioonideta tunnustas Eesti iseseisvust Tartu rahulepingus; mida kinnitati *de facto* kõigis NSV Liiduga sõlmitud riikidevahelistes lepetes kahe aastakümne jooksul; mis sai uut kindlust 1939. aasta vastastikusel abistamise lepingus. Diplomaatilised peensused² ei või midagi nende ajalooliste faktide vastu. Nii et eks ole, parem on need faktid maha vaikida: nüüdki veel varjatakse selles nõukogude vabariigis häbe-

likult Lenini kõnet, kus ta räägib iseseisva Eesti tunnustamisest NSVL poolt kui «hea tahte» avaldusest.

Lisaks kõigele kuhjub esimestest kuudest alates totrusi, justkui selleks, et lõbu pärast ohvrite tundlikkust ärritada. Mida enam ajalehed eestlasele kinnitavad, et Eesti polnud kodanliku korra ajal, Lääne kapitalismi ripatsina, kunagi nii iseseisev, kui ta nüüd on, seda enam tunneb ta end allaheidetuna. Riigi hümn ja värvid keelatakse kui vastalised, nii et isegi opositsionäärid, kes seni igal esimesel mail heiskasid punalipu ja laulsid «Internatsionaali», peavad neid nüüd vallutaja sümboliteks. (Kuni sügise keskpaigani, mil arresterimised sellele lõpu teevad, toodab üks pörandaalune töökoda sinimustvalge emailiga rinna- ja mütsimärke.) Dekreedist, mis käsib kellad tund aega ette lükata, viies nad vastavusse Moskva ajavööndiga (mis asub tuhatkond kilomeetrit ida pool), piisab, et igapäevaelus materialiseerida mulje äratõugatusest kuhugi teise universumisse, mis pole igatahes enam Euroopa. Propaganda kohmakas vasardamine, et nüüdsest on võimalus reisida Vladivostokini välja, sunnib veelgi teravamalt tunnetama seda universumit kui vanglat, sest igaüks saab aru, et nüüdsest on keelatud sõita üle lähe Helsingisse nädalalõppu veetma nagu vanasti. NSV Liidule nii armas nummerdamine — 1. Keskkool või Kauplus nr X Gustav Adolphi gümnaasiumi või kahesaja-aastase poesidil asemel; seitsmesaja-aastast ajalugu meenutavad kolm kuldilõvi purpurtaustal vahetab riigisümbolina välja miski põllumeesteseltsi embleemi samane, mis liitunud vabariikidele asendab vappi; jõulud, mis aegade hämarusest, võibolla juba enne kristianiseerimist, olid aasta suurimad pühad³, kuulutatakse tööpäevadeks — kõiki neid ukaase tajutakse kui pühaduseteotust.

Eestlane neelab viha alla. Talle on vähemalt jäetud tema keel. (Selles punktis on stalinistlik kolonialism taibukam lääne imperialismist.) Pikk aega paistab ta sellega rahulduvat. Ta õpib vene keelt, kasutab seda, kui hädavajadus sunnib,

²Keeldudes küll tunnustamast kolme Balti riigi annekteerimist, annab Prantsuse valitsus kohe pärast sõda nende saatkondade hooned NSV Liidu saatkonna käsutusse, kes paigutab neisse oma asutused: näiteks konsulaadi endisesse Läti saatkonna majja, hiljem endisesse Eesti saatkonna majja.

³On märkimisväärne, et juba enne sõda, mis viis kiriku ja riigi vahelise leppimiseni, osutas kirik kaasabi ametlikule ateismile Baltimaade sovetiseerimise osas. Moskva metropoliidi poolt saadetud delegatsioon nõudis 1940. aasta sügisel tõepoolest, et seni autokefaalse Eesti kiriku tagasispõõrdumise tingimusena vene õigeusu kiriku rüppe peab esimene loobuma gregoriuse kalendrist, mis võeti kasutusele iseseisvumise järel. Seege nihkusid jõulud 7. jaanuarile ja 25. detsember polnud hoobilt enam püha.

sobival juhusel aga teeskleb mitteeskamist, ühesõnaga, kohtleb seda rõhutatult kui võõrkeelt. Kokkuvõttes, mitte midagi eriti rahutukstegevat. Ja siis, ühel ilusal päeval nelikümend üks aastat pärast anneksiooni, tulevad keskkooliõpilased tänavale, mõistes hukka vallutuse, mida on näinud ainult nende isad või koguni vanaisad, ja lehvitades kunagise Eesti riigi musta triibuga lippu. Põlvkondade vahetus ei tähenda mälukaotust. Rahvas, kes on kord tundnud sõltumatust, ei unusta seda kunagi.

Juba 1940. aastal nägid uue võimu esindajad seda ohtu ette. Üks rahvakomissar võitles vahvasti, kuigi tulemusteta, rahvusvärvide säilitamise või vähemalt nende meenutamise eest ühes lipunurgas. Ja Moskvagi sai viimaks aru: kui eesti korpus 1944. aastal Tallinnasse sisse marssis, lehvits punalipu kõrval sinimustvalge, ja kogu NSV Liidus lasti avalikest valjuhäälditest linna «vabastamist» kuulutava Stalini päevakäsu järel endisaegset eesti hümnit. Kuid sellel žestil polnud tulevikku. Ega saanudki olla.

Sovetiseerimine on tõesti selline nähtus, millele on raske ajaloo sügavusestki võrdväärset leida. Sest asi ei seisa mitte üksi suveräänsuse muutumises või kaotamises. See on inkorporeerimine hoopis teise maailma, maailma, mille institutsioonid, mõtteviisid ja praktika tuleb vastu võtta ühes tükis, sest vaimne ja ajalik, riigiõpetus, tegelik kord ja valitsemismeetodid, isamaa ja võimupartei on selles kõik ühte sulanud; see on liitumine süsteemi, mille iga elementi hoitakse puutumatu, et kogu ehitus kokku ei variseks; liitumine Suure Ühega, mis riietab pühaduse selliselt ümber — sain seda teada, kui õppisin ära vene keele — et selles ateismi Roomas kasutatakse epiteeti svjatoi («püha») tavapruugis kõige sellise kvalifitseerimiseks, mis kätkeb endas riiklikke huvisid. NSV Liidu puhul käivad vallutus ja «usku-pööramine» käiskäes: radikaalne pööramine deviisi all *Jumalda seda, mida sa oled põletanud ja põleta see, mida sa oled jumaldanud*; pööramine, mis äärmuses võib vallutamise mõttetukski muuta. Rahvademokraatiad annavad sellest tunnistust: Stalin tunneb end sõltumatu, kuid sotsialistliku Poolaga kindlamini kui tsaarid end Vene asevalitsejaga Varsavis iial tundnud on. Loodame tulevikult kinnitust, et tal siiski õigus polnud.

Eesti (nagu Läti) oli juba sarnaseid eksperimente üle elanud: esimese, kui teutoonid maa tule ja mõõgaga kristianiseerisid; järgmise XVII sajandil, kui isandad võtsid vastu luterluse ja külarahvas osutus äkki eneselegi ootamatult protestantideks; viimase veel Aleksander III ajal, kes tegi pappidest ühe venestamise tööriista. Kuid ükski religioon pole kunagi katnud nii ulatuslikku ala kui nõukogude ideoloogia, mis hõlmab olemise filosoofia, tunnetusteooria, majanduse, sotsioloogia, poliitika, eetika, esteetika, ajaloonägemuse, ja teatud hetkel püüab valitseda isegi loodus-teadusi.

Et viia need kuus miljonit inimest, kes moodustasid Baltimaade elanikkonna, mingisse sama totaalsesse usutunnistusse, oleks vaja läinud aastaid karjasetööd. Kuid sellele eelistati meetodit, mis meenutas pigem kõrgkeskaja rahvahulkade ristimisi, eriti kui meenutada Hlodovici armeed või Vladimiri Venemaal. Enne veel kui jõuti paika panna kateheesi aparaat (selleks läks vähemalt kolm kuud: vene keele õpetus viidi koolidesse juulis, marksismi-leninismi kiirkursused õpetajatele augustis, Kirjanike Liidu ja Kunstnike Liidu asutamine oktoobris), loeti kogu rahvas täies tükis armuasadusse vastuvõetuks. Neilt nõuti vaid riituse täitmist ja vormelite korrutamist: koosolekutel, konverentsidel ja miitingutel käimist koos plaksutamise ja õigetele kohtale; enam või vähem mütitiliste toodangurekordide ületamist; Keskkomitee päevalehtede tellimist ja nende piisavat lehitsemist, et lausuda koosolekul või kirjutada seinalehte (see riputati ettevõtte või administratsiooni ruumidesse) oodatud klišeesid; õppida pähe Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei ajalugu; kuulutada, et juba tuhat aastat olakse kõige eest tänu võlgu Venemaale (šeddövriks sellel alal võib lugeda 1952. aasta pidustusi saja viiekümne aasta mõõdumise puhul Tartu ülikooli asutamises, see tähendab venestamisest — kui alles kahekümne aasta eest oli peetud ülikooli kolmesajandat juubelit, sest ülikool pärineb Gustav Adolfi ajast); süüdistada «koodanlikku diktaatorit» mis tahes kuriteos, peaasi, et see oleks piisavalt raske (üks Riia tehas näiteks eksponeerib nuuti, millega Ulmanise valitsuse ajal olevat töölisi vemmeldatud), kasutada igal võimalusel selttimees Stalini (mitte unustada: «geniaalset») maksimi: *Elu on muutunud paremaks, elu on muutunud rõõmsamaks...*

Absurdne meetod? Kui Gorenflot ristis oma kütüliku karpalaks, ega ta siis ei lootudki, et selle uimed kasvama hakkavad! Nojah. . . Aju-lopustuse sel ajal veel ei räägitud, aga mõnikord ma mõtlesin ühele lausele, mis kolmsada aastat tagasi ühe tolleaege suurvaimu poolt paberitükile kritseldati: «Seegi paneb teid uskuma ja pimestab teid.»

1940. aasta suvest 1941. aasta suveni ei jää eestlastel aega ei uskuma hakata ega pimestuda: ta jõuab vaid traumeeruda.

Väliselt ta harjub. Mitte ilma nurinata. Näiteks tööliste hulgas: igavate ja sõnarohkete nn tootmisnõupidamiste pärast, kus kõik on ette määratud; planeerimise pärast, mis nõuab «normitaitmist», sealjuures vajalikuga varustamata (mis sunnib sind kolm nädalat aega kaotama, et siis neljandal äkki kõik rabama kukuksid); ametiühingute pärast, kes selle asemel et töolist kaitsta, kihutavad tagant võistlust, mida nad nimetavad sotsialistlikuks, ja sunnivad alla kirjutama «kohustusis» rohkem toota, mida on vaja ainult valemikule statistikale. . .

Vana sovetlane on nende kommetega juba nii

harjunud, need on tema jaoks lihtsalt osa ümbritsevast loodusest: ta ei imesta enam, et ajakirjandus ja juhtkond pole kahekümne aastaga veel väsinud nende propageerimisest. Kuid äsjaannekteeritu tahab aru saada. Ja see, mida talle korrutab aastatepikkusest endasseulgumisest sklerootiliseks muutunud propaganda, ei paku tema küsimustele mingit vastust. Miks näiteks mõisteti ebamoraalsena hukka vana korra aegne loterii ja sunnitakse sind nüüd loovutama kolme nädala või terve kuu töötasu väidetavalt patriootiliseks sisevõidulaenuks? Milleks võib küll vaja minna «hüüdlauseid» — terve lehekülg, kõik nummerdatud, aina «elagu» see või teine — mis ilmusid ajalehtedes enne uut riigipäeva 7. novembrit? Ekseledes asutuste labüridis, millega võrreldes Prantsuse omad enne 1789. aastat näivad lausa napoleonliku loogika kehastusena, märkab eestlane — isegi kui ta pole olemuselt antikommunist — kuidas partei segab end kõigesse, aimates viimaks, et igas asjas tulebki partei poole pöörduda. Ja NSV Liidu Ülemnõukogu valimised, mis lähevad talve lõpupoole, jäävad talle täielikuks müsteeriumks. Iga maja peab olema pidehtes. «Juhtide» hiigelportreed katavad hanereas suurte majade fassaade. On avatud alalised valimisjaoskonnad, punasega ehitud agitpunktid, kus peetakse kõnesid ja antakse kontserte ümber brošüüridega kaetud laua. Süütute «parteitute» hulgast määratud vabatahtlikud «agitatorid» — enamasti naised — tulevad teile koju ette lugema sedasama teksti, mis seisab juba nädalate eest igasse trepikotta kleebitud müürilehekesel, mis toob koos teie tulevase saadiku portreega ära tema teenete loetelu. Hommikust õhtuni kordavad ajalehed, spetsiaalselt avalikesse kohtadesse ülesseatud valjuhääldid ja luust ja lihast kõnemehed rahvale, kes juba kakskümmend aastat tunneb demokraatlike valimisi, milline au on esimest korda osaleda nende karikatuuris. Et teid selles paremini veenda, tirivad agitatorid ja agitaatorinnad valimispühapäeva hommikul voodist välja õnnetuid, kes mõtlesid natuke kauem magada. . . Et kandidaate on vaid üks, pole enam üllatus: 1940. aasta juulis polnud rohkem valikut; siis vähemalt teati, miks ja kuidas teised kandidaadid kõrvaldati. Aga too seal, kust ta tuleb? Kes on see «rahvas», kes olevat ta määranud kui «parima oma poegadest»? Ja eelkõige, milline mõte (et polegi mingit peale rituaalikutuse, ei mahu normaalsesse pähe) võib küll olla sellel kulgal simmanil?

Eestlane siiski hääletab. Ja jälle peaaegu ühehäälselt. Kuid seekord enam mitte ainult instinktiivselt hirmust nagu esimesel suvel. Nüüdsest astub ta teesklusesse: panna uskuma, et usutakse, sest isand nõuab seda. Sama lugu on muuhulgas nende õpetajatega, kes õpetavad antropoloogiat Engelsi, filosoofiat Stalini või ajalugu vene moodi (viimane lähtub põhimõttest, et see, mis oli, oleks võinud olemata olla), salgamata sealjuures oma teadmisi. Millele tuleb lisada veel üks sub-

tiilsem element: armastus hästi tehtud töö vastu (ma olen harva näinud sellise maitse ja kujutlusvõimega chitud vaateaknaid kui Tallinnas enne seda esimest 7. novembrit); soov näidata «neile venelastele», milleks ollakse võimelised; teatud väljakutse, milles alandatud patriotism püüdleb revanši.

Kus lõpeb maskeraad? Kustmaalt hakatakse mängust osa võtma? Korratas teatud liigutusi, ilma neisse uskumata, ja teatud lauseid, olles veendunud vastumises või siis neid üldse mõistmata, järgideks koodeksit, mis kõlbab vaid vaateaknale kleepimiseks, hakkab isiksus lagunema. Aja jooksul jaguneb ta kaheks veekindlaks poolteks, et omaks võtta *double thinking*, mis kindlustab sotsialistlike režiimide püsimise: see sovetlase hästi sissetöötatud vaikne skisofreenia, mis lubab eitada kodus seda, mida kinnitatakse avalikult, tehes mõlemat ühesuguse siirusega. Kuid et eelastmed on põletatud, ei jõua 1940.—1941. aasta eestlane selle tasakaaluni. Teine pool, mida ta fabritseerib, nakatab Mina. Mina toimib jälle vastupidises suunas. Ja ilmuvadki nakkuse või keeldumise haiguslikud vormid. Ilmuvad salakäebused: anonüümkirjad (mida kergetööstuse rahvakomissar nimetab minu tublide kaasmaalaste kirjadeks) uputavad asutusi. Maad võtab ka selle nähtuse kaksikõde, teine väga venelik haigus: nuhkimine. Kahtlustatakse naabrit (kes vastab meile tavaliselt samaga), et see töötab politsei heaks. Keelepeks, vana kohalik harrastus, muutub kättemaksuiva väljenduseks; paljud omandavad madala profiili: sosistatakse, et sellel ja sellel võtsid kaaslased munad maha karistuseks suvesündmustest osavõtu eest. Teised «sublimeerivad»: kohutav (ja täiesti väljamõeldud) meeleavaldus peab aset leidma endisel rahvuspühäl 24. veebruaril. Kuna saksa vallutus paistab neile isamaa päästmisena, natsistuvad mõned väga ausad ja tublid inimesed kuni röpase antisemitismini välja: väidetakse revolutsioon 1940. aasta suvel on sepiisetud juutide poolt; kõik võtmeasutused on juutide käes (valitsuses pole neid ühtegi ja needki vähesed, kes administratsiooni hulka arvatud, heidetakse seal talve lõpu poole peaaegu kõik välja); kõik punaarmee komissarid on juudid; kõik NKVDlased samuti. Udu lämmatab mõistuse, kui inimene tunneb end muutuvat ajaloo mängukanniks.

Viisteist aastat tagasi, võideldes sõnaraamatu abil ühe Thukydides versiooniga, sain ma aimu tragöödiast, mida ükski traagik pole mulle veel tunda andnud. See oli kuulus pilt vaimsest korruptsioonist, mida sigitas Peloponnesose sõda: «Õnade tähendus on muutunud. . . Selgest mõistusest on saanud pilkeobjekt, tema asemele on kõikjal asunud kahtlus ja vihkamine.»

Pascal oli selle unustanud.

Prantsuse keelest tõlkinud Tõnu Õnnepalu

ANTOINE CHALVIN

JEAN CATHALA JA EESTI

Septembrihommik 1929. Szczecinist saabuv aurik läheneb Tallinna sadamale. Laeval on keegi noor prantslane; ta on väsinud pikast reisist, nürust ilmast. Läbi uduvine kerkib tema silme ette linn, kus tal tuleb saatus tehtel veeta enam kui kümme aastat. Muidugi, hetkel ta seda veel ei tea. Ta teab vaid, et tal tuleb kohalikus Prantsuse lütseumis ühe aasta vältel lugeda prantsuse keele ja kirjanduse loenguid. Üks aasta, ja siis läheb ta teisele maale, mingisse teise pealinna — talle töötati isegi Egiptust. Siis on Eesti vaid üks paljudest mälestustest tema pikas odüsseias.

Ja olekski läinud just nii, kui. . . kui. . . kui noorel prantslasel polnuks looduse poolt antud võimet armastada. Ei, ei, ma ei mõtle siin tavalist võimet, armumist siinsesse linalakneid; meie kangelane armub maasse, armub linna, mis temale endalegi ootamatult hurmab teda rohkem kui Pariis, rohkem kui Praha, kus ta stažeeris juba terve aasta. Siin — Tallinnas — imetilukeses pealinna, saab meie kangelasest «keegi». Mõni aasta — ja meie noormees ongi prantsuse kultuuri peamisi propageerijaid Eestis, üks parimaid Eesti tundjaid Lääne-Euroopas.

Kuid tuleme tagasi aastasse 1929. Laskem noormehel endal kirjeldada Tallinna saabumist. 1937. a Pariisis välja antud raamatu «Portrait de l'Estonie» veergudel: «Küsitlesin tüht muhedat, sümpaatset ohvitseri ja sain vastuseks, et see olevatki Tallinn, linn, kus ma elama hakkän. Kahe tunni pärast, kui juba tollist läbi käidud, politseinikuga silmast silma seistud, pakikandjaga žestikuleeritud, taksos parajalt loksutud, jäi mul veel sooritada jalgsimat lõpmatus koridoride labürindis, saatjaks mingi keskealine ämmamoor, ja olingi oma toas, mida ehtisid hiiglaslik trümoo, ampiiristiiils kanapee, tavaline voodi ja tilluke tualettruum. Parim tuba linna suurimas hotellis! Avasin kahekordsete raamidega akna: vihmas tukkusid majade korstnad ja õigeusu kiriku rohekad kuplid. Hakkasin kohvleid lahti pakkima. . . »

Nelikümmend viis aastat hiljem näeb ilmavalgust teinegi mälestusteraamat «Sans fleur ni fusil», kus Tallinnasse saabumise kirjeldus hulga detailsem, teatud mõttes romantilisemgi: nii näiteks on pardal viibivast ohvitserist saanud Austria suurfirma kommertsdirektor, kel isa tšehh, ema aga pärit Würtembergist; loksuvast taksost on saanud uhke türitõld, keskealises ämmamoorist perfektest prantsuse keelt kõnelev portjee; läbi akna ei paista enam Nevski katedraali rohekad kuplid, vaid hoopis hiiglaslik linnamüüritorn!

Meie prantslane — Jean Joseph François Marie Cathala sündis 24 aastat enne eelkirjeldatud sündmusi, täpsemalt: 19. märtsil 1905 Saint-Denis-sur-Seine'is. Seitsmeaastaselt kaotas ta lastehalvatuse tagajärjel parema jala. Sellest traagilisest hetkest kannab ta proteesi ja tema alaliseks seltsiliseks on jalutuskepp. Tallinna Prantsuse Lütseumi arhiivide andmeil lõpetas Jean Cathala Bordeaux' ülikooli 1927. a, kuid kangelase enda sõnade järgi õppis ta hoopis Pariisis Louise-Grand'i lütseumis, mille küpsustunnistus avas talle ukseid Ecole Normale Supérieure'i, kus koolikaaslasteks Sartre ja Nizan. Tõesti, tõesti, kui lasta end ära võluda libedast ja vaimukast kirjalikust, võiks tõemeeli uskuma jääda, et Jean Cathala ongi nimetatud kõrgkooli kasvandik, kuigi auväärse institutsiooni lõpetajate nimekiris muudab säärase litsentsiaadi olematuks. Kuid see on pisifakt ja meie loos pole pisifaktidel ei ruumi ega tähtsust. Peaasi, et mees ise oleks oma kõrglennuliste unelmate vääriline. Ja seda ta tõepoolest on.

Kodunemine Tallinnaga ei võta palju aega. Juba ta õpetabki prantsuse keelt siinses Lütseumis ja Sõjakoolis. Ta meeldib õpilastele; ta on erudeeritud. . . imponentne — näolt vanem kui aastatelt, elegantne istumismaneer loenguil. . . Lühidalt — isiksus! Ja see ei ole talle ebameeldiv. Lisagem eelõeldule veel üks ekstravagantsus: ta ei käi jala (vist kartusest libastuda siinsetel jäätunud tänavail).

Alliance Française'i kohaliku komitee loomine on tema esimene kordaminek. Asutus tegutseb 1940. aastani. Just tema juhendamisel saab prantsuse keele õpetamine Alliance'is jalad alla. Õppureid on üle 400, siin peetakse loenguid, kuulatakse muusikat. Veel praegu tunneb Jean Cathala uhkust selle üle, et just tema laiendas eestlaste silmaringi prantsuse muusika tundmise vallas, mis varem piirdus vaid kahe helilooja — Massenet' ja Gounod' tundmisega.

Prahas koges Jean Cathala, et kohalikku keelt tundmata ei saavuta midagi. Nüüd, Eestis, hakkab ta seda lünka kõrvaldama: ta hakkab saksa keelt õppima! Omadega mäel, ründab ta ka eesti keelt. Ta võtab suvepuhkuseks kodumaale kaasa eesti keele õpiku, et hiljem uhkustada: «Eesti keele õppisin ma ära Périgueux's!»

Keele kaudu saavad ka eesti rahvas ja eesti kultuur lähedasteks. Ta saadab Eesti kohta teateid ajalehele *Le Temps* ja jääbki selle väljaande stationaarseks kirjasaatjaks. Peagi on ta juba siinse Prantsuse diplomaatilise korpuse pressiaatšee, st

tal tuleb teha ülevaateid Eestis ilmuvatest perioodilistest väljaannetest. Kõik viitab sellele, et meie härrasmees on oma isamaa luure informaatore, sellest ka vajadus tihti külastada nooblimaid kohvikuid, eriti *Corsot*, hiljem juba *Kultast*. Ta on sagedane öölokaalide külastaja, kus napsitamiste käigus ka diplomaatide keelepaelad valla. See, et Jean Cathala on nuhk, pole siin linnas kellelegi saladus. Andrus Roolah, Eesti valitsuse propagandateenistuse töötaja, kirjutab oma memuaarides: «... Jean Cathala, kellega ma olen Tallinnas meie Välisministeeriumi vastuvõttudel ja *Kuld Lõvi* restoranis toimunud *five o' clock tea*' del korduvalt kokku puutunud ja ettevaatlikult ka juttu ajanud, sest minister Oidermaa oli käskinud meid poliitiliselt politseilt saadud informatsiooni tõttu temaga kohtudes olla napsipõhise tagasihoidlik.» Oma mälestuste järgnevatel lehekülgedel lisab hr. Roolah, et Eesti Poliitiline Politsei pidas Jean Cathalad Kominterni spiooniks. Vististi on süüdistus aluseta, kuigi see lisab meie kangelasele veel teatud mõttes salapära.

Kuid mondäänse, müstilise ning intrigeeriva Jean Cathala kõrval on ka teine Jean Cathala — kirjanik, Pariisis 1937. a avaldatud raamatu *Portrait de l'Estonie* autor.

Raamat jaguneb kahte ossa. Esimene kannab pealkirja *Seitse sajandit võitlust, üheksateist aastat vabadust* ja koondab endasse Eestimaa ajaloo, mis on üks pikk kannatuste jada. Seesuguse kurva ajaloo ajendajaks on autori arvates Eesti geograafiline asend, kus pörkuvad kokku Ida ja Lääs. Kirjanikule on sinne kant «tilluke põlluäär kahe ekspansionistliku maailma piiril».

Raamatu teises osas — *Eestimaa teedel* — kirjeldatakse siinseid linnu ja maakohti. Kirjeldused on vaimukad ja hingestatud. Kõik siin nähtu on prantslasele esmaavastus. Siinne ajalugu areneb hoopis teises tsükliks, Eestimaa loodus on kontrastide süntees, ka inimesed on hoopis teistsugused, teistsuguse hingelaadiga.

Nähtut püüab autor vihjete ja võrdlustega prantslastele igati mõistetavamaks teha. Nii on Eestimaa kaart tema sõnul «lõpetamata visand» Bretagne'i poolsaarest, Toompea loss — Victor Hugo' sulejoonistus, laulupidu — Berlioz'i unelm, Kesk-Eesti — Baltimaade Sainte-Geneviève'i mägi, Viljandimaa — Eesti Ile-de-France, Võrumaa järved ootavad siinset Lamartine'i!!!

Niisiis nähakse Jean Cathala raamatus Eestit läbi prantsuse kultuuriprisma. Eks muidugi ole seesugune sugereerimismeetod vajalik, et end prantslasest lugejale võimalikult mõistetavaks teha, kuid samas on ka pimedale ja kurdile selge, et autor armastab siinset maad ja rahvast. Kuidas ka poleks — Jean Cathala meetod on rohkem kui tavapärane kirjeldus. Tema vaatekohast polegi Eestimaa eurooplasele ei tea kui võõras, vähemalt

mitte nii võõras, kui see eemalt vaadates või esmapilgul tunduda võib. Raamatu lõpus räägib ta tõsiselt vaimsest sugulusest eestlaste ja prantslaste vahel: «Eesti vaimses esineb, nii imelik kui see ka ei tundu, teatud nüansse, mis lähendavad seda rahvast meie rahvale: sama iroonialembelisus, sama tõsimeelne luiskamislust, teadvustatud individualism, arukus, vabadusihha. Need prantsuse autorid, kes Eestit külastanud, on samuti seda tähendanud ja üks eestit kirjanik on meie vaimuste võrdlemisele pühendanud põhjapaneva teose. Siinpool Euroopat polegi teist rahvust, kes meid, prantslasi, mõistaks nii hästi kui see tilluke kogukond, mis ju ajalooliselt, poliitiliselt ja isegi hingeliselt hoopis teisel poolusel.»

«Eestimaa portree» on ka praegusajal meeldiv lektüür. Kui mõned pisitõigad kõrvale jätta, on raamat nii stiililt kui analüüsiliselt sedavõrd jõuline ja hurmav, et võiks vabalt veel kord ilmavalgust näha.

Raamat on ajale vastu pidanud eelkõige sellepärast, et ta pole dokumentaalülevaade, vaid kirjandusteos, midagi armastuspoeci taolist. Muide, ka Johannes Semper mainib 1937. a septembrikuu «Loomingus» oma retsensioonis, et «Eestimaa portree» on «enam kui vähenõudlik fotoportree. See on pigem kunstitöö, kõigiti värske ja elav», mida läbib soe suhtumine Eestisse.

Kuna aga õnnelik armastus on haruldus, hakab ka meie lugu kurva lõpu poole kulgema.

Augustis 1940 liidetakse okupeeritud Eesti Nõukogude Liiduga. Septembri alguses lahkuvad Eestist prantsuse diplomaatilise korpuse liikmed; rong viib nad läbi Saksamaa kodumaale. Jean Cathala jääb Eestisse. Ta ei soovi toetada Vichyvalitsust. Juba 14. juunil palub ta Galienne'il — Suurbritannia esindajal Eestis, telegrafeerida Charles de Gaulle'ile oma poolehoiust. Kas saab-ki olla muud valikut?

Augustis sulgeb uus režiim kõik välismaised asutused, ka Alliance Française'i. Kolme kuu vältel püüab Jean Cathala seltsi varad ustavatesse kättesse toimetada. Tallinna 7. keskkool, hiljutine Prantsuse Lütseum, pärib raamatukogu, diskoteek läheb Konservatooriumile. Kui aga prantsuse keele loengud ära jäetakse, jääb Jean Cathala tööta. Teda ei taheta kusagile. Rahahädas müüb ta maha lauahõbeda, isegi riided. Sõprade abil leiab ta mõned eratunnid, mis lubab vähemalt hinge sees hoida.

Juunis 1941 lõpeb siinviibimise luba, pikenõust ei tule. Ta taotleb ärasõiduvuistat kavatsusega läbi Odessa sadama Lähis-Idas paiknevate prantsuse üksusteni välja jõuda. Juba pakibki ta kohvreid, müüb raamatuid, kirjutuslaua ja raadio, et piletiraha kokku saada. Saksa-Nõukogude pakti katkemine tõmbab temagi kavatsustele kriipsu peale.

3. juulil 1941 katkestab Vichy valitsus diplo-

maatilised suhted NSVLiga. Ja kuigi NKVD on teadlik Jean Cathala ustavusest kindral de Gaulle'ile, mees arreteeritakse. Ta viiakse loomavagnis Oranki laagrisse Gorki oblastis. Järgnev ei kuulu enam meie loosse.

Nentigem vaid, et palju hiljem, juba Moskvas, tõlgib Jean Cathala ajakirja «Oeuvres et Opinions» tarbeks eesti kirjanike teoseid: ühe Juhan Smuuli näidendi, Enn Vetemaa lühiromaani, mõned Johannes Semperi, Mats Traadi ja Jaan Kaplinski luuletused. Tema tõlked on väga head. Kahju, et ta selle tööga juba 30. aastatel Tallinnas ei alustanud.

Nütüd, mil meil selle kurva loo finaal on juba teada, jääb vaid meenutada 1936. a kirja pandud «Eestimaa portree» lõpulauseid, millega autor Tallinna raudteejaamas nii eestlastega kui ka lugejaga hüvasti jätab. Samade lausetega jätaaksin ka mina seekord teiega hüvasti, muu jutt oleks tõesti liiast. . .

«Ühel ilusal õhtul lõpetab rändur oma Eestimaa reisi, pakikandja toob tema pagasi magamisvagnisse. Sõbrad — sa tead, et ei kohtu nendega enam eales — vaatavad murelikult kellaosuteile, ütlevad veel mõned ebamäärased laused, mis nii tavalised lahkumishetkil. Jaamatülem hüüab midagi; sisened vagnisse, lehvitad, sulle lehvita-

takse vastu. Korraks veel vilksatab läbi akna Toomkiriku torn ja Eestimaa taandubki minevikku. . . Siis hakkad mõistma, et armastad seda maad. . . Nagu kõik need, kes siin maal elanud on, mõistad sinagi, et see ärasõit pole tavaline, et vormimütsi kandva ametniku vile ei lõika ainuüksi sinu kõrvu. . .

See tuhm valu selgitab rohkem kui kõik kirjeldused, kõik analüüsid kokku.

Ja pole olemas kaunimat austusavaldust.»

Jean Cathala suri Pariisis 1991. a septembris.

Biograafia:

— Jean Cathala, Portrait de l'Estonie. Sari «L'Europe vivante», Paris, Librairie Plon, 1937.

— Jean Cathala, Sans fleur ni fusil. Paris, Albin Michel, 1981.

— Johannes Semper, Jean Cathala, Portrait de l'Estonie. «Looming» 1937, nr 10, lk 816—817.

— Andrus Roolah, Nii see oli. . . Tallinn, «Perioodika» 1990, lk 260—261.

*Prantsuse keelest tõlkinud
Lauri Leesi*

VIKTOR GRÜNBERG

Esimeste eesti rahvusväeosade asutamine ja O. Krusenstiern

On omamoodi tähelepanuväärne, et tänavu, mil Eesti Vabariigi kaitsejõudude rajamine on jälle päevakorras ja saamas tegelikkuseks, möödub 75 aastat esimeste eesti rahvuspolkude asutamiset.

Eesti rahvusväeosade asutamise mõte tekkis esmakordselt 1915. a suvel, pärast kahe läti kütipataljoni moodustamist (16. juulil 1915). Selle soovi aga lükkas tsaarivalitsus tagasi. Teist korda arutati seda küsimust Tallinna raekojas 1916. a septembris, seekord juba Vene valitsuse algatusel. Eestlastest osavõtjad ei soostunud selle ettepanekuga, arvates, et niimoodi kavatsetakse hävitada vähemusrahvusi.

Pärast Veebruarirevolutsiooni kerkis eesti ringkondades rahvusväeosade moodustamise küsimus seoses vene vägede laostumisega taas päevakorda ning viidi Vene Ajutise Valitsuse nõusolekul ka ellu, kuigi demokraatlikulgi Venemaal ei läinud see sugugi libedalt.

Heitkem põgus pilk esimeste eesti rahvuspolkude saamisloole ja polkovnik O. Krusenstierni osale selles.

Eellool peatumata märgime, et Tallinna merekindluse komandant kontradmiral Leskov oli esimene, kes nõustus eesti sõjameestest formeerima Tallinna merekindluse 1. ja 2. kindlusepolku. See otsus leidis peaaegu üksmeelse toetuse ka Tallinnas 19. aprillil 1917* toimunud eesti sõjaväelaste esindajate koosolekul. Samas valiti Eesti Sõjaväelaste Büroo lipnik Arnold Jürgensi eesistumisel. Büroosse koosteeriti ka K. Päts, kes tennis tol ajal kindluse staabis, ja J. Pitka. Ka sõjaminister A. Gutšovilt saadi nõusolek ning 21. aprillil andis kindralstaabi mobilisatsiooniosakond kõigile sõjaväeringkondadele käsu saata eesti rahvusväeosades teenida soovivad eestlased kiires korras Tallinna merekindluse staabi korraldusse.

22. aprillil tulid Peterburi Jaani koguduse majaja linna garnisoni väeosades teenivate eesti sõjameeste esindajad. Koosolekust osavõtja meenu-
tab:

*Kõik kuupäevad on antud uue kalendri järgi.

«Koosolek oli rohkearvuline ja peajoontes üksmeelne. Ei olnud enam kahtlemist ega kõhklemist. Tallinna minekuks olid valmis kõik. Aga praktiliste küsimuste arutamise eest ei tulnud midagi välja. Koosolekul läks lahti ilukõnede valang. Mihkel Lüll tsiteeris paatosega «Kalevipoega» ja mõnedki teised keesid vaimustusest üle. Hulga aega nõudsid ka niisugused vaidlused, millel ei olnud midagi ühist koosoleku sihiga. Viimaks, kui kõnede kuulamisest väsinud oldi ja aeg oli koju minna, taibati, et praktilisi küsimusi ei olegi arutatud. Need jäeti Eesti Sõjameeste Ülemkomitee hooleks (vähemaga kui Ülemkomiteega Petrogradi «juhtiv tsentrum» ei leppinud), mis ka kiiresti ära valiti.* Kuna esindajad olid üksteisele võõrad, siis seati kandidaatideks ja valiti need, kes koosolekul kõige rohkem suud olid pruukinud, muude hulgas muidugi ka Mihkel Lüll. Sinna tuli juurde veel kaks tuntud nime — leitnant Theodor Käärik ja helilooja M. Lüdig.**

Neist osutus arukaks praktiliseks töömeheks ja heaks organisaatoriks ainult Käärik. Lüdigi oli küll armas inimene ja hea muusikamees, aga sõjaväelisel alal oli ta võhik. Teised kõik olid head jutumehed, aga kehvad töömehed. Nad tegid suuri plaane ja soojendasid end Ülemkomitee aupaisetes. Praktiline töö langes Kääriku ja tagavarapataljonide kirjutajate õlgadele, kes endid selleks vabatahtlikult olid üles andnud. Meid kogunes sinna üle paarikümne. Kui töö oma kantseleides oli lõppenud, asusime Jaani koguduse saali ja töötasime seal iga päev poole ööni. Mõne nädala kestel tegime seal ära tohutu töö. Tuli astuda ühendusse üle laia Venemaa laialipillatud eesti sõduritega, anda neile juhatusi, kuidas algatada kodumaale ümberasumise küsimusi ja mida silmas pidades eksisammude vältimiseks. Tuli astuda läbirääkimistesse sõjaväeliste ja kodanlike võimudega mitmesuguste lubade hankimiseks, määrata sõdurid ešeloni sisse ja varustada nad vajalike dokumentidega. Viimaks olime nii kaugel, et esimesed ešelonid olid valmis. Aga siis tuli Petrogradi Soldatite ja Tööliste Nõukogu keeld. Meie töö osutus asjatuks.¹

Peterburi ja Tallinna vahel tekkis niisugune

*Mälestuste autor M. Raud eksib siin ja edaspidi nime- tusega. Tegelikult valiti Eesti Sõjaväeosade Organiseerimise Keskkomitee. Eesti Sõjaväelaste Ülemkomitee valiti ülevenemaalisel eesti sõjaväelaste kongressil, mis toimus Tallinnas 1.–4. juulini 1917.

**Peale kolme ülalmainitu valiti KK koosseisu veel Kider, H. Martna, P. Schneider, V. Tõruke, N. Vildenau jt.

¹Märt Raud, Sulg ja raamat. Mälestusi ajaloo pööris- aegadest. Eesti Kirjanike Kooperatiiv, Lund, 1962, lk 262.

tööjaotus: Peterburi KK pani eestlastest sõjamehed kodumaale liikuma, kuna Tallinna Büroo hooleks jäi saabujate kohapealne organiseerimine.

25. aprillil 1917 pandi Tallinnas alus esimesele eesti rahvusväeosale. Kohal oli siis 16 ohvitseri ja 13 sõdurit. Nimelt anti sel päeval välja formeeritava polgu esimene käskkiri polkovnik S. Pindingu allkirjaga. See kuupäev sai ka Eesti sõjaväe vanima üksuse, 1. jalaväepolgu asutamispäevaks.

Ent eesti rahvusväeosade asutamisele tekkis ka tugev vastuseis. See tuli kõigepealt eesti enamlaste poolt eesotsas J. Anveldiga. Vastu töötasid ka mõne vene väetüksuse ülemad, kes kartsid, et eesti väeosade formeerimine põhjustab nende alluva üksuse rindeleasaatmise; vastu oli ka Tallinna Nõukogu, kus olid rõhuvas enamuses vene garnisoni ja kindlust ehitavate võõrtööliste esindajad. Vastutegevus kandis ka vilja ning eesti rahvuspolkude formeerimine pandi 24. aprillil ametlikult seisma. Ent eesti sõjameeste saabumine Tallinna merekindluse korraldusse jätkus ning kolme nädalaga oli seal koos üle 3000 mehe.

Seega ei saa nõustuda M. Raud ülalpool esitatud väitega, et pärast rahvusväeosade asutamise keeldu osutus nende töö asjatuks.

Parimate sõjameeste (kelle hulka sakslaste, soomlaste ja venelaste kõrval kuuluvad ka eestlased) üheks oluliseks omaduseks on leidlikkus. Selle omaduse tõttu lahenesid keerulised probleemid küllaltki lihtsalt, nagu näeme järgmisest mälestuskatkendist.

«... hilinesin Virtsu sadamasse... Tuli oodata järgmise hommikuni... See oli rumal lugu, sest eestlastel ei olnud kombeks hilineda. Karistust karta nüüd enam küll ei olnud. Pärast revolutsiooni olid kõik kohad väejooksikuid täis. Kuulutustega postidel kutsuti neid ilmuma sõjaväekomandantide juurde tagasisaatmiseks oma väeosadesse. Seejuures rõhutati, et neid, kes ilmuvad vabatahtlikult, ei karistata. Lugeses sadamas ajaviiteks üht niisugust üleskutset tuln mõttele mängida veidi kometit.

... hommikul viis uisk (purjepaat — V. G.) mind Virtsus Kuivastusse ja sealt laev Haapsalu. Ilmusin komandatuuri ja ütlesin korrapidaja-kirjutajale, et tulen üleskutse peale kui väejooksik.

«Kust üksusest?» pärib kirjutaja.

«1. Eesti polgust.»

Kirjutaja vaatab teraselt mu peale, pigistab silma ja ütleb muheldes: «Imestan, kust see tuleb, et Eesti polgus nii palju jooksikuid. Oleme neist hulga oma polkudesse tagasi saatnud.»

Seda keelt ma mõistsin. Panin kümnerublase paberi lauale: «Olgu see lepituseks kalli püha rikumise pärast» (oli Nelipühade aeg — V. G.). Kirjutaja mõistis seda keelt... Ei möödunud

poolt tundigi, kui mul oli paber taskus, et «omavoliliselt 1. Eesti polgust lahkunud nooremkirjutaja Märt Raud saadetakse oma väeosas tagasi». Järgmisel hommikul olin juba Rakveres. . . Takistus mu vastuvõtuks ei olnud, tulin ju «dokumendiga». Hiljem kuulsin, et enamik Venemaal tulijaid sama kõverat teed olid kasutanud Valga etapipunkti abil. Etapipunktil oli olnud see heaks tuallikaks.»²

Asi on selles, et kui mälestuste autori pea poleks jaganud, oleks ta pidanud sõitma Galiitsia rindele, et saada seal oma väeosast dokument üleviimise kohta eesti väeosas.

Pärast eesti polkude formeerimise keeldu hakati otsima uusi teid ja võimalusi rahvusväeosade asutamise ametliku loa saamiseks. Pöörduti Balti laevastiku juhatajale alluvate maavägede staabi ülema, kindralstaabi polkovniku O. Krustensterni poole. O. Krustenstern saabus Tallinna, kus 30. aprillil ja 1. mail 1917 toimusid koosolekud, milles osalesid Eesti Sõjaväelastebüroo, Peterburi Sõjaväelaste Keskkomitee ja Tallinna merekindluse staabi esindajad. Ilmselt O. Krustensterni sidemetega ja eestkostmise tulemusena saadi 20. mail Vene Ajutise valitsuse vastselt sõjaministrilt A. Kerenskilt luba formeerida eesti rahvusväeosas, ent ainult üks polk ning seegi 1. armee paiknemispiirkonnas, seega Virumaal. 1. Eesti polgu paiknemiskohaks sai Rakvere, kuhu koliti Tallinnast 25.–26. mail.

See Kerenski otsus pani tükiks ajaks seisma teiste eesti väeosade formeerimise.

Asi hakkas liikuma ja kiiresti liikuma pärast Riia ja Eesti saarestiku vallutamist Saksa vägede poolt. 19. detsembril 1917 jõuti nii kaugele, et ilmus Eesti diviisi esimene käskkirj, mis kandis diviisiülema ajutise kt kindralstaabi alampolkovniku J. Soosti allkirja. 1918. a alguseks oli diviisi koosseisus neli jalaväepolku, suurtükibrigaad, ratsapolk, tagavarapataljon, inseneriväerood jt üksused. 4. jaanuaril 1918 saabus Tallinna ja astus ametisse diviisi ülem kindralstaabi alampolkovnik J. Laidoner.

K. Päts kirjutas 1927. a artiklis «Eesti kaitsevää kümneaastase sünnipäeva puhul»:

«Loomulikult ei pooldanud meie väeosade tekkimist kõik kitsarinnalised Vene marurahvuslased ja rahvusvahelised ilmaparandajad. Nende kiuste teostati ometigi eesti väeosade asutamine. See oli võimalik ainult sellepärast, et seda ülesannet mitte meie erakondade võitluse tallermaaks ei tehtud, vaid eesti väeosade asutamise mõte suutis liikuma panna ühise eesmärgi poole väga lahkuminevate ilmavaadetega ja erakondlike kalduvustega inimesi. Püüti peasta ü h i s e l j õ u l, mis peasta võidi, sest igaal vähegi ettekatseval

inimesel oli selge, et kui suur kokkuvarisemine sõja järel tulemas on, siis meie rahvas võib hoo pis kaduda, kui ta mitte ise ennast ei kaitse.»³

Nüüd aga Otto Krusensternist.

F. Limbergi raamatus «Isamaa eest» leidub järgmine märkus: «Selles ülevaates ei ole käsitletud kindralmajor Otto Krusensterni, kes ilmus ohvitseride registreerimisele ja arvati reservi 18. detsembril 1923. . . »⁴ Selles märkuses on tege mist kas näpuveaga või andmete puudumisega, kuna dokumendid kinnitavad, et O. Krusenstern arvati tagavaraväkke 18. detsembril 1920.

Ka kindrali perekonnanime kirjpilt on mõningal määral varieeruv. Näiteks Ed. Laamani raamatus «Eesti iseseisvuse sünd» on kasutatud nimekuju Krusenstjern, aga Eesti sõjaväe ametnikud kirjutasid lihtsalt Krusenstern. Õige on artikli alguses esitatu, mida nimekandja ka ise kasutas.

Meie ees on «Polkovnik Otto Axeli p. Krusensterni teenistuse leht. Kokkuseatud 15. detsembril 1920. a.»⁵ Sellele on punase pliatsiga kirjutatud resolutsioon: «Tuleb lugeda kindralmajoriks. 17. 12. 1920. Polk. Tõrvand. «Nii sai polkovnik O. Krusenstern kindralstaabi ülema otsusega kindralmajoriks.

Nüüd aga tutvume vastse kindralmajori eelneva elu- ja teenistuskäiguga.

Ta sündis 21. novembril 1880. a Harjumaal. Alustas sõjaväeteenistust 12. aprillil 1889, millal ta arvati paažikorpuse kandidaadiks. Paažikorpuse lõpetas esimese järguga 1899 ja talle omistati esimene ohvitseriaaste — kornet. Teenistuskohaks sai leibkaardiväe ratsagrenaderide polk. Aastatel 1902–1905 õppis Nikolai Kindralstaabi Akademies, mille lõpetas samuti esimese järguga ja ülendati alamritmeistriks. Oli seejärel «Kindralstaabi/ juurde arvatud ja määratud Kauge-Ida vägede ülemjuhataja staabi ülema käsutusse Kindralstaabi/ teenistusega tutvumiseks tegevas väes».⁶ Seal teenis ta 2. Mandžuuria armee luurejaoskonna vanemadjutandi abina. Pärast seda õppis üheaastases ohvitseride ratsaväekoolis. Teenis mitmesugustel staabiteenistuse ametikohtadel kuni diviisi staabiülema kohusetäitjani välja. 1913. a komandeeriti üheks aastaks keiserliku missiooni juurde Šveitsi. Esimese maailmasõja ajal oli 6. armee kindralkortermeistri valitsuse jaoskonnalema kt, seejärel 2. kaardiväe ratsadiviisi staabiülema kt ning samal ametikohal ka 11. ja 10. ratsadiviisi. Jaanuaris 1917 määrati O.

³«Sõdur» 1927, nr 16/17, lk 379.

⁴Fred Limberg, *Isamaa eest*. Boreas Publishing House, 1980, lk 12.

⁵Eesti Riigiarhiiv (edaspidi ERA), f 495, nim 1, s-ü 2173, 12.

⁶ERA, f 495, nim 1, s 2173, 13.

²Märt Raud, *Sulg ja raamat*, lk 264–265.

...sti sõjamäelaste elat kui ka
...ltsmaimes.

Küll ege aruain nina,
et kui midmed parunid meil
si saanud naise südamed
nimelt selle eest, et need
kohalikele malla nõudegude
ja pellutööministeeriumi
ametnikkudega on saanud
head maksekorda kinn ja
kida hoida, siis meiks ja
eaks ka kindral Krusenstjerni
väimaldatuna tema endist
naisa südant pidada. Harjo
maksimahtalitus ei peaks
mitte kangekaelselt klõõge
naisa südant nõudma, sest
ettekohadeks peaks ka mujal
kohta leitama, ja pellutöömini
er peaks väimeldatuna kindral
Krusenstjerni, tema naisa süde-
est välja ajama...

Et see küsimus ~~ei~~
...milile autasu tel ei
...isti lähendada ei leha, sest

Krusenstiern Sveabori kindluse staabiülemaks ning sama aasta aprillist on ta «ajutiselt Baltimere laevastiku juhataja alla kuuluvate maavägede staabi ülema kt». 4. märtsil 1918 tunnistab Helsingi sõjaväehaigla arstide komisjon ta sõjaväeteenistusse kõlbmatuks ja 7. märtsil on ta «vabastatud maavägede staabi ülema kohalt ja sõjaväeteenistusest».⁷

O. Krusenstierni autasud: Püha Vladimiri IV järgu orden mөөkadega ja lintidega, Püha Anna II ja III järgu orden mөөkadega ja Püha Stanislavi II ja III järgu orden. Peale selle mitmesugused medalid ja mälestusrahad.

Polkovnik O. Krusenstierni edaspidisest tegevusest loeme tema teenistuslehest: «Põhja-Lääne armee liikvideerimise puhul registreerima ilmunud kui Eesti Vabariigi kodanik, arvatakse tagavara väkke 18. detsemb. 1920. a.»⁸

O. Krusenstierni erruarvamisest oli mөөdunud veidi üle kahe aasta, kui ajalehes «Postimees» avaldati esimesel leheküljel pealkirja all «Salkkond isikuid saadetakse sõjaseaduse piirkonnast välja» järgmine teade:

«Siseminister on otsustanud sõjaseaduse piirkonnast välja saata kuni sõjaseisukorra kehtimiseni järgmisi Eesti vabar. kodanikke: . . . Wahl ja Otto Aleks. p. Krusenstern. Nelja esimest väljasaadetavat süüdistatakse üksikute rahvuste vahel rahvuslist viha õhutavas tegevuses, mis vabariigi hea- ja julgeolekule kahjulik, kuna kahte viimast Eesti väe. vastases tegevuses süüdistatakse.»⁹

Kaitsepolitsei agentide eesti- ja venekeelsetest ettekannetest selgub mõningal määral, millega reservkindral oli vahepeal tegelnud ja mida talle süüks pandi.

Mida siis need salaagendid pidasid vajalikuks O. Krusenstierni tegevuse kohta kaitsepolitseile teatada?

Abielus. Elukutse — riigimaade rentnik. Reklaambüroo «Ira» omanik. 1. VIII 1922 — 1. I 1923 Kaubandus- ja Tööstusministeeriumi tööstusosakonna vabrikute jaoskonna insener. Vene emigrantide, vigastatud sõjameeste ja invaliidide organisatsioonide juht Eestis. Poliitilise mineviku kohta on öeldud, et oli Eesti-Prantsuse kaubanduslepingu sõlmimise komisjoni liige. Büroo «Ira» andis Eesti kohta informatsiooni saksa ajalehele «Ost-Berichte», mida subsideerisid suur-töösturid ning mis oli paremääruslike elementide häälekandja.

Ajalches avaldatud teade pani kindrali energiliselt tegutsema. Sellest saame teada O. Krusenstierni 15. märtsi 1923. a raportist, mis on esita-

tud Eesti Vabariigi sõjaministrile. Selles on öeldud: «Ajalehes «Postimees» 13. märtsist Nr. 69 ilmus teade minu kavatsetava administratiivisel teel väljasaatmise üle raionist, kus sõjaseadus maksev. Ajalehes on tähendatud, et see abinõu on minu, kui riigivastases tegevuses süüdlase kohta tarvitusele võetud. Niisugusest siseministri otsusest ei ole mul tänini midagi teada olnud. Samuti ei ole mind ka ametivõimude poolt milleski ülekuulatud.

Niisuguse diffameeriva teate pärast, soovides selgusele jõuda, milles asi seisab, pöörasin esmalt Linnapolitsei Valitsuse ja Politsei Peavalitsuse poole, kus aga selle küsimuse kohta midagi teada ei olnud.

Edasi pöörasin ma Herra Siseministri poole palvega mind kõnele võtta. H—ra Minister, ilma järelekuulamata minu tuleku põhjuseid, andis mulle sekretääri läbi sedelil teada «otsus on vastu võetud ja uut avaldust võida mina kirjalikult sisseanda.»

Nii viisil, mingisugune otsus reservi kindrali O. A. Krusenstierni kohta on vastu võetud, kuid, viimaselt ei ole võimude poolt mingisuguseid selletusi nõutud ja tema ei ole mingisuguseid seletusi üheski hallikast saada võinud.

1920 aastal olin ma Eesti Valitsuse usaldusega austatud mind eesti sõjaväe reservi arvamisega kindral—staabi kindral—majori aukraadiga. Mobilisatsiooni korral saab mulle arvatavasti usaldatud üks ehk teine vastutav ala. Praegusel ajal aga «eesti riigile kahjuliku tegevuse eest» kavatseb Siseminister isikliku otsusega mind administratiivsel teel väljasaata.

Pöörates Teie tähelepanu, Herra Sõjaminister, niisuguse süüdistuse sobimatuse peale kindrali kõrge aukraadi väärtusega, palun mind kohtulikult vastutusele võtta, sest et ülaltähendatud süüdistus on niivõrd raske, et see administratiivsel teel väljasaatmisega karistatud ei või saada.

Omalt poolt on mul ettekanda, et Eesti Vabariigi vastases tegevuses süüdistamise vastu avaldan ma kõige valjumat protesti. Mingisugusest poliitilisest tegevusest ei ole mina veebruari kuust 1920 a. osavõtnud, mingisugustes poliitiliste organisatsioonidesse ehk sala seltsidesse ei kuulu, mingisuguseid ülesandeid väljamaa poliitiliselt organisatsioonidelt saanud ei ole ja kusagil ei ole Eesti Vabariigi vastaseid kõnesid pidanud ehk arvamisi avaldanud.

Herra Siseministri otsus võib ainult eksitus olla, ehk jame tõeolude moonutamine.

Eestis on kõigest 5–8 kindrali. Arvan, et mingisuguse kahtlase materiaali ehk teate saamise puhul ühe nende kõrgema sõjaväelase üle, temal täieline moraalne õigus on oodata, et Siseministeerium, vähemalt teda ülekuulamisele kutsub, aga mitte ei lepi andmetega, mis salajaste agentide käest tulnud. Lõpuks arvan ma, Herra Minis-

⁷ERA, f 495, nim 7, s 2173, 13.

⁸ERA, f 495, nim 1, s 2173, 17p.

⁹«Postimees», 17. märts (24. veebruar) 1923.

ter, et kui Eesti sõjaväe reservi kindral pöörab Herra Siseministri poole, siis ei ole viimasel moraalset õigust äraõelda teda vastuvõtmast, ilma et oleks järelepäritule tuleku põhjust.

Käesolevat raporti ühes palvega minu asja Prokurööri kätte anda juurdluse toimepanemiseks, palun Teid Herra Minister mind selles asjas toetada ja Vabariigi Valitsusele sellest ettekan-¹⁰da.»

Raportis esitatud protest siseministri tegevuse ja käitumise kohta andis tulemusi ning viimane oli ilmselt sunnitud tühistama oma otsuse vähemalt kindrali väljasaatmise osas. Ent see ei tähendanud, et nihiid oleksid loobunud oma ettekanne-
te vorpimisest.

Nagu allpool näeme, asusid erinevad ametkonnad, st sise- ja sõjamineisterium kindralisse suhtumises täiesti vastandlikel seisukohtadel.

Sõjamineisteriumi ja sõjaministri suhtumises saame teada Eesti Sõjaväe staabiülema kindralmajor Sootsi allpool esitatud kirjast 1924. a aprillist.

«V. A. Härra K. Päts.

Sõjamineister /tol ajal O. Amberg — V. G./ kavatseb Vabariigi Valitsusele ette panna kindralmajor Otto Krusenstern'i Eesti Vabariigi kasulikkude teenuste eest esimese liigi teise järgu Vabaduse Risti annetamiseks.

Teil, kui 1917 a. Eesti rahvuslase väeosade organiseerimise komitee esimehel on teada tema teened sel ajal Eesti väeosade organiseerimise kasuks.

Palun Teid nii lahke olla ja avaldada oma arvamist selles asjus äranäidates tema tollaegseid teeneid Vabariigi kasuks.¹¹

Siseministeriumi agentide ettekannete kokkuvõte, mis pärit sama aasta septembrist väidab aga, et kindral on tuntud kui *saksa orientatsiooni-
ga isik, kes on ühenduses teadete muretsemisega Balti parunite huvides Eestis majanduslise ja poliitilise elu üle, mis edasi saadetakse Berliini, kus nemad tõlgitsetuna Eesti-vastaseks kihutustööks ära kasutatakse; saksa monarhistliku salaorganisatsiooni liige; Ühenduses Ukraina saatkonnaga ja Politsei Peavalitsuses passiosakonnas 5. IX 1924 välispassi 14 päevaks Soome sõiduks võtnud.*

Ent kirjavahetus kindral O. Krusensterni teenete väljaselgitamiseks käis omasoodu.

10. jaanuaril 1925 kirjutab kindral järjekordse ettekande sõjamineistrile:

«Kevadel, 1924 a. tegi herra Sõjamineister Vabariigi Valitsusele ettepaneku minule vabadusriisti annetada — sõjaväe teenete eest.

Käesolevaga on mul au täienduseks endistele dokumentidele juurelisada protokolli ärkirja minu juhatusel ärapeetavatest koosolekutest 17 ja 18 aprillil 1917 a., missugusel harutusele tuli esimeste Eesti natsionaal sõjaväeosade loomise küsimus.

Siin juures tähendan järgmist: märtsi kuul 1917 a. jättis Vene Ajutise Valitsuse Sõjamineister K e r e n s k i * Eesti komitee natsionaal sõjavägedele loomise palve tähelepanemata, mille tõttu komitee liikmetest saatkond Helsingi tuli käsutada, kes pööras minu poole kaasabi saamise palvega.

Minu poolt laevastiku ülemjuhatajale tehtud ettepaneku põhjal võeti Eesti sõjavägedele loomise küsimus uuesti ülesse ja läbirääkimisi Petrogradis ja Põhja sõjaliini staabiga pidasin mina, lubades saatkonna liikmetele küsimuse hea lahendamiseks teha kõik, mis võimalik. Kõrgema Vene ülemjuhatusel poolt omasime nõusoleku ning suvel 1917 a. organiseeriti I Eesti jalaväe polk ja ratsaväe eskadroom.

Tõendavaid teateid selle kohta võivad anda: end. Eesti komitee juhataja herra K. Päts, kindral Tõnisson ja herrad G. Lukk ja Kärk /peab olema Käärnik — V. G./ niisama tõendavad seda dokumendid.¹²

22. jaanuaril 1925 kirjutab sõjamineister J. Soots tollaegsele riigivanemale J. Jaaksonile:

«Väga austatud herra Riigivanem.

Esitades siin juures endise sõjamineistri herra Amberg'i ettepaneku ja kirjavahetuse kindralmajor Otto Krusenstern'i teenete kohta Eesti riigi kasuks, kannan ette, et minu teadmiste ja arusaamise järele kindralmajor Krusenstern'il tõesti teened on ja nimelt 1917 a. kui ka Vabadussõja ajast.

Teiselt poolt ei või mina aga ka tähendamata jätta, et kindralmajor Krusenstern millalgi pole täit jõudu annud Eesti riigile, vaid tema on nagu muu töö vahel ka Eesti peale mõtelnud.

Sellepärast ei leia mina küllalt põhjendatud olevat võrrelda teda Eesti kõrgemate sõjaväelastega vabadusriisti asjus ja viia teda otsekohe autasu seaduse alla. Sarnane samm sünnitaks paha-meelt Eesti sõjaväelaste seas kui ka seltskonnas.

Küll aga arvan mina, et kui mitmed parunid meil on saanud mõisa südamed ainult selle eest, et nad kohalikkude vallanõukogudega ja põllutöömisteriumi ametnikkudega on osanud head vahekorraldada luua ja seda hoida, siis võiks ja peaks

*Siin ja edaspidi on tegemist eksitusega. A. Kerenski kuulus Vene Ajutise Valitsuse I koosseisu kohtumisterina ja sai sõjamineistriks Vene Ajutise Valitsuse II koosseisus mais 1917. a.

¹⁰ERA, f 495, nim 1, s 2173, l 19–20.

¹¹ERA, f 495, nim 1, s 2173, l 21.

¹²ERA, f 495, nim 1, s 2173, l 22.

ka kindral-majoor Krusenstiern'il võimaldatama tema endist mõisa südant pida. Harju maakonnavalitsus ei peaks mitte kangekaelselt Klooga mõisa südant nõudma, sest lastekodudeks peaks ka mujal kohta leitama, ja põllutöminister ei peaks kindral-majoor Krusenstiern'i tema mõisa südamest välja ajama.

Et see küsimus vormilise autasu teel ennast hästi lahendada ei luba, sest kuna kindral-majoor Krusenstiern'i mõisa südamest väljaajamine oleks tema vastu teenimata ja äärmine hoolimatus, Eesti Sõjaväelaste autasu alla viimine aga oleks tema teenete ülehindamine, siis tuleks siin keskteed leida, võimaldades ühel ehk teisel teel oma endist mõisa südant kasutada.

Et see aga sõjamineisteriumi võimalustest välja läheb, jään lootma, et Teie, herra Riigivanem, herra põllutöministrile leiate võimalikuks nende võimaluste üle juhtnõõrisid anda.

Palun vastu võtta minu kõigesuuremat lugupidamise avaldust.¹³

Nii et peale kõigi muude ebaseadmislike ähvardas O. Krusenstierni veel ka kodukohast välja tõstmine.

1925. aasta veebruari alguses pöördub sõjaminister J. Soots Vabariigi valitsuse poole järgmise ettepanekuga:

«Esitades kindral-majoor Otto Krusenstiern'i juhatusel 17. ja 18. aprillil 1917 a peetud koosolekute protokollil ärakirja, on mul au Vabariigi Valitsusele ette kanda järgmist:

Peale Vene revolutsiooni lahtipuhkemist, kui liikuma hakkas Eesti iseseisvuse idee, tunti selle teostamiseks kibedat tarvidust reaallõu, s. o. oma sõjaväe järele. Oma sõjaväe kogumiseks asutati vastav komitee, kes ka kohe tööd algas, kuid märtsi kuul 1917 a. jättis Vene ajutise valitsuse sõjaminister Kerenski Eesti komitee palve natsionaal-sõjaväe loomiseks tagajärjeta. Peale seda pöörasid komitee liikmed Helsingis kindral-majoor Krusenstiern'i poole kaasabi ning eestkostmise saamiseks selleaegsete võimude ees. Kindral-majoor Krusenstiern lubas saatkonna liikmetele küsimuse heaks lahenduseks teha kõik, mis võimalik. Kohe peale selle esines kindral-majoor Krusenstiern Baltimere laevastiku ülemjuhatajale ettepanekuga Eesti natsionaal-sõjaväe loomise asjus ning pidas isiklikult läbirääkimisi Petrogra-

dis ja Põhja väerinna staabis. Nende läbirääkimiste tagajärjel saadi viimaks Vene ülemjuhatusel nõusolek ja luba Eesti natsionaal-väeosade asutamiseks, ning 1917 a. suvel organiseeriti esimesed Eesti väeosad, missugustest meie praegune kaitseväge välja kasvas.

Kõiki eeltoodud kokku võttes, leian, et kindral-majoor Krusenstiern'il tõesti Eesti Vabariigi kasuks teenid on, ning palun neid hinnata I liigi III järgu Vabaduse Ristiga.

Lisa: 1. lehel.¹⁴

Lisa kahjuks puudub. Seda oli aga mitmel korral mainitud 30. aprillil ja 1. mail (17. ja 18. aprill) 1917 peetud koosoleku protokollis.

Nagu kirjast näeme, tunnustatakse O. Krusenstierni teeneid eesti rahvusväeosade asutamisel, kuid võrreldes endise sõjaministri O. Ambergi ettepanekuga on neid hinnatud tagasihoidlikumalt, küll I liigi, ent III järgu Vabadusristiga.

Asjaajamisele pani punkti sõjaministri ettepanek 13. veebruarist 1925: «Anda reserv kindral-majoor Otto Krusenstiern'ile Klooga mõisa südamest normaaltalu* 24 aastaks kasutada.» Vabariigi valitsus kinnitas selle ettepaneku oma otsusega 18. veebruaril 1925.¹⁵

Arvata võib, et kõik need sündmused, mis polnud just meeldivate killast, sundisid kindralit 24. jaanuaril 1926 lahkuma Eestist. Ta sõitis hästi kaugele, Brasiiliasse, São Paolosse, kus asus elama Santa Thereza tänavale.

1. jaanuaril 1936 kustutati ta vanaduse tõttu kaitsevæeteenistuse kohustuslike tagavara-väeohvitseride nimekirjast.

Edasi võib ainult oletada, Kas O. Krusenstiern jäi Brasiiliasse või siirdus Saksamaale, see pole teada. Kuid seda, et ta ei sattunud Nõukogude repressiivorganide kätte, võib öelda täie kindlusega. Väidet kinnitab see, et tema isiklik toimik asub senini Eesti Riigiarhiivis, kuna aga kõigi NKVD poolt represseeritud eesti kõrgemate sõjaväelaste toimikud seal puuduvad.

*Eesti põllumajanduslik ühik, mis võimaldab ühel perekonnal ära elada. Maareformi teostamisel oli normaaltalu suuruseks keskmiselt 10–30 ha, sõltuvalt maa headusest, asupaigast ja kohalikest oludest.

¹⁴ERA, f 495, nim 1, s 2173, l 28–28p.

¹⁵ERA, f 495, nim 1, s 2173, l 30.

¹³ERA, f 495, nim 1, s 2173, l 23–23p.

VICTOR V. VINKMAN

TAGASIVAATES — SISE- VÕI VÄLISVÕITLUS

Paari tuhande aastane tõetera: «Õndsad on need, kes ei näe ja usuvad» kehtib veel tänapäeval ja ka pagulasriikides.

Laias laastus elavad pagulased minevikus ja minevikule — kartuses, et äkki minevik ei tulegi tagasi. Nad ei suvatsenud tajuda ajavoolu, milles miski pole püsiv. Osa neist hülgab, ehk isegi vihkab neid, kes julgevad vaadelda tuleviku võimalusi ja võimalikke olukordi — mis ei ühti pagulase ülistuslike minevikukujutelmadega.

Üldiselt jaotuvad pagulased kahte alagruppi:

I. Suurem osa — vähem idealistlikud — immigrandistub, sukeldudes vahelduva õnnega pagulasmaa ühiskonda. Pagulastele omase alaväärsustunde ajal nad sageli ületavad kohaliku ühiskonna keskpäraseid saavutusi. Osa neist leiab ka tee tagasi pagulasühiskonda, toetades selle üritusi-ettevõtteid, kuid targu hoiduvad nad pagulaspoliitikast — sisevõitlusest.

II. Pagulase vähemik, kes ei suvatsenud või kellel ei õnnestunud sukelduda kohaliku maa ühiskonda, moodustab peatselt pagulase tuumiku, kust kerkib esile pagulaseliit — juhtkond. Too hakkab looma pagulasorganeid ning esineb vapralt miitingutel ja aktustel vabadus-(välis-)võitlejana, püüdes samas varjata oma sisevõitlust saavutatud positsiooni hoidmiseks ja edutamiseks. Pagulas-eliidid kasutavad üldiselt «juhitud demokraatiat».

Endisest idealistist koorub esile poliitik, kes tajub, et koos pagulasidee lõpuga saabub lõpp ka tema saavutatud positsioonile ja loodud organisatsioonile. Aastatega tajub ta tõsist hirmu uue alguse ees, olgu võõrsil või kodumaal — kuhu ta on sageli lubanud «kilbiga või kilbi peal» tagasi pöörduda. Aastad on ta endise kodu muutnud tal- le võõraks ümbruseks.

Ühel aktusel mainis üks tollal veel noor filosoof, et pagulasideega elamine muutub peatselt pagulase «elukarguks», millele toetudes ta leiab õigustust kargu kandmiseks, kargule toetumiseks. Ta on tolerantne teiste kargukandjate suhtes, ning hülgab kadetsedes vabalt-kõndijad — anub neilt aga samas toetust oma pagulasidee edendamiseks.

Pagulasidee ise muutub aastatega pühaduseks, ebausuks, kus kaasasammujad, end «ristisõjas» õndsatena tundes, hoiduvad kuulmast-nägemast häirivat — nagu patust. Kinnisideedesse kiindunud pagulasorganisatsioonid, otsides omale tunnustust suurvõimude poolt, on kergesti infiltreeritavad kõlavate loosungitega manipuleerijate poolt (KGB, CIA, IS, Mossad jt), kus ja kuni see mõ-

nele suurvõimule kasulik on. Tuntumad näited: vene valged, Sikorsky Poola valitsuse saatus, kurdide kestev tragöödia, Lõuna-Vietnami hüljatud, *contra*'d, PVO jne. Pagulus kui haihtuv nähe ei ole leidnud üldist poliitilist tunnustust. Isegi PVOd hoitakse alal rohkem Israelili häirimiseks kui tuleviku-Palestiina tunnustamiseks.

Sisevõitluses on palestiinlased vist saavutanud esikoha, olenevalt andmete allikaist on neid sisevõitluses langenud 300–360, tunduvalt rohkem kui võitluses Israeliga. Teadu järgi on Balti pagulased oma sisevõitlustes piirdunud «sõnamõrvaga» (saksa k *Rufmord*), st kuulujuttude, valekaebuste ja —andmete levitamisega.

Pagulase üldtaustal võib vaadelda ka Balti ja eesti pagulase pürgimusi ja saavutusi; üldjoontes on Baltimaade saatus sarnane.

Eestist lahkunute ja nende järeltulijate ligikaudu 100 000-lisest perest on 47 aasta jooksul suurem osa immigrandistunud ja paljud manalasse varisenud. Praegust eesti pagulasühiskonda toetab ehk mõnetuhandeline pere — peamiselt vanematest generatsioonidest. Pagulase hiilgaja organisatsioonide-rohkus annab end üha rohkem tunda — ei leita enam juhatusi. Kohalikud seltsid hingitsevad veel klubidena ega ole suutelised tõsiselt välisvõitlust toetama-teostama.

Eesti pagulase aktiivsem tuumik on koondunud Toronto, Stockholmi ja New Yorgi ümbrusesse. Läti ja Leedu tuumikud asuvad Chicago ümbruses.

Eesti pagulaseliidi tipus asub nimeliselt ÜEKN (Ülemaailmne Eesti Kesknõukogu). Ta asutati omal ajal ERKÜ (Eesti Rahvuskomitee Ühendriikides) «isamaaliitlaste» poolt vastukaaluks A. Rei eksiilvalitsusele. Veel praegugi domineerivad seal sõprade poolt ametisse valitud ERKÜ liikmed teiste pagulaselkuste esindajate-na. ÜEKNi funktsioon on ebamäärane ning ta pole oodatud tunnustust saavutanud. Iga nelja aasta järel toimuv Rahvuskongress on tegelikult ÜEKNi üldkoosolek. ÜEKNi hooldusel on 460 000 + Ülemaailmne Eesti Vabadusfond.

Pagulastuumiku tõhusam organisatsioon on vahest ERKÜ. Ta 50-liikmeline esinduskogu valitakse iga 3 aasta järel umbes 3000 valija poolt populaarsuse alusel. ERKÜ esineb peamiselt USA osariikide valitsuste ja föderaalvalitsuse ning Kongressi ja Senati foorumitel, kus ta on tunnustuse saavutanud Ameerika cestlaste esindajana. Ta aastane eelarve on 175.000 dollarit, millest suur osa kuulub ühe Washingtoni büroo teenistuja ja sõitude kuludeks.

ERKÜ ja ÜEKNi häälekandjaks on New Yorgis ilmuv «Vaba Eesti Sõna», kus domineerib ühe grupi maailmavaade.

Kanada pagulaskeskorganisatsioon EKN on valitud populaarsuse alusel ja ta tegevus ning struktuur on sarnane ERKÜle. Ta häälekandjaks on Torontos ilmuv «Meie Elu», kus domineerib ülalmainitud grupp ja ilmavaade. Nagu ERKÜ on ka EKN saavutanud tunnustuse Kanada eestlaste esindajana.

Põhja-Ameerika parimaks pagulasuudiste leheks-häälekandjaks on Torontos ilmuv erapooletum «Vaba Eestlane».

Rootsis asuvad pagulased on suutnud säilitada pluraalsuse ning säälsed pagulasorganisatsioonid on naatunud ka Rootsi valitsuse majanduslikku toetust.

Peamiselt Rootsis esinev ERN (Eesti Rahvusnõukogu) on valitud endiste Eesti parteide esindajate poolt ning ta on saavutanud oma parteide esindajate kaudu teatava tunnustuse Euroopa parteide konverentsidel ja astutuse juures.

ERNi ringkonda kuulub ka praegune Eesti eksiilvalitsus, mis nagu ÜEKNgil on n-õ sõprade poolt valitud, kuid toetub kontinuiteedi alusele.

ERNi ja eksiilvalitsuse häälekandjaks on Rootsis ilmuv «Teataja». Rootsis ilmub ka ühe Rootsi lehe osana «Päevaleht».

REE (Rootsi Eestlaste Esindus) loodi ERKÜ-meelsete mõttekaaslaste poolt vastukaaluks ERNile, kuid ta pole saavutanud ERKÜ-EKNI staatust ega toetust.

Pääle ülalloetletute eksisteerib veel kultuuri- ja kohalikke organisatsioone, millest suurem osa on hääbumisel. Nad esinevad küll veel aktustel ja demonratsioonidel, kuid nende üldpanus on minimaalne.

Balti pagulasorganisatsioonide seas on välisvõitluse alal kõige tõhusam United Baltic Appeal (UBA) ja Baltic Appeal to the United Nations (BATUN). BATUN on kirjutaja teada ainukene, kes rangelt hoidub kolkapatriotismist ja sisevõitlustest ning esineb ainult välisriindel. Ta peamine tegevusväli on Ühendatud Rahvaste Organisatsiooni ÜRO foorum ja selle all-organid, inimõiguste, kolonisationsiooni jt komisjonid.

Kuna saatkondade personal vaheldub sageli, külastavad BATUNi liikmed saatkondi igaaastasel istungjärgul. Pääle külastuste lähetab BATUNi büroo pidevalt aktuaalset informatsiooni Baltimaade olukorrast, inimõiguste rikkumistest jt probleemidest.

BATUNi liikmed on noorematest generatsioonidest idealistid, kes on kodus oma asukohamaa keeles ja kommetes ning poliitilistes vooludes ja sündmustes. Oma minimaalsete toetuste ja kulu- tustega on BATUN Balti probleemide tutvustamises saavutanud enam kui suuremad ja jõukamad pagulasorganisatsioonid, kes ta algaastail

hülgasid ja osalt veel praegugi hülgavad kui nende «korjanduste rivaali» ja vist ka mõnel muul põhjusel.

Kuigi suurem osa pagulasi siirdus ka põgenikena või koos sõjaväega Saksamaale, ei kujunenud seal mujale emigreerumiste tõttu suuremat pagulustuumikut. Lätlasi jäi Saksamaale rohkem ja neil on sääl oma keskkool.

Rootsi siirdunud põgenikud saavutasid oma pagulasorganite tuumikud varakult — leides ka Rootsi riigi toetust. Sellest tulenevalt säilis Rootsis ka pluraalsus, mida ei tekkinud 50ndate alul uutes pagulaskeskustes New Yorgi ja Toronto ümbruses. Rootsis tegutseb ka eesti kool.

Paguluse algaastail domineeris läänemaailma abiga kopjupöördumise lootus — mis aastatega hääbus, kui Ungari jt sündmuste mõjul hakati tajuma maailma reaalsuhtelisel tõelisust ning seda mõjutavaid imperiaalseid ringkondi-jõude.

Umbes samal ajal toimus ka n-õ ideoloogiline lõhenemine. USA ja Kanada pagulustuumikud, koondudes ERKÜ ja EKNI «eesti parteisse» (endine Isamaaliit), valisid oma usuks antikommunismi, mida tollal toetas veel ka CIA. Kodumaale mahajäänud tembeldati kommunistideks ja nendega oli igasugune läbikäimine «keelatud». Suuremale osale pagulastest, kes hoidusid poliitikast, oli see ka lihtne lahendus.

Tollal noorimale generatsioonile peamiselt üliõpilaskonna ringkondadest tundus see lähene- mine, mis n-õ hülgas rahva kodumaal, kuidagi kahtlasena — ebaõiglasena kodumaa rahva suhtes. Tollal leviva antiimperialistliku poliitika ajal hakati ka Baltimaade saatust analüüsima ning peagi selgus, et nn kommunismi sildi all laiutas end Baltimaadel ja mujal Suur-Vene koloniaal-imperialism. Juba tollal olid kolm vene kolonialismi kiilu selgelt nähtavad: üks Eesti põhjarannikul, mis nähtavalt eraldas Eesti Soomest ja haaras Eesti ainsa maapõuevarade-ala; teine läbis Läti Daugava jõe kallastel; kolmas Leedu koridorina Poola alalt endisele Ida-Preisi alale Kaliningradi oblastis, kus asuvad suured N. Vene sõjaväebaasid ja mis on peamiselt vene sõjaväe ala. Neile lisandusid suured N. Vene baasid mujal Baltimaadel, mis nähtavalt olid määratud tervikuna venestamisele. Venestamise pearahk asus Lätis Daugava-aarsel tööstusalal ning Põhja-Eestis ning on samas ka praegu. Mõlema maa pealinnas on maa rahvus vähemuses ning rasketõustus, transport ja side on kolonisaatorite kätes. Kuna kolonisaatorid on nooremad ja suguliselt aktiivsemad, on nende iive suurem kui rõhutatud maarahva oma, kes oli ja on tagasihoidlikum.

1950ndate lõpul tekkisid (KGB valve all) sidemed okupeeritud alade ja pagulaste vahel kirjavahetuse ning üksikute külastuste kaudu. Pärsti ka Üliõpilaskonnalt, mis oleks eelduseks sideme- te laiendamisele. Vastus oli vist: «Rahvumärki-

de ja värvide taastamine», millele ei tulnud vastust. Side aga tasahilju arenes kultuurivahenduse sildi all. Kuna külalastajad-kirjutajad kuulutati pagulasjuhtkonna poolt ketseriteks (kommunistideks), ei olnud KGBl erilist probleemi selle kontrollimisel. Tagasivaates selgub, et meil oli neist vähestest sidemeist vist siiski rohkem kasu kui N. Vene impeeriumil.

Võib oletada, et nende väikeste ja vähete akende kaudu tajus rahvas kodumaal tõelist reaalsuhtluse olukorda ja asus vaikselt ise oma teed rajama. Tehti võimaluste piires parim, et maa rahvale ja rahvas maale säiliks. Räägiti Aisopose keelt, püüti omandada haridust ning saavutada majanduslikke võimalusi — tuleviku aluseid. Partei liikmekaart kaotas oma endise tähtsuse ning kujunes n-õ leivapiletiks-reisipiletiks. Hakkas ka selguma, kes olid oma mehed ja kes olid «našad» — kollaboraatorid kolonialistidega. Nimelt «pioneerilaagritest» kasvas praegune uljas noorus — rohkem eestimeelne kui siinsed immigrandistunud nooremad põlvned.

Toda väikset arengut kodumaal toetasid mingil määral üksikud idealistide grupid pagulusest. Pagulaseliit aga kuulutas eesti rahva «haigeks», määritlemata, milles see «haigus» seisneb. Osa juhtkonda toetab seda vaadet veel praegugi — lootes rahva arstina vist ise kunagi valitsema asuda.

1960ndate alul tekkisid n-õ «üksikvõitlejate» grupikesed (ACA USAs ja teised mujal), kes asusid sulerehvaga, st kirjadega, «pommitama» ajakirjandust, esindusi, valitsusi ja teisi asutisi. Ka too algatus ei leidnud pagulasjuhtkondade toetust ega heakskiitu. Samas jätkas juhtkond sisesõjas kaebekirjade harrastust ja osa juhtkonnast harrastab seda veel praegugi.

Kui üks noor professor saatis välja paar kirja, milles arutleti «satelliitvalitsuse» võimalusi, puhkes lausa paanika. Sama juhtkond oli aga hiirvaikne, kui «satelliituse» teema ilmus mõni aasta varem CIA kulul ja pagulaspoliitiku toimetusel laiema levikuga välja antud «Baltic Review's». Too võimalus, kui ta üldse eksisteeris, kadus koos N. Hruštšoviga. Lääne võimud olid huvitatud N. Vene impeeriumi liberaliseerimisest, kuid mitte lagunemisest.

Sama vaade kehtib veel praegugi mitmel põhjusel:

1. Suurfirmadel on ühe suure maaga lihtsam ja kasulikum äri teha kui hulga väikestega.

2. Kes saab endale 30 000 Vene aatomipommi? Nähtavasti kedagi peale venelaste ei saa usaldada.

3. Lagunemine tooks kaasa vana vaenu kolooniate vahel ja võiks esile tuua antisemitismi.

Targu ei mainita, et mitut vaenu on alal hoidnud KGB, et tal oleks kergem valitseda. Sinna

kuulub ka mõnigi vaen pagulasgruppides. (Maru-rahvuslus võib sageli olla hea suitsukate.)

1960ndatel loodi ka eelpool mainitud BATUN. Leedu ja läti noorema põlve korraldusel toimus esimene suur Balti aktus Madison Square Gardenis ja säält marssis umbes 20 000 ÜRO esisele väljakule. Eestlaste kirjuga organiseeritud umbes 200line grupp kadus Leedu ja Läti lippude merre. ERKÜ—BÜKN boikoteerisid seda üritust, kuna demonstratsioon oli N. Vene koloniaalimpeeriumi ja mitte kommunismi vastu *per se*. Eesti poolt toetasid N. Y. Võitlejate Ühing, õp. R. Kiviranna kogudus ja Üliõpilaskond. Vaikisid tollal ka USA ja pagulasmeediad.

Hoolimata pagulasjuhtkonna vastuseisust BATUN kasvas ja arenes. Tänu siin leedu Magr. J. Balkunasele ja läti preester Trepsale. Loodi BYF (Baltic Youth for Freedom) edaspidiste demonstratsioonide korraldamiseks, kes blokeeris kord ka «New York Times'i» ukseid, kuni jutule võeti. Sellest peale on säält ilmunud aeg-ajalt artikleid ja juhtkirju Baltimaade kohta. BYF—BATUN korraldasid ka Musta Lindi Päevi.

Vist ainsa asutusena oli BATUNi külastamine säältpoolt tulnud külalistel rangelt keelatud. Kuu-ju järgi lätlased ei pidanud sellest keelust kinni.

Aja jooksul selgus ka, et pagulasfondade panus nn kommunismivastases võitluses ei häirinud KGBd. Teda häiris aga N. Vene koloniaalimperialismi esiletõmine. Esines ju N. Vene tollal nn Kolmanda Maailma vabastajana lääneriikide koloniaalimperialismist, propageerides, luues ja varustades «rahvuslikke vabadusrindeid» (NLF) ja teisi «fronte». Too poliitika tõi paljud alad N. Vene mõjusfääri. Neist on veel järel Kuuba ja Vietnam. Ülejäänud aladel on N. Vene mõju hääbumas.

Oma üliagaruses ei tajunud tollane impeeriumi juhtkond, et too «vabaduste» propaganda on ka N. Vene kolooniates kuuldav ja et see võib kunagi ka impeeriumile ohtlikuks saada. Poola tööliste «front» «Solidarsus» oli esimene — nagu teenäitaja.

Tõenäoliselt KGB poolt impeeriumi majanduslikust ummikust päästmiseks loodud nn «avalikustamise ja ümberorganiseerimise» poliitika tekitas impeeriumi juhtkonnas teatava interreenumi, mida kasutasid ära ärksamate kolooniate juhtkonnad. Kiiruga loodi rahvarinded ja asuti suuremaid vabadusi-õigusi nõudlema. (Kui autor seda 25 aastat tagasi ennustas, siis muiati selle üle.)

Siin väärib vast mainimist, et rahvarinnete liikmed — valdavalt nooremad generatsioonid — riskisid kõigega. Juhul kui impeeriumis oleks tagasilööki õnnestunud, nagu äsjane pöördekatse taotles, oleksid partei ja KGB olnud halastamatud, kuna iga usk on ketserite suhtes halastamatu kui mitteusklike kõrvalseisjate suhtes.

KGB, vist esmakordselt kontrolli kaotades, oli kobavalt nõutu. Seda olid ka pagulas- ja läänevõimude juhtkonnad. Igaühel oma kartused. KGB soov oli päästa impeerium ummikust, pagulasjuhtkonnad kartsid oma positsiooni ja «võimu» käestlibisemist, ning lääne juhtkonnad soovisid küll impeeriumi liberaliseerimist, kuid mitte lagunemist. See viimane ei kuulunud Uue Maailmakorra plaanidesse. KGBl võttis üle aasta aega, kuni diskrediteerimiskampaaniad jalad alla said — osalt pagulasjuhtkondade kaasabil. Leedu ja läti pagulasjuhtkonnad olid tagasihoidlikumad ega sekkunud otseselt, jäädes n-õ äraootavale seisukohale.

Üliagarus kodanike komiteede organiseerimisel kolmes koloonias korraga eeldab keskset elukutselist juhtimist. Kahtlust äratas ka soovitus USA pagulas kodanikele tunnistada end jällegi Eesti kodanikuks, mis USA seaduste kohaselt eeldab USA kodakondsusest loobumist. Kuigi USAs kodanike kongressi saadikuid ei valitud, vaid määrati ERKÜ juhtkonna poolt, on USA passi omavad saadikud toimunud USA seaduse vastu (isegi rabi Kahane pidi Iisraelist tagasi tõmbuma). Teatav ettevaatus oleks siin vajalik, kuna kaebajaid võib leiduda ka väljaspool KGBd. On ka teisi, kes ei soovi Baltimaade vabanemist.

Pagulasjuhtkondade kujutletud ja tegelik enesetähtsus peegeldub selgelt Lääne ajakirjanduses. Neile omistati vähest või vaikivat tähelepanu, kuni sündmused kolooniates nende maade probleemid akuutseks muutsid. Jällegi «Solidarsus» n-õ teerajaja, kust teised vist vaikselt õppisid, kuni sündmused neid esile tõid. Erilise prominentsuse saavutasid aga leedu ja läti vereohvrid impeeriumi paanikasse suunduvas poliitikas. MVD ja KGB tegid jällegi valearvestuse ja tõmbusid tagasi. Eestit päästis vist juhtkonna kiire reageerimine, Jeltsini kohalekutsumine ja aktsiooni mõtetuse selgitamine okupatsiooniar mee tarmukamale juhtkonnale.

Pagulasjuhtkondade suureks pettumuseks kutsuti Baltimaade praeguste valitsuste esindajad ja

presidendid Washingtoni poolametlikele visiitidele kui säälse rahva esindajad. (Salaluuretel on üldiselt teada, kes on valitud ja kes isehakanud.) Pettumuse osaliseks said ka kutsutud, kui neile vaikselt soovitati Gorbi impeeriumi päästmist toetada või vähemalt seda mitte raskendada. Uus Maailmakord ei eeldanud «tasakaalustava» N. Vene impeeriumi lagunemist.

Sündmused jõudsid kirjutise lõpetamisest ette. Kasutades impeeriumi interreegnumit, kuulutasid Baltimaad end iseseisvaks. Kuigi see polnud USA Uue Ilmakorra kavas, pidi ka USA sellega leppima, andes tunnustuse 37ndana.

Ka BATUNile tulid sündmused üllatusena. ÜRO foorumit kasutati Baltimaade saatuse päevakorras hoidmiseks ja N. Vene impeeriumi häirimiseks. N. Vene sõnakad vastulaused tõid meile sageli rohkem tähelepanu, kui oleksime osanud loota. Kuid ei julgenud keegi ennustada sündmuste nii kiiret arenemist.

Tõeline eraldumine võib olla aga veel aega ja vaeva nõudev protsess, kus võib ette tulla ebameeldivaid üllatusi. Ka on Eestis ja Lätis rahvastikuolud kehvemad kui Leedus. Valusaks küsimuseks on kolonistid ja nende poolt üleujutet alad. Osa neist on nõus eralduma emamaast, kuid osa jääb n-õ viiendaks kolonniks. Nõuda praegu Vene arvel juurdelõikeid ilma kohaliku rahvahäletuseta tähendaks ainult suurendada endiste kolonisaatorite arvu.

Veel suurem probleem on meie negatiivne iive. Kui Eestis on eestlased vähemuses, ei aita enam vabadus ega kommunismi lõpp hoida meid aegade voolus. Siin on veel rinne, kus me vaprad sisevõitlejad võiks esineda, eeldades, et nad eesti rahva püsimisest tõesti hoolivad.

On ka päramine aeg meie sisevõitlejatel tõusta kõrgemale oma kolkapatriotismist ja eneseupitamisest ning tõdeda tõelist reaalsituatsiooni, kus suurvõimud tunnustavad Balti riike tervikuna ja mitte eraldi ja USA püüab ikka veel säilitada Vene impeeriumi mingi «föderatsioonina».

Parsippany, N. J. 1991

VAATENURK

HANNES VARBLANE
Tahaksin olla Ilmar Trull

VIIVI LUIK. AJALOO ILU. «Eesti Raamat», Tallinn, 1991. 120 lk.

ning õelda, et ma raamatut, millest siin kirjutama pean, lugenud pole. Kuid ma ei ole Ilmar Trull, kes mõni aeg tagasi «Päevalehes» ümarlauavestluses väitis, et ta pole «Ajaloos ilu» lugenud ega hakkagi lugema, et mitte rikkuda «Seitsmendast rahukevadest» hinge jäänd head muljet Viivi Luige kui ühest eesti tipp-prosaistist.

Mina, nagu öeldud, Trull pole, lei raamatu lugesin läbi. Viivi Luik on mulle alati meeldinud. Ta meeldis mulle juba neil hämarail ajal, mil mõned mu sõjakamad sõbrad urisesid umbes selliselt: kellele seda lillutamist vaja on, hoopiski relva- ja lömalaule on vaja, ning kui julgeolekusineli ammugi kirjaniku seanahkse portfelli vastu vahetand Uno Laht suvates kahelda, kas Luigel ikka tasub luule pärast kütnilaid põletada. Tassus küll ning enamgi veel. Luik on must vaid paar aastat vanem ning seetõttu olen üles kasvanud tema kirjutamisi- ja kostmisi pidevalt jälgides, «Pilvede pühast» «Ränga rõõmuni», Nõmme kultuurimaja luulelugemise «peeglist väljatulekust» nüüdsete ametlike klassiku-intervjuude ning telefilmideni. Meeldinud on ta mulle sellepärast, et ta pole kunagi teinud endast teadmameest, kel ussisõnand suus ning lahendused- ja soovitusel kongressikõnena peas või paberilehel. Seekord pean aga ütleva, et saagu see «Ajaloos ilu» või kõik eesti- ja välismaised kirjandusauhinnad, Nobelligi oma takkaotsa, minu jaoks jääb ta siiski vaid väga hästi kirjutatud keskpäraseks romaaniks, ning nii ma nüüd igatsengi tagasi Trulli enesekesksesse ründ- sütusse.

Luige prosaistianne on vaieldamatu. Mõistmaks seda pole tarvis toetuda isegi «Seitsmendale rahukevadele». Aitab Leopoldi-lugudegi lugemisest. Ent «Seitsmes rahukevade» on klass omaette. Seda lugedes raevutses minus tõeline, lõikav kadedus. Sellist kiivust olen ma tundnud vaid väga väheste eesti kirjanike meile elamiseks antud ajast kirjutete teoste puhul. Proosast ehk mõned Traadi asjad, luulest rohkem. «Seitsmendast rahukevades» sõnastas Viivi Luik ühe kogemuse, mida olin pidanud sügavalt isiklikuks, võrandamatult mulle kuuluvaks. Ka mina olen maalaps, ma mäletan neid metsi ja niite ja lepikuid ja neid inimesi ja olusid ja hirne ning isegi arme. Mäletan seda iga, mil päevad on lõputud ning vastuvõtlikkuse piir kusagil väga kõrgetes taevastes. Niisiis olin pidanud seda kõike vaid endale kuuluvaks, ent olge lahke, tuleb mingi Viivi Luik ning kirjutab selle kõik ära. Kirjutab nii, et mul pole mõtet sellele kõigele, mis on minu mälestus,

enam mõeldagi. Ning see tegi rõõmu, samuti kui «Rängast rõõmustiki».

«Ajaloos ilu» viis mind häämmingusse, sest minu kogemus 1968. ning mitte ainult sellest aastast ei kattunud Luige kogemusega. Tühja sellest, ega ei peagi kattuma, ent minu jaoks hakkas sellest inglitiibsest- ja vihasest raamatust ootamatult läbi kumama võltsi verd. Sama võltsi kui Rein Veidemanni jutlused või Heinz Valgu kõned. Mingit pateetilist sümbolikat, mis valitsemas ka Epp-Maria Kokamäe tehniliselt tõesti kõrgprofessionaalses maalides. Selles raamatus on midagi liiga palju, liigpingutatud, liigpaikapanevat, liigäraütemisaldist, liigenesekindlat, ajale takka- järgi pitserit peale vajutavat. See raamat ei ole luigelik, ta on kildkondlik. Ent kirjandusteos ei tohi olla kildkondlik, ta peab olema üksnes isiklik.

«Ajaloos ilu» stiil ja keel on küll äratuntavalt luigelikud, isegi liig-luuletaja-luigelikud, ütlesin. «Seitsmendast rahukevadet» kiideti kui poeetilist proosat, luuletaja kirjutet romaani. Uues teoses on Luik läinud — tõenäoliselt teadlikult — veelgi kaugemale, ähmananud luule ja proosa vahejoont veelgi enam ning siinkirjutaja arvates ületanud mingi raskesti tunnetatava piiri, mis teeb proosa lugemisest proosa lugemise ning luule lugemisest luule lugemise. Teksti jälgimisele see kasuks ei tule. Loed raamatut ning jälgid teksti ühtaegu kui luuleteksti ja teisalt püüad seda võtta kui proosat. «Ajaloos ilu» pole ülesehituslikultki lihtne teos, temasse on püütud ruumida palju ning vägagi erinevat. Võib-olla isegi liiga palju. Üks korralik romaan ei pea ju olema ülesehituselt lihtne, ent teatud kontsentreeritus võiks tema kompaktsust küll toetada.

«Ajaloos ilu» häämmastab mind veel üks Viivi Luige hoiak. Ta nagu oleks ajalooost aru saanud. Nüüd, täna ja siin ta just nagu teaks, mis toimus temaga (ning mitte ainult temaga) sel 1968. aastal, ning üldse, mis toimub ajaloo ja ajaloo. Ta annab hinnanguid. Hinnangud on aga parteide asi nagu poliitiline analüüsiki, ükskõik mis nurga alt või distantsilt ajas- ja ruumis see toimub. Muide, kui ma oleksin Viivi Luik, kirjutaksin ma veel teise «Ajaloos ilu», näiteks 2011. aasta vaate 1968. aastale. Luik on siis surmkindlalt vanem ning küllap on ta ühiskondlik staatuski teine. Seda ta kindlasti ka teeb, sest üks kirjutaja iga kirjanik kogemuste kasvust johtuvalt kogu elu üht suurt raamatut.

Võib tunduda kohatuna, et rääkides väga hästi kirjutatud raamatust ei räägi ma eriti sellest, mille poolest ta tundub olevat hästi kirjutatud, vaid kogu aeg hoopiski sellest, et ta tundub olevat liiga hästi kirjutatud. Tõsi, ma ei ületähtsusta sellist analüüsi. Mind huvitab momendil enam raamatu ühiskondlik aspekt. See raamat on ju oma olemuselt tagasisaade ning sellise tagasisaade puhul on olemas vägagi suur kaasavaatajate hulk, mis pole sugugi ühtne. Seetõttu tuleb selliseid teemasid

käsitleda väga ettevaatlikult. Igatüel meist on õigus eriarvamusele. Seda ei tohi hetkekski unustada. Siinkohal andke mulle andeks, aga ma pean eesti viimaste aastate üheks häbiväärsemaks raamatuks nn «40 kirja lugu». Märter on tõesti võib-olla ju tore olla, ent märtreid, kes uskumatu õhinaga ise endale risti püstitavad ning endid ise ristile naelutavad, ma ei usu ja selline tegevus läheb küll rohkem ajaloo häbile.

Viivi Luik on muidugi suur anne ning teda kavatsuslikus kildkondlikkuses süüdistada ma ei taha ega tohigi. Usun, et «Ajaloo ilu» on ausalt kirjutatud raamat. Võib-olla meeldinuks ta mulle enam, kui ta esmatülitus ei toimunuks Soomes ning ilmumisaeg polnuks see, mis tal on. Liiga palju on viimasel ajal siginenud graafikuid, kes trellitatud Eestimaad siiditrukis paljundatuna menukalt ning aujargselt *hard currency*'i eest on maha mütnud.

Heameelega lõpetaks arvustuse hoopistükki terve koguga «Rängast rõõmust» (mis ilmus just väga õigel ajal), ent kuna see võimatu, siis olgu siin need 26aastase Viivi Luige kirjutatud read:

*Mälu on külm ja valge
pestava laega tunnel.
Kes tunneb elu rohkem
selles on rohkem häbi.
Mine või, hambad risti,
aga sa lähed läbi!*

EDUARD PARHOMENKO Justkui nemad

*Me sööme küll rohuaija puude vilja,
aga selle puu viljast, mis keset aeda,
on Jumal ütelnud: Te ei tohi sellest
süüa ega selle külge puutada,
et te ei sureks!*

1 Mo 3, 2-4

Kui näen *neid*, kuulen meeli ülendavalt kõnelemas, ajaloo ilust kirjutamas, siis vahel tundub, et need olid *justkui nemad*, kes tookord nii armetult rüüstasid Rohuaia.

Nad olevat seal raksus käinud ka poisiohtu Augustinusena. Selleks vist ei sundinud *neid* nälgihäda — *nad* lihtsalt tahtsid teha märulit ja rõõvida.

Sinna sattusid *nad* hiljemgi — ühe teise lapsukesena seitsmendal rahukevadel: «Aiarohi oli pikk ja märg. . . Mustasõstralehed ja floksid lõhnasid vängelt, tuul ja vihm oli lilled maha löönud. . . Kui *me* tahtsime, siis võisime nad ära murda ja minema viata. Võisime majaanid puruks pilduda. . . Võisime õunapuuoksli painutada, kuni *nad* raksatusega murdusid, puus rippuvad

õunu hammustada ning suutäie välja sülitada. . . »

1968. aastal sõitsid *nad* rongiga Riiga *justkui* tankiga Prahasse ning kolasisid Ulmanise-aegse kivimaja korteris ringi *justkui* oleks see Rohuaed: «Elutoas on *nad* juba jõudnud vaadata kõigisse sahtlitesse, mis lukus ei ole. Lukus olevate sahtlite sisu kohta on *neil* aga tekkinud oletusi ning kahtlusi, mis kriitikat ei kannata. . . Kui *nad* sahtlitest tüdinevad, lähevad *nad* otsejoores vanituppa ning otsivad kapist uuesti välja tumepunase flanelkotikese juba tuttava pruuni juukse-palmikuga. Seekord sobitavad *nad* neid juukseid endale peegli ees pähe ning naudivad täiel söömul hirmu. . . *Nad* naudivad salaja, sulil kombel hirmu magusust, vähe sellest, *nad* tahavad seda naudingut esimesel võimalusel ka jälle korrata.»

Miks laastasid *nad* Rohuaia, pöörasid pahupidi Korteri? Himustasid *nad* õunu ja pirne, muid keelatud vilju? Ihkasisid nautida hirmu, vägivald, surma — ajaloo vaatamängu kogu tulevärki? Pääseda eluga ning olla võitjad?

Jumal oleks pidanud *nad* sealnt kui Rohuaia laastajad välja lööma, needma surma ja patuga. Ja juba olevatki Issanda Ingli vitsad läbi õhu vihisenud. Ent see oli kõigest vaid proov. Vaid *justkui*.

Augustinusena *nad* oleks võinud kibedalt oma tegu kahetseda ning kirjutada pihitumused. Oh kui hää oleks olnud kanda karedaist luuleloimeist kootud patukahetsusrüüd. Kuid *justkui* Marxi, Nietzsche või Freudina *nad* hoopiski heitsid selle ranga ürbi eneselt ära. *Nad* võidurõõmutsesid Voltaire'ina: «. . . peamine raskus aga seisneb selles — seletada, kuidas saavad meie tänapäevased hinged, kes alles hiljuti loodud, vastutada ühe hinge, kes elas nii kaua aega tagasi, eksimuse eest.»

Tõepoolest, kuidas *nad* saaksid Assurbanipali või Nerona tunnistada omaks Aadama või Eeva patu; kuidas saaksid Stalini või Hitlerina võtta enda kanda Assurbanipali või Nero sõdurite vägivalla ning ohvrite piinad; kuidas *nad* suudaksid lunastada Stalini ja Hitleri vallandatud genotsiidi? See on seletamatu ning *justkui* võimatu.

Aga kui vaid korrakski saaksid *nad* kas või sonetina keelatud vilja maitse oma suhu; kui vaid kuidagi suudaksid *nad* lasta lõuendil kokku Nero keiserliku tuunika voldid oma kortsund päevasärki ruutudega; kui kirjutaks end romaanina Hitleri säärasaabastesse, lööks luuletusena risti ning segaks paletil oma põrnu juutide tuhaga. See oleks elamus.

Ent ometigi ei tahaks *nad* enda kanda võtta seda, mis *nad* pole teinud, ega seda, mis *nad justkui* on teinud. *Nad* ei saa enam aru, kas need olid *nemad* ise või *justkui* keski-miski muu — pärispatt, alateadvus, võimutahe, klassivõitlus, okupatsioon, protitusioon — või hoopiski ajaloo ilu. Sirje Kiinina ei tunne *nad* oma peegelpilti ära. Ka Hannes Varblasena on *nende* kogemus mõneti teine. See—eest Rein Veidemannina on *nad justkui nemad* ise.

Neid tuleks vaadelda taamalt kui määratud kunstiteost, mille loomisel kasutati süngeid toone ainult selleks, et rõhutada ja enam esile tuua värvide imelisi kokkumängu. Oluline on just kokkumäng, oma näivuses tabamatu üleminek tumedalt

heledale, räpaselt puhtale ja vastupidi. Oskus üle minna, kergelt ja paeluvalt murduda tumedana heledas, naudinguna kannatuses — tehes seda kaunit ja sulnilt, just nii nagu raube luule proosas ja proosa luules. See on üleminekute ja ümberkehastumiste ülilm virtuositeet — stiil, veel enamgi, *modus vivendi*. See on see *justkui*, mis teeb sellesinase maailma asjade käigu elegantseks ja nauditavaks. Siin ei küsita ealeski «mis?», vaid ainult päritakse «kuidas?»

«MITTE selle puu viljast süüa ega selle külge puutada! MITTE akna peal seista! MITTE ust lahti teha! MITTE telefonile vastata! MITTE mööblit nihutada ja MITTE mõõda põrandat toole lohistada!... Kogu oma elu on *nad* neid käske ja keelde oma kõrvaga kuulda igatsenud. Nende hädaohtlik sisu on *neile* ikka tundunud ah nii ahvatlev, peletav ja magus. *Nad* on ikka oodanud, et ükskord ometi midagi juhtuks, et tuleks maru ja viiks majade katused pealt ära või vähemalt mõni ära sureks.» Keelust hoolimata *nad justkui* sõidki selle puu viljast. Seisid akna peal. Tegid ukse lahti. Isegi vastasid telefonile ning unustasid kardinad ette tõmmata. Ja MITTE MIDAGI *justkui* EI JUHTUNUD. *Neid* ei löödud Rohuaiast välja. *Neid* ei mõistetud surma. Ja sõda jäi puhkemata. Isegi rong *justkui* väljus Tallinnasse ettenähtud ajal.

Nad ihkasi nii väga teha midagi keelatud, olgu siis räpaselt või üllast, ning tõepoolest *justkui* tegid. Kuid õieti mitte midagi neile nauditava hirmu, sulni ülemineku, vastandtoonide tavatu kokkumängu *nad* ei saavutanud.

Ajaloo ilu oma ümaruses, pääsemist töötavais üleminekuis eirab sellesinase maailma asjade lineaarset kulgu, finaalselt lahendust. Sellesinases maailmas on iga otsus, iga tegu oma lõplikkuses halastamatu, oma pöördumatuses katastrofaalne. Siin on absoluutsed kontrastid ja ületamatud lõhed. Seega igasugune kordus, võimalus ikka ja jälle hirmu ja naudingut, naudingut ja hirmu korraga maitsta peaks olema petlik. Ahvatlevate üleminekute virtuosossus, tagasitulekute kõrge stiil peaks olema *justkui* eksitav. Ometigi *nad justkui* ei vääranud, ei kukkunud — päris kindlasti ei hukkunud.

Nemad, harmooniliste üleminekute ja rafineeritud varjundite meistrid, *justkui* küll rüüstanud Rohuaia, ei suutnud ometigi süüa hea ja kurja tundmise puu viljast, sellest tõeliselt keelatud viljast. Oma suutmatuses jäid *nad justkui* süütuks ning surematuks. Kannatuste ja kuritegude ahel *neid* ei rüvetanud *justkui*.

Need aga, kes sõid sellest puust, kes tõesti astusid üle, õigemini alla, kuristikku — *nad* hukkusid või hukutasid teisi.

BARBI PILVRE Ja neid saatvad isikud

ATS. ÄRGE PANGE TÄHELE. 64 lk; RUTH JYRJO. MÄNGURAAMAT. 80 lk; LIISI OJAMAA. LÕPUTU JUULI. 80 lk; TRIINI SOOMETS. SININE LINN. 64 lk; ELO VEE. TELG. 64 lk. Koostanud V. Luik. «Eesti Raamat», Tallinn, 1990.

Eesti naiste spekter laieneb ja saab uusi toone: detsembris 1991 koob Naisliit piirikaitsjatele kindaid ja lesbiliit ootab kõiki asjahuvilisi uusaastaballile. Kõrvuti kodukoldehoidjatega formeeruvad akadeemilised naised. Pereemad rüselevad kaitseseisundis emasloomadena järjekordades ja igasugused missid löövad oma kumerusi näidates dollareid kokku. On näha, et siiani kammitsetud ja praegugi veel ühekülgselt tõlgitsetud naisenergia otsib väljapääsu. Ka kunsti- ja kirjanduskriitika on esimesi feministliku lähenemise märke. Muidugi, nagu igasugune -ism tähendab ka feminism tegelikult vanale asjale uut moodsu lähendamist ja on lihtsalt üks tõlgendusvõimalus teiste seas. Siiani on eesti naisluuletajaid vaadeldud muu luule sees kui lihtsalt häid või igavaid luuletajaid, mingit naisena olemise mõtestamist nende loomingus taga aetud pole. Ja loomulikult, oma kõige arukamates vormides kuulutab feministlik meetod end põhjendamatuks. Selleni jõudmine räägib aga siiski midagi feministide kasuks, sest ükski mehelik institutsioon ei kipu ennast kuigi meelsasti küsitavaks kuulutama. Niisiis, tegelikult on ju head mõtted head ja rumalad rumalad vaatamata sellele, kas *nad* tulevad naise või mehe sulest. Vähemalt feministi pilgu läbi. Et noored naisautorid on nüüd ühes kassetis välja antud, võib seda käsitada kui koostaja programmi ja väljakutset arvustajale läheneda sellele luulele kui mitte ainult noorele, vaid kui noorele naisluulele. Kuidas siis mõtestab end noor naispõlvkond oma ärksamate ja tundlikemate esindajate läbi uues vabamas ajas?

Minu arvates on seekordsesse kasseti mahtunud kaks suveräänset noort naisautorit ja kolm põlvkonnaesindajat.

Liisi Ojamaa, Ats ja Ruth Jyrjo esindavad kõik mingit mõttelist kollektiivi, kuigi igaühel neist on oma seltskond ja *nad* ilmselt ei tunne teineteist. LO väljendab oma kuulumist kollektiivi kõige selgemalt, rääkides pidevalt «meiest». Seda mõttelist kollektiivi võib nimetada mitteformaalideks või lihtsalt loovaks noorsooks, kellele on olemuslik korralikke kodanikke irriteerida. Kuna-gi kogunes selle mõttelise kollektiivi esindajaid «Moskva» ees ja enamasti lihtsalt oli, saputas oma sulgi ja turritas karva (ehteid, riideid, juukseid). Nüüd ollakse vist kuskil mujal. Olen *neid* alati teatud tunnustusega vaadanud, sest eriline välimus või paljajalu käimine võib põhimõtteliselt olla signaal iseseisvast maailmanägemisest, muidugi väärib lugupidamist ka lihtsalt visadus tundide kaupa ühes kohas seista. Kui dekoratiivset nähtust pooldan igasuguseid värvikaid liikumisi, on selle taga siis mingi idee või mitte.

Nagu igasuguse *lifestyle*'i esindajad, elavad ka antud mitteformaalid mingis oma kujutluses iseenast ja kultiveerivad seda. LO-1 on isegi selline kujund: «käisin & vaatasin enesest filmi». Atribuutika on enamasti pärit videoklippidest või lihtsalt rockmuusikast. RJ-i luuletused kubisevad neist: must ja punane, suitsud ja tühi linn, peeglid, kassid ja põgusad romantilised suhted. See rahvusvaheline urbanistlik romantika on saanud muidugi kohaliku mündi. Tundes ka ise vavalinna tänavate maagilist vaimsust, saame ju aru, millest LO linnaluule öieti räägib; ka ingliskeelne rocklütürika on midagi palju enam kui lihtsalt laulusõnad, õiged sõnad toimivad asjaspehendamata nagu kood. Aga ometi tunduvad need elamused kõrvaltvaatajate pseudona, sest nad on kooperitud tegelikkuse estetiseeritud koopiatest. Ühegi kolme põlvkonnaesindaja luulest ei leia seesugust mõnusalt blaseerunud eluhoiakut nagu Peeter Sauteri proosas või Merca luules, kus põhjas olemine on nii ehe, et omandab uue kvaliteedi ja räägib meile midagi sellest ühiskonnast, loomungest lehitamata. Deklaratiivne poris püherdamine (nagu Atsil) ei tekit kriitilises lugejas ei kaastunnet ega kadedust. RJ on õnneks ironilisem ka enese suhtes. Iroonia on eestlastele vist küll nii omane, et tasub esile tuua vaid selle puudumist. Niisugune noorluule nagu LO-1 on kindlasti kõige mõjusam kinnises ringis ja küünlavalgel või tuttava bändi kontserdil. Laulutekstidena ongi vähemalt osa LO luuletustest mõeldud ja sellisena lähevad nad ka peale.

Kui juba olla alternatiivne, siis võiks olla seda jõulisemalt, liialt romantiline hoiak muudab protestina mõeldu siivsaks neiluluuleks. LO-1 on mõningat lootustandvat naturalismi, aga valdavalt jääb kõik küünlavalguse, päikeseloojangute ja üle mere minckute tuntud-teatud ringi. Soome noorem naiskirjandus (küll lühiproosa) kasutab praegu väga julgeid kujundeid ja on väga erootiline, kui mitte rõve. Muidugi on need autorid veidi vanemad, nii et siin on arenguruumi. Teija Niemi nimetab oma loomingut v. . . kirjanduseks, see on peaaegu pornograafia, aga humoorika naisvaatnurga alt. Anna-Leena Härkönen keerleb häbitult seksi ümber ja Rosa Liksom lahkab alternatiivnoorte elu ilma igasuguse sisemise tõrketä. Vaga alternatiivsus kaob ju ära Eesti ühiskonna vabadusejani üldhoovustesse; niisiis — enam provokatsioon. Väikekõdandlik tendentsid kinnitavad praeguses segaduses jõudsalt kanda ja kunst peab neid ikka ja jälle lahti raputama. Õnneks on meil olemas «Kostabi», Karl-Martin Sinijärv ja Sven Kivisildnik, kes selle töö ära teevad. Noor naisluule võimaldaks aga teiselaadset provokatsiooni, näiteks erootilist. See võiks olla suunatud naiste maailma. Kus on näiteks eesti noor lesbiline luule?

Praeguses skandaalihimukas noores vaimuilmas kipuvad Ats, Liisi Ojamaa ja Ruth Jyrjo jääma «Nee saatvate isikute» hulka.

Elo Vee ja Triin Soomets luuletavad rohkem iseenast ja maailmast, nii nagu see nende pilgu läbi paistab. Nende kokkupuuted ühiskonnaga ei ole kantud avalikust protestist, vaid pigem vaiksest tõdemusest, et asjad on viltu ja kõik on selle-

ga päri. EV ja TS-i luule on põhiolemuselt väga naiselikud, eriti EV teab, et maailmas on väikesed ja suured asjad segamini, nende tähtsusjärjekord ei vasta üldarusaamadele. Kõrvuti abstraktsete suurte teemadega nagu saatus, karistus, aeg ja hirm räägib ta mingitest värvidest ja lõhnadest (jõudes lõpuks Y huuleläike lõhnani!). See kõik on üks terviklik maailm, välise eest kaitsetu. Selle maailma keskelt ironiseerib luuletaja tema ümber keerleva väikse elu üle ja teab, et midagi Suuremat on olemas. Kõik see abstraktna traagika on muidugi väga nooruslik ja natuke nutune, kohati on EV-1 aga sametisi tundeid ja siirast varatarakust. Kõik, mis EV luules on segast, jõuab ju veel selgineda ja samas saaksid ka kujundid jõudu juurde. («Loomingu» 10. numbris avaldatud luuletused ongi juba selgemad.)

Sama võib öelda Triin Soometsa luule kohta, mis pakkus kõige rohkem edasimõtlemise võimalusi, ehkki tema kujunditerägist läbimurdmine võttis aega. TS kirjutab nagu EV-gi suurtest ja väikestest asjadest samasuguse tundejõuga: köiksus ja vistikud, rasvapirikud ja suur selgus kõrvuti. Tundub küll, et TS ei võta väikeste asjade poeesiat niisuguse naiseliku enesestmõistetavusega nagu EV, vaid need takistavad teda mingi tõelise elu elamisel. «Sinine linn» ongi nagu päevik oma siseruumides ekslemisest, mingist piinavast pakitsusest ja igatsusest puhtuse järele. Unenägu-des tähendavat ruumide nägemine oma hingelise ja kehalise seisundi alateadlikku analüüsi ja korrastamispuudu. Paljud on kindlasti nautinud avarusmõist ja piinelnud ruumiunede ängistuse käes. TS-i luules on väga palju ruumikujundeid, ja et kõik on üsna unenäoline, võiks see sümbolika kehtida ka siin. Kujund «loov vaim piinleb maises kehas» on muidugi klassikaline, aga TS-i puhul tõlgendaksin seda kui vaba vaimu piinlemist naisekehas, millest ei ole pääsu: «kõige kitsam on keha, kõige kümnekordsem vangla», nagu ta ise kirjutab. Vaba vaimu piinlemine naisekehas tähendab lisaks füüsilistele ka igasuguseid sotsiaalseid piiranguid ja tekitab mitmekordseid pingeid ja vastasseise. Sinav puhtus, mida TS igatseb, on nagu mälestus kunagi olnud kehatust olemisest, koridori lõpp, milles helendab valgus, on kõigile hämarate asjadega tegelenuile teada sümbol. Ruum kasvab negatiivse poolusena reaalseks Lasnamäeks, mille surve vaimule on täiesti maine, ja ideaalina kumendab kuskil Sinine Linn.

Ka TS kasutab palju peeglikujundit, aga teeb seda palju teravmeelselt kui näiteks RJ. Peegel on ka siin füüsiline ese, kuid samas ka ruume jaotav printsip, tegelikkuse ja unenäomaailma piir. Sellest võib läbi minna nagu Alice, aga võib veristada randmed, kui ei olda piisavalt ettevaatlik; võib valguse poole pürgides peegli vastu põrgata nagu arutu õõliblikas. Peegel on niisiis kaksikelu võimalus. Peeglist võib ennast avalikult või salaja imetleda, erootilise nartsismini välja («Peegel hingab sind» ja «Läbi lenneden tuulekojast kõmisevast»). Viimases luuletuses kulumineerub ka ruumikujund: tuulekoda on tüpis selge erootiline sümbol. Ühest luuletusest leidsin rea, mis iseloomustab TS-i luule meeolusid üsna hästi: «kuu-

valguse kõdi raamatukogu nurgal» — unistuslikkus, erootika ja koolitatus põimuvad siin humoorikaks kujundiks. TS on kassetitüdrukust kõige küpsem, aga mitte veel valmis. Ta ajas mind vahepeal nii segadusse, et lugesin enesekontrolliks paari üldtunnustatud naisluuletajat(!) ja veendus taas, et kujundite selgus ei välista nende sügavust ega jõud õrnust. Noore luule probleem on vist alati olnud see, kuidas olla võimalikult filosoofiline, ja tulemuseks on segane tekst.

EV ja TS murravad kindlasti läbi «Neid saatvate isikute» ringist ja käivad oma isepäist teed.

IVO RULL Mittepoliitiline Runnel poliitikas

HANDO RUNNEL. ISAMAAVAJADUS. «Loomingu» Raamatukogu» 1991, nr 33–35. 125 lk. 9500 eks. Hind 1.50 rbl.

Paari aasta eest ilmus siinsamas «Viljerkaares» Václav Haveli usutunnistus kaheksakümne date keskpaigast: «Ma olen «mittepoliitilise poliitika» pooldaja. Poliitika ei pruugi olla võimu ja temaga manipuleerimise tehnoloogia või inimeste küberneetilise juhtimise või otstarbekuse, mahhinatsioonide ja intriigid kunst. Poliitika on üks viisidest otsida ja püüelda elumõtte poole, viis kaitsta elu ja teda teenida. Poliitika kui töö teenija praktikas, moraalsus, on olemuslikult inimlik ning hoolitsuse ligimese eest inimlikest mõõdupuudest juhinduv» («Poliitika ja südametunnistus», Vk 1989, nr 9, lk 52–53).

Luuletaja Hando Runnel ei pea ennast poliitikuks, ta «ei saanud poliitikaleksikoni tegijatele oma elulugugi» (lk 118). Oma apoliitilisust põhjendab ta väitega, et «mina ja minutaolised ei tee poliitikat, sest mul on kujutus poliitikast kui jõudude ja võimude vahekorras, nende mängust; ja tundes üksiku kirjaniku või üksiku kodaniku kapitalide vähesust, kaob lootus tegelda poliitikaga selle otsese tähenduses» (lk 80). Ometigi on Runnel — passiivselt kogu oma loomeelu jooksul ning aktiivselt alates 1987. aasta kevadel ülikooli aulas peetud fosforiidikõnest kuni tegevuseni Eesti Komitees ja Põhiseaduslikus Assamblees — osalenud poliitikas tolles Václav Haveli poolt sõnastatud tähenduses. «Mittepoliitilise poliitiku» pole Runneli eesmärgiks olnud mitte teatavate võimuhobade oma kontrolli alla saamine, vaid püüd kaitsta ja teenida talle pühasid väärtusi: emakeelt, isamaad, rahvust.

Václav Havel tõi oksüümoroni «mittepoliitilise poliitika» käibele ajal, mil Tšehhoslovakkias valitses totalitaarne riigikorraldus. Demokraatlikus ning stabiilses ühiskonnas loodetavasti vähe-

neb vajadus vastandada reaalsuhtlusele mingit teist, puhtamat ja eetilisemat poliitikat. Ühtlasi aga tõusevad ühiskonna poolt poliitikutele esitatavad nõuded moraalsuse ja eriti professionaalsuse osas. Ühes suundumisega totalitaarselt korraldatud demokraatlikumale on meil juba mõnda aega väldanud diskussioon loovharitlaste osaluse üle poliitikaelus. Vastuseid küsimusele, kas nende sekumist poliitikasse lugeda õigeks või valeks, on pakutud mitmeid. Hando Runnel on 1990. aastal arvanud nõnda: «See on õige ja see on vale ja siiski õige. (. . .) Praegust olukorda nimetaksin teiseks vabadussõjaks. Käib intellektuaalne sõda poliitiliste lahenduste väljavõitlemise nimel. Pikkalt sõdades võib aga ununeda aade, mille eest üldse sõdima hakati. Või mõni unustab sootuks, et sõda alles käib, arvat ja Eesti Vabariik ongi ju taastatud, kui temal veidi vabaluut taskus ja heaolu muudkui suureneb. Vastukaaluks sellistele «asjalikele» vendadele ongi vaja aatemehi, kes nii kergelt ei unusta» (lk 110). Tõesti, Runnel on eestluse aadet harvaesineva visaduse ning kindla-meelsusega hoidnud ja kandnud.

Hoopis teistsugust seisukohta on aga väljendanud kirjanduskriitik ja luuletaja Udo Uibo: «Las-tele ei tohi anda tuletikke — ja kunstnikele samuti. Ärgem laskem neid poliitikasse, kui see on meie teha! Sest iga kunstnikul on oma väike paranoia, kleenuke kinnisideid, mis teda kui kunstnikku võib-olla isegi kaunistab ja põnevamaks muudab: Juhan Liiv pretendeeris Poola troniile, H. G. Wells tahtis luua Tarkade Meeste Ordut, kellele usaldada maailma valitsemine, sürrealistid propageerisid individuaalset terrorit. Aga hoidku jumal neid pumba juurde pääsemast ja oma ideid teoks tegemast, nagu see juhtus Maksim Gorkiga, kahtlemata suure kirjanikuga» («Laps, kunstnik, diktaator», «Eesti Ekspress» 19. X 90). Muide, Hando Runneli väikeseks luulaks näib olevat ihalus meie oma kuninga järele («Isamaavajaduses» riivab ta seda teemat leheküljel 107).

Elnenud seisukohtadele võib veel lisada noore poliitiku Mart Nuti tõdemuse, et «peaaegu alati teeb võimu juurde pääsenud loomeintelligents purnuse tugevale liidrile ja hakkab tema kohati autoritaarseid meetmeid õigustama» («Segane eeldemokraatia aeg», «Postimees» 29. III 91). Võin küll eksida, kuid muidu üpris kriitiline ja kohati jonnakaski Hando Runnel näib siiski liigselt idealiseerivat Arnold Rütüti endist ja praegust rolli meie poliitikaelus. Sealt jääb aga M. Nuti viidatud ohuni vaid väike samim.

Hando Runneli kodaniku- ja luuletajahoiakuks on läbi aastakümnete olnud vastasseis eestlastele võraste ideede ja dogmadega. Mitmed tema luuletused kujunesid rahvasliku vastupanu manifestideks ning levisid käsikirjas või lauludena üle Eesti. Kuid «Isamaavajaduses» kumab mõningaid märke sellestki, kuidas taoline impeeriumi ikke all hädavajalikkus osutunud vastasseis võib kergesti moonduda müütiliseks hirmuks vabasse ja kaasaegsesse maailma integreerumise ees: «Ellujäämisest unistades ja ellujäämise eest võideldes oleme vaimusilma ette seadnud Euroopa: saagem eurooplasteks, mingem Euroopasse! See püüe on nii suur, et kolonialismi ahelate kat-

kedes lendame suure hooga peadpidi Euroopa uulitsale ja elulaadi. Oleme juba lendama hakanudki, ehkki vanad ahelad alles päriselt langemata. Juba säeme värisevi käsi kui armastusega kohutama minekul uusi ahelaid — Euroopa ahelaid — vanade ahelate peale, juba tunneme topeltorjust: täidame veel koormisi idasse, samal ajal oleme alanud oma annete, inimoskuste, metsade ja maa-varade, losside ja linnajagude alahirnalist mahamüümist euroopalikele ja maailmakaliibriga ärimeeleste!» (lk 92). Ei hakka siinkohal mõistatama, mis need «Euroopa ahelad» on ja kas nad on odavamad, mugavamad ja kvaliteetsemad kui näiteks «Eesti ahelad» või mitte. Kordan vaid mõtet, et XXI sajandi künnisel on taastühinemine Euroopaga meile kõige mõistlikum ja reaalsem alternatiiv. Et seejuures oma poolesajandilise isolatsiooni eest lõivu maksuma peame, on tõsiasi, mida ei maksaks üle dramatiseerida.

Kogumik «Isamaavajadus» sisaldab ka rea suhteliselt apoliitilisi tekste: «Suled, oo, suled!», «Luuletaja pühapäev», «Kaks kõnet Uku Masingu mälestuseks 1989», «Kõne Soome sõpradele Ouluses». Neis kõnedes ja artiklites on Runneli luuleline ja kujundirohke keel igati asjalohane

ning nauditav. Ülejäänud, selgelt poliitilise põhitooniga kirjutistes jäävad peamise meetodina kasutatud võrdlused liialt pealiskaudseks. Runnel küll ei kasuta paljudes isamaakõnedes viledaks kulutatud klišeekujundeid (näiteks vangla, meri, laev, maja, rong, vedur jms), vaid mõnevõrra originaalsemaid võrdlusi peamiselt zooloogia ja ornitoloogia vallast. Ometi jääb igasugune kujundlik selgitamisviis kütündimatuks keerulisemate ja mitmetahulisemate nähtuste, ideede ning seoste seletamisel (näiteks kas või noodsamad «Euroopa ahelad»). Kujundite või võrdluste vormis esitatud mõtted on kergesti kummutatavad mõnes teises kujundistusteemis vormitud väidetega. Metafoorsus ei soosi asjalikku väitlust.

Konkreetsed tekste Hando Runneli kogumikust «Isamaavajadus» tuleb kindlasti hinnata nende aastate (1980–91) kontekstis, mil nad loodi. Ses suhtes olen solidaarne käesolevate ridade kirjapaneku ajaks «Isamaavajadust» juba arvustanud Olev Remsu (raadio «Vaba Euroopa» 24. XI 91), Eerik Tederi («Kodumaa» 27. XI 91) ja Mart Laari («Eesti Aeg» 17. XII 91) hinnangutega Runnelile: aus, sirgjooneline, tõsiseetilik, prohvetic, julge, aateline, kõlbeline.

VIKERGALLUP

EESTI TEADUS

1. Kas Teie erialal on tööloiku, kus asjad lähevad hästi (või teaduse keskmise olukorraga võrreldes vähem halvasti)?
2. Missugune teadusharu väljaspool Teie eriala on Teie arvates Eestile praegu kõige olulisem (resp. vajab kõige enam kiiret abi)?

AKADEEMIK HILLAR ABEN

ETA Küberneetika Instituudi fotoelastuse labori juhataja.

1. Kõigepealt esitaksin oma seisukoha Eesti teaduse keskmise olukorra kohta. Olen arvanud, et sotsialistliku koosse perioodil oli teadus üks efektiivsemaid (ja teatud määral privilegeeritud) tegevusvaldkondi ning Teaduse Akadeemia üks demokraatlikumaid süsteeme. Tänu sellele ei jää eesti teadus praegu oma tasemelt põrmugi maha näiteks meist kolm korda suurema Soome teadusest. On kahetsusväärne, et Tartu Ülikooli rektori üleskutset pöörduda tagasi sajandi alguse mallide juurde ja viia kogu teaduslik uurimine ülikoolidesse, võeti nii tõsiselt. Alates 20. sajandi keskpaigast on teadus kujunenud professionaalseks tegevuseks ning valdav osa fundamentaalseid tulemusi saadakse tänapäeval ülikoolidest eraldi seisvates uurimisinstituutides, nende võrk on olemas kõigis arenenud maades. Seega Eesti Teaduste Akadeemia oma uurimisinstituutide süsteemiga vastab väga hästi maailmas praegu prevaleerivatele seisukohtadele teaduse otstarbeka organiseerimise kohta.

Nüüd siis minu erialast — mehaanikast — eelkõige Küberneetika Instituudi mehaanika osakonna seisukohalt. Seda osakonda juhatab akadeemik J. Engelbrecht. Nagu näitavad möödunud aasta lõpul Küberneetika Instituudis toimunud teaduslikud seminarid, on osakonnas saadud hulk teaduslikke tulemusi, mida hābenemata võib avaldada mis tahes rahvusvahelises ajakirjas. Mārgiksin eelkõige astümmeetriliste üksiklainete teooria edasiarendamist, efektiivseid rakendusi töotavaid tulemusi akustodiagnostikas, lahenduse saamist ühele fraktaalse difusiooni probleemile ning mitmeid tulemusi pingevälja tomograafia alalt.

Kuivõrd teadus on rahvusvaheline institutsioon, siis huvitab lugejat kindlasti, millisel määral tuntakse meie tulemusi välismaal. Võib kinni

tada, et üsnagi hästi. Me avaldasime 1991. a välismaal üle 10 teaduslikku artikli ning inglise kirjastus Longman andis välja akad. J. Engelbrechti monograafia «Sissejuhatus astümmeetriliste üksiklainete teooriasse». Käesoleval aastal peaks kirjastus Springer andma välja minu kolleegi dr. N. Veksleri monograafia akustiliste lainete hajumisest ning ühe monograafia käsikirja esitame samale kirjastusele oktoobris. Eesti kultuuri propageerimise seisukohalt pean meie teadlaste monograafiate ilmumist välismaal samaväärseks nt Jaan Krossi raamatute tõlgete ilmumisega.

Osakonna töötajad esitasid rahvusvahelistel konverentsidel USA-s, Inglismaal, Saksamaal, Prantsusmaal, Soomes ja mujal 12 teaduslikku ettekannet.

Meie aktiivset osavõttu rahvusvahelisest teaduselust näitab ka see, et akad. J. Engelbrecht on Euroopa Mehaanika Komitee liige, mina kuulun Euroopa Eksperimentaalmehaanika Alalise Komiteesse, praegu taotleb Eesti vastuvõtmist Rahvusvahelise Mehaanika Uniooni.

Mārgin veel, et möödunud aastal töötas 2 kuud Pariisi VI ülikooli külalisprofessorina akad. J. Engelbrecht, Lulea ülikoolis Rootsis töötab praegu vanemteadur U. Valdek, Rahvusvahelise Optika Tehnoloogia Kooli Itaalias kavatseme pooleks aastaks saata teadur K.-J. Kella, kuulsasse Prantsuse õppeasutusse *Ecole Polytechnique* läheb mõneks ajaks teadustöölle Jaan Kalda.

Nüüd peaks tekkima küsimus, mida tähendab maksumaksjale ühe uurimisinstituudi mehaanikaosakonna ülalpidamine ja mida annab see osakond otseselt Eestile.

Mis puutub kuludesse, siis on need üsna tagasihoidlikud, sest osakonnas töötab kokku vaid 15 inimest ning ka doktorikraadiga teadlase palk on 2–3 korda väiksem hea spetsialisti palgast mõnes firmas.

Usun, et kõik patriootlikult hāalestatud teadlased pūtavavad praegu leida oma tulemustele rakendusi Eestis, kuigi alati see ei ole lihtne. Mehaani-

ka osakonna töödest märgiksin eelkõige Eesti põhjavete matemaatilise mudeli koostamist, mis toimub tihedas koostöös Geoloogia Instituudiga. Selle töö ajendiks oli selgitada põhjavete dünaamikat, juhul kui seoses fosforiidi kaevandamisega tekitatakse sügav põhjavete kraater. Need uuringud on endiselt aktuaalsed, sest varem või hiljem tuleb meil fosforiidi kaevandamisele asuda. Muidugi peab selleks olema välja töötatud keskkonnasõbralik tehnoloogia.

Olleme alustanud Tallinna Klaverivabrikus toodetavate klaverite akustiliste omaduste modelleerimist, kasutades selleks kaasage akustika meetodeid. Põnev, kuid ääretult raske ülesanne.

Koostöös Tallinna Keskhaiagla tahame alustada südamedünaamika matemaatilist modelleerimist eesmärgiga selgitada arütmia põhjusi. See töö kuulub biomehaanika valdkonda ning tema aktuaalsust pole vaja täiendavalt rõhutada. Varasematel aastatel olleme aidanud tehasel «Tarbeklaas» ja Järvakandi Tehastel lahendada klaasi jääkpingetega seotud probleeme.

Mõistame, et Eesti Vabariigi valitsusel ei ole kerge leida summasid teaduse finantseerimiseks endises mahus. Olles rakendusteadlased, olleme ka varem lisaressursse hankinud lepingulistel uurimistöödega. Viimaste suhtes olleme praegu üleminekuperioodis. Varem ei olnud meil probleeme oma tulemuste müügi endise Nõukogude Liidu uurimisinstituutidele. See «idaturg» on nüüd ära langenud.

Olleme hakanud astuma samme, et tihendada oma sidemeid lääne teadusega ka majanduslikus

mõttes. Külastades augustikuus Illinoisi Tehnoloogiainstituuti leppisin kokku, et taotleme kaheks ühiseks uurimistööks finantse USA Teadusfondilt.

Olleme töötanud välja ühe uue meetodi sisepingete määramiseks klaastoodetes. See meetod võimaldab kvalitatiivselt tõsta klaasi pingelooma määramise täpsust, leida optimaalseid tootmisrežiime jne. Olleme sõlminud meetodi müügiks lepingud kolme välisfirmaga Inglismaal, Saksamaal ja USA-s. Kui meie partnerfirmadel õnnestub klaasitootjaid veenda uue meetodi efektiivsuses, tagaksid need lepingud meile teatud väärtusissetulekud, mis võimaldaksid hankida kaasage arvutustehnikat, finantseerida väliskomandeeringuid jne.

Optimistlikult asjasse suhtudes näen häid perspektiive meie mehaanikakoolkonna ellujäämiseks ja arenguks. Loodetavasti on olukord analoogiline ka nendes mehaanikute kollektiivides, kes töötavad Tartu Ülikoolis, Tallinna Tehnikaülikoolis ja Termofüüsika ja Elektrofüüsika Instituutides.

Eesti teaduse finantseerimisele on viimastel aastatel kulutatud umbes 1,5% rahvatulust. Seda on 2-3 korda vähem kui arenenud kapitalistlikes riikides. Kui Eesti majanduslik olukord siiski peaks nõudma teaduse finantseerimise olulist kärpimist, siis peame finantse otsima väljastpoolt Eestit. Uuringute piisavalt kõrge taseme puhul peab see ka õnnestuma.

2. Rakenduslik majandusteadus.

MARTIN ZOBEL

TÜ botaanika ja ökoloogia kateedri juhataja

1. Minuerialal (taimeökoloogia) on tööloike, kus asjad lähevad siiani enam-vähem normaalselt, st vastavate probleemidega tegelevad teadlased on hästi informeeritud mujal maailmas tehtavast ning publitseerivad oma töid refereeritavates rahvusvahelistes ajakirjades. Selliseks tööloiguks on eelkõige teoreetilised uuringud — taimekoosluste struktuuri modelleerimine, liikide koosinemist selgitavate teooriate võrdlev analüüs. Nimetatud tööloigud paistavad silma oma väikese ressursimahukusega — vaja läheb peamiselt arvuteid ja informatsiooni. Teataval tasemel arvutid on olemas enamasti igas uurimisasutuses, informatsiooni hankimisel aitavad palju kolleegid välisriikidest. Seevastu eksperimentaalne ökoloogia

on väga kallis teadusharu, lisaks teadusaparatuurile ja kemikaalidele tuleb lahendada ka palju välitöödega seotud nn olmeprobleeme — majutus, transport, maakasutuse reguleerimine jms. Seetõttu ei oma meie uurijate suhteliselt hea teoreetiline tase enamasti väljundit eksperimentaalsesse uuringutesse.

2. Arvan, et praegusel hetkel on Eesti jaoks oluline hoopis see, et säiliks teadusharude mitmekesisus vähemalt hariduse järjepidevuse kindlustamiseks. Olleme unikaalses olukorras isegi võrreldes teiste Euroopa väikeriikidega (Soome, Šveits), kuna meil on vaid üks ülikool ja tihtipeale esindab üht uurimissuunda vaid üks uurimisgrupp (või uurija). Teaduse ja hariduse finantseerimisel tuleb seda kindlasti arvestada. Vastasel juhul võib teaduselu reorganiseerimine mõne suuna sootuks likvideerida.

ARVI FREIBERG TA Füüsika Instituudi direktor

1. Füüsikateaduses, mida ma esindan, on mitmeid suhteliselt hästi edenevaid uurimissuundi teoreetilises füüsikas, kõrglahutusega laserspektroskoopias, holograafias, fotostinteesi ülikiirete protsesside uurimisel, aine elementaarergastuste uurimisel sünkrotonkiirguse rakendamisega ja mitmetes teistes valdkondades. Nende suundade kõrgtasemest annab tunnistust rahvusvahelise teadusüldsuse huvi ja laienevad koostöökontaktid. Mitmed meie teadlased on oodatud lektorid rahvusvahelistel teadusfoorumitel ja kuulunud ka nende programm- ja organiseerimiskomiteedesse. (Siin on teatud analoogia nn loominguilist intelligentsi puudutavate konkurssidega: vastavalt solist-laureaat ja žürii või organiseerimiskomitee liige). Paljudel pole raskusi lühemaks või pikemaks ajaks töökoha leidmisega heas välismaa uurimiskeskuses.

Siiski ei anna see kõik põhjust eriliseks optimismiks. Kirjeldata iseloomustab pigem meie eile kogutud potentsiaali, mida rakendada saame, mitte aga meie teaduse tänast seisust ega homset perspektiivi. Ja viimane on tõesti kurb. Kuidas see saabki teisiti olla, kui äsjamöödunud aastal võis füüsikainstituudi teadlane keskmisel kulutada vaid 5000–6000 rbl seadmete ja hädatarvilike materjalide ostmiseks. Kes vähegi asjaga kursis,

teab, et ainuüksi arvuti ostmiseks, milleta kaasaegsel tasemel suurt midagi ära teha ei saa kulub 10–20 korda rohkem. Kui aga rääkida palgast, siis kõrge kvalifikatsiooniga (loe: akadeemilise kraadiga) spetsialist, kelle ettevalmistamiseks on kulunud vähemalt paar aastakümnet pidevat tööd, saab tasu, mis jääb alla trammijuhi omale.

Siit ka ähvardavaim probleem – kel vähegi tiivad kannavad, püüab Läände tööle saada ja püsida seal võimalikult kaua. Vara veel öelda, kuid karta on, et mõni ei tulegi tagasi. Kuid eesti rahvas on väikesearvuline ja seda enam peaksime iga oma talenti hoidma. Kuidas seda teha olukorras, kus maksumaksjal, kelle taskust ju kogu kultuur, sh teadus kinni makstakse, on endal näpud põhjas, ei tea. Samas ei tohiks ühiskond unustada teaduse määravat osa tänapäeva tsivilisatsiooni väljakujunemisel ja selle arengutendentside määramisel.

2. Toetada tuleb eelkõige neid suundi, kus on juba välja kujunenud võimekas kollektiiv, kus on saavutusi ja mis pole veel stagneerunud. Teine kriteerium. Toetada tuleb eluliselt tähtsaid valdkondi, neid, millel on potentsiaali kaasa aidata Eesti Vabariigi majanduslikule ja kultuurilisele taassünnile, meie elu õigetele rööbastele suunamisele. Olen veendunud, et olulisi valdkondi on palju rohkem kui üks. Nende hulgas kindlasti kõik alusharidust kindlustavad teadusharud.

LEO VÕHANDU

Tallinna Tehnikaülikooli infotöötuse kateedri professor

1. Loomulikult on. Infotöötajana võin vaid rõõmustada, et järjest täpsemalt hakkavad selguma infoühiskonna poole liikumise rajad. Toffleri kolmanda laine nivoo on maailma mastaabis juba põhimõtteliselt saavutatud ja kohati ületatudki.

Kuigi toimetuse küsimused on mõneti negatiivlikult sõnastatud, olen optimistlikult häälestatud. Liigne halamine on enamasti halaja enda tegevusetuse vili.

Ka jõuka Lääne teadust arendatakse suurel määral mitmesuguste abirahade abil väga tugeva kontrolli all. Näiteks võib tuua kas või Euroopa TEMPUS-programmi, milles 1–2 Lääne ülikooli ja 1–2 Kesk-Euroopa ülikooli osalevad Euroopa Majandusühenduse poolt rahastatavates kõrgharidusalastes ühisuuringutes. Konkurents on tugev. Tuhandete soovijate hulgast valitakse täitjateks vaid 10–20% ja aruandlus jooksva töö kohta tuleb esitada iga kuu lõpul (!). Selline tugev konkurents ja töö intensiivsus on meile ilmselt harjumatu, kuid muutub paratamatuks.

Kas me peame sellisele halastamatule teaduslikule konkurentsile vastu?

Peame pidama. Eesti teaduse välisfinantseerimine on paratamatu ja seda saab esialgu ilmselt teha vaid ühisprojektide kaudu.

Kas meil on võrdväärset teadusnivood pakkuda? Kuidas on lugu nn rahvusteadustega?

Esimesele küsimusele võin enda eriala aspektist vastata kindlasti jaatavalt. Meil on praegu Küberneetika Instituudis ja Tehnikaülikoolis terve rühm keskealisi ja üpris noorigi teadlasi ekspert-süsteemide ja tehisintellekti valdkonnas, kelle töö tulemused pakuvad Lääneski tõsist huvi. Selle põneva teema üksikasjalikum käsitamine pole siin praegu ilmselt kohane.

Kuidas olla nn rahvusteadustega? Teadusega tegeleva suvalise eriala tulemused on hinnatavad vaid rahvusvahelises võrdluses. Seejuures on oluline

andmete täiuslikkus, analüüsi sügavus (rahvuslike nähtuste uurimiseks kasutatakse originaalseid meetodeid), tulemuste paigutamine rahvusvahelisse konteksti

(ei tohi sulguda oma nišši, vaid see tuleb avada teistele maadele).

Kes kardab ausat võrdlust, kirjutab vabatahtlikult alla oma vaesustunnistusele. Me pole veel lihtsalt harjunud teadust müüma. Tõeliselt heatasemeline teadus toob alati hästi sisse. Ma olen näiteks veendunud, et konkreetsetel Eesti ajaloolistel andmetel, mis on seotud Hansa Liidu kaubandusega, on suurepärase vahetusväärtus, mis võib terve Ajaloo Instituudi varustada kaasaegse infokogumise ja -töötlemise riistvaraga.

2. Praegusel tormilisel üleminekuajal on kõik teadusharud tähtsad, aga nad peavad ise suutma enda tähtsust tõestada ja mitte abi kerjama.

Mulle tundub siiski, et Eesti omariikluse täielikuks jaluleseadmiseks on praegu eriti vaja ANDRAGOOGIKAT, s. o täiskasvanute täiend- ja ümberõpetamise teadust.

Traditsiooniliselt passiivsed koolihariduslikud meetodid ühe autori ühe õpikuga ning ühe õpetajaga klassis ei sobi iseseisvalt mõtlevale, oma isiklike suhtumiste ja hinnangutega inimestele. Veel vähem sobivad nad uusi oskusi vajavatele töölistele, kellest peagi vähemalt kolmandik vajab uut hästtassuvat töökohta. Praegune Eesti kool

(ka kõrgkool) on kahjuks liiga «äraõpetav», mitte mõtlema, kahtlema ja analüüsima õpetav.

Andragoogika printsiibid, meetodika ja võttestu tuleks ülikiiirelt teadvustada kõigi ümberõpetamisega tegelevate ja tegelema hakkavate inimeste jaoks. See kapitaalvahutus (mitte abi!) oleks väga efektiivne ja looks ka laiemal alusel meie koolihariduse ümberkorraldamisele.

Maailm on muutunud avatuks. Uued, satelliitide kaudu kogu maailma hetkega ühendavad multimeediasüsteemid nõuavad hoopis teiselaadseid teadmiste edastamise viise. Peasõnaks muutub kommunikatiivsus ja iseõppimine rahvusvahelistest teabebaasidest. Aga olgu, ei maksa õpetajaid ehmatada.

Olgem optimistid. Ka Eesti muutub ülemaailmselt igas mõttes avatuks. Me peame selleks rõõmsaks, kuid vastutusrikkaks ja paraku vaevaliseks üleminekuks teadlikult valmistuma. Avatus maailmale nõuab meilt radikaalselt efektiivsemat võõrkeelte õpetust. Praegu raisatakse keelte kooliõpetuses ilmselt liiga palju aega. Julgen arvata, et inglise ja saksa keele valdamine pluss prantsuse keele lugemisoskus oleks tulevikus üsna normaalne gümnaasiumilõpetaja tase.

Aastaküsitlusele võttis vaevaks vastata 19 noort kriitikut. Parimaks 1991. aastal Kodu-Eestis ilmunud ilukirjanduslikuks uudisteoseks konkureerides said ühepalju hääli (7) VIIVI LUIGE romaan «AJALOO ILU» ja MARI SAADI romaan «VÕLU JA VAIM I». Korra mainiti vastustes ka Peep Ilmeti luulekogu «Mõraseks mõistetud meel», Kalev Kesküla luulekogu «Eneseirooniline armastaja», Sven Kivisildniku luulekogu «Dawa vita», Olev Remu suvella raamatut «Moskva-mälestused I», Hando Runneli luulekogu «Kiikajon ja kaalepuu», Mari Vallisoo luulekogu «Sünnisõnad ja surmasõnumid».

Edukaimaks debüütraamatuks osutus HANNES VARBLASE luulekogu «MÄEL, MIS MURENEB» (8 häält), 7 kriitikut eelistas ELO VEE luulekogu «TELG». Austajaid jagus veel Atsi luulekogule «Ärge pange tähele», Liisi Ojamaa luulekogule «Lõputu juuli», Juhan Paju romaani «Hiromandi kokteil», Triini Soometsa luulekogule «Sinine linn» ja Elem Treieri «kõnelusdraamal» «Anton Hansen Tammsaare kui saladus» — igatühele üks.

Mis me järeldame kõigest sest? Eks eeskätt seda, et aastal 1991 ilmus Eestis vähemalt kaks väga head romaani ja kaks muudest märkimisväärselt esile küündivat luuledebüüti. Aga spekulatiivsemate isudega järeldaja võiks ehk arvustajamaitsete niisugustest polariseerumistest otsida ka mingi sügavama «elementide pimedate raevu» varjatud jõujooni. Näiteks poleemikat (post)modernistlikuma ja realistlik-rahvuslikuma, alahoidlikuma kõnekasutuse vahel, ehkki vist puhtalt viimase esindajaid me kriitikute lemmikraamatute hulgast (veel?) ei leia.

Kriitika kiituseks tuleb üht asja küll kindlasti öelda: ei pelk autori rahvusklassiku staatust ega paljas punk enam peale ei lähe. Ent laskem kõnelda vastanuil endil:

EDUARD PARHOMENKO:

Oli hea linnuaasta.

MÄRT VÄLJATAGA:

Tundub, et 1991. aasta kirjandustoodangut üle vaadates peaks igatühe ette kerkima küsimus, kumb on siis ikkagi parem, kas «Ajaloos ilu» või «Võlu ja vaim». Ühelt poolt autor, kes on oma teose jaoks oskuslikult pinda ette valmistanud, andnud pidevalt märku enese olemasolust ja loonud endale Kesk-Euroopa intellektuaalile kohase, üldise väljendaja *image*'i. Teiselt poolt kirjanik, kelle olemasolu raamatute ilmumise vaheajagadel kipub ära ununema, kes tegeleb väikeste, privaatsete ja normi piirest väljajäävate asjadega. Ühinedes Hasso Krulli hüüdlausega «Rohkem vähemat!», annan oma hääle Mari Saadile.

MERLE PAJULA

Minu arvates oli 1991. aasta parim uudisteos Mari Saadi «Võlu ja vaim». Seda raamatut tahaksin edasi lugeda.

Debüütraamatuga on lood keerulisemad. Isikliku ebapäädevuse tõttu jätan kõrvale luule, piirdun proosadebüütidega. Minule jäi parim mulje Juhan Paju «Hiromandi kokteilist». Hilisdebüütil võib olla oma võlu. Paju ei karda naljakas olla.

Mis on eesti kirjanduses praegu kõige tähtsam? Tjah!

Usutavasti on iga lugev inimene oma nahal kogenud ajakirjanduses vahavat negatiivset sisendust. Kuuldavasti on eestlane loll ja kangekaelne kannibal. Ometi on eesti kirjandus ilmekas näide vastupidisest. Ma olen sügavalt tänulik kõigile, kes vaevuvad maakeelse ilukirjandusliku teksti kallal ilmumiseni välja vaeva nägema. Tegemist on ju läbinisti altruistliku aktiga — kasu (rahalist, naturaalmajanduslikku) ei saa sellest kuuldavasti keegi. Ometi kirjutavad, kirjastavad, trükitavad ja müüvad! See on ime.

Veel suurem ime on see, et letile jõudnud kirjavara ka ära ostetakse. Ja seda ajal, mil (Astrid Reinla praktilist soovitus mõõda) sabades lugeda pime ja külm on. Me loeme igatahes ja niikuinii. Polegi nii väga oluline, mida.

Nali naljaks. Eesti kriitika on kogu oma eksistentsi vältel tabamata-ime-kompleksi kütüsis vaevelnud. Hetkel on selleks põhjust rohkem kui kunagi varem. Ja ometi on õhk võimalustest tiine. Veel paar põlvkonda ning praeguste uusrikaste järeltulev sugu toob meie kirjandusse (ja ellu) maailmatarkust ja —valu. Veel pole ehtsa dekadentsi aeg. Veel pole karmid eluseadused literaadiniru vaole sundinud. Aga ega see aeg kaugel ole.

Niiis — kõige iseloomulikum, tähtsam ja imelisem on eesti kirjanduse puhul see, et ta ületülde olemas on.

KAJAR PRUUL:

1991. aasta Eesti kirjandusel üks tunnusjooni oli see, et osa päevakriitikast hakkas üsna ühtse rünnakrühmana «ümber hindama soveti-aja kirjanduspärandit». See oli õige samm. Ammu oli aeg NSV-kirjanduse tolmust parnassi tuulutada!

Halvem on see, et peale Hasso Krulli essee «Humanism ja valgustus: Murrang Eesti kirjandusideoloogias eelmisel kümnendil» («Akadeemia» 1991, nr 8) pole õnnestunud sel teemal lugeda peaaegu midagi, mis oleks ka kirjanduskriitilise tekstina tõsiselt võetav. Üldmulje on nii räbal ja obskurantlik, et näiteks sügistalvise «Sirbi» kriitikaküljed hakkasid meenutama juba pahupidi pööratud «Literaturnaja Rossija't». Ott Raungi saab aru («Sirp» 7. II 1992), et see hea ja õige üritus peaks nagu kuidagi teistpidi käima.

Ausalt õelda ei liiguta mind kuigivõrd ka vastaspoole, «tümberhinnatavate» apellatsioonid sellele, nagu oleksid äravahetamiseni sarnased nüüdsete tumberhindajate ning Laossoni & Co reetoorika ja moraalne pale vms. Juba kas või öeldud sõnade tagajärjed on seni siiski väga erinevad. Rabavam on sarnasus 1940. aastate lõpu ja 1950. aastate alguse tumberhindamisheerostega hoopis ühest teisest aspektist — asjatundmatuse poolest. Võimalik muidugi, et teatav hariduse puudus ja intellektuaalne stütus ongi sedasorti radikaalsete ja valulike operatsioonide teostamisel hädavajalikud. Aga kui näiteks Vaapo Vaher («Sirp» 6. IX 1991) avastab jahmatavaid lahknevusi Paul–Erik Rummo ühiskondlikus kogemuses ««Närvitrüki» aegu» (1971) ning «Saatja aadressi» ajal, milleni «ei möödunud palju aastaid», — just nagu ei teaks ta, et «Saatja aadressi» luule on kirjutatud 1968–72, — siis on see küll juba liiga naljakas.

Ümberhindaval kriitikal on kurvemaidki erijooni. Kas või see, et nii autorite kui ka tekstide puhul otsitakse kollaboratsionismi mõeldamatult primitiivseilt tasandelt: ankeetidest ja sellest, kas autor on kujutanud venelast tüüpiliselt heana või halvana. Hämmastab ka argus: seni on tumberhinnangu objektiks valitud suhteliselt ohutuid kaitsetumaid NSV–kirjanikke, jättes targu puutumata nende kõrgemate kirjandusametnike toodangu, kellest veel praegugi sõltub üht–teist lihtliteraadi elu–olule olulist. Sama riskikartus ilmneb ka — kirjanduslikule mõttele tegelikult tähtsamates — üldistustes: näiteks pole juletud veel peaaegu puutudagi vahekorda kogu Euroopa modernistliku kirjandustraditsiooniga, mis on pidevalt toetanud–toinud 20. sajandi Eesti kirjanduse väärtuslikumat poolt, aga seejuures on olnud juba oma loomult valdavalt «vasakpoolne». (Lõbustavaks erandiks on siin vaid Ülo Matheuse ratsarünnak moodsa luule tuuleveskite vastu Sven Kivisildniku kehastuses.)

Kõik see paneb vägisi otsima käesoleva tumberhindamiskampaania «liikumapanevaid jõudusid» hoopis mujalt kui siirast rahvusmeelsest printsiipiaalsusest vms. NSV–kirjandusel kui institutsioonil ja ideoloogial on seljataga kuulsusriikas ja õpetlik arengulugu. Alustanud ajal, kui võim oli nõus kirjanikule elatist andma vaid siis, kui kirjanik oma teostes võinu poliitikat ajas, saavutas see kirjandus 1980. aastate alguseks seisundi, milles võim oli sunnitud kirjanikule peale maksma juba sellegi eest, et kirjanik oma nina poliitikasse ei topiks. Hoolimata sellisest salakavalast paindlikkusest on NSV–kirjandus oma kahel viimasel aastakümnel suutnud endasse akumuleerida kogukal määral (üldsegi mitte poliitilistel põhjustel) vääriksel tunnutamata geniaalsust, ning see destrukttiivne energia otsibki nüüd väljapääsu.

Aeg on lihtsalt selline, et laseb end vabalt välja elada. Ja Sirje Kiin ei pea enam sisse võtma ül-

last, ent ebamugavat looja suveräniteedi kaitsja poosi nagu viis aastat tagasi, kui ta tõrjus noorte kriitikute «kurjustavaid kilkeid», mis 1960. aastate luulepölvkonna stoilisusele kallale kippusid («Sirp ja Vasar» 17. I 1986), vaid võib nüüd näiteks Viivi Luige «Ajaloo ilu» arvustades avalikult tegelda sellega, mis tõeliselt südamelähedane: «teose poliitilise viiteaparatuuri ja moraalse küljega» («Sirp» 13. XII 1991).

HASSO KRULL:

Selline pahempidi pööratud postmodern: erinevad koodid justkui kehtiksid samaaegselt, aga nad kehtivad negatiivselt, nii, et on kõik koos ühtviisi tühiväärtuslikud. Mingit jaatavust kirjanduse mõistes praegu ei ole.

Leidub ilminguid, mis pärinevad lausa eri ajastutest, eri maailmajagudest: nõnda Paul Kuusbergi «Skandaal vanadekodus» ja Viivi Luige «Ajaloo ilu». Pealkirjad on väga tähendusrikkad, neist moodustub isevärki barokne vastandipaar, mille vahele meie kirjanduspoliitiline olukord praegu pingestub. Mulle on ühtviisi vastumeelsed nii stagna visalt püsiv järelepilt kui see *brave new world*, mida Luige läbilöögiromaan kirjanduses juba ilmekalt esindab.

Aga niisugune lause kõlab ehk mannetult. On mõni raamat, mis oleks tundunud sama kohane, kui ta ka oleks ilmunud mõnel teisel aastal. Niisugune on Kivisildniku «Dawa vita» — nagu *trash metal* rockmuusikas, mida ei saagi lihtsalt kuulata. Kaplinski «Tükk elatud elu» — tema uutest raamatutest hakkab juba moodustuma mingi rida, mis varasemast Kaplinskist eraldub. Pütatakse ära rääkida kõike, nagu Rousseau oma pihitumustes, aga mida kaugemale jõutakse, seda võimatum see näib. Omamoodi siiruse dekonstruktsioon. Mari Saadi «Võlu ja vaimu» I osa on lihtsalt hästi õnnestunud, kerged kriitilis–realistlikud allüürid isegi sobivad sinna.

Olid mõned raamatud, millest lootsin natuke rohkemat, aga neist ei viitsi nüüd midagi öelda. Peaks olema rohkem uusi kirjanduslikke väljaandeid, seesuguseid nagu «Kostabi» leht. Uut dissidentlust, riigivastastust on vaja, kirjandusse ja mujalegi.

Hasso Krull

Lp. «Vikerkaar» peatoimetaja Toivo Tasa

Me elame raskel ajal. Tumedad pilved on meie iseseisvuse taevast. Noorsugu on kaotanud orientiiri ja elu mõtte. Selle eest vastutavad kõik, ka meie Sinuga, Toivo.

Niisugusel tunnil saadame noorteajakirjale «Vikerkaar» «Loomingu» toimetusse laekunud materjali, mis tuleb meile meelde, kui intensiivselt ja sihikindlalt peaks käima töö noorsoo edasise kasvatamisel.

Kõige paremate soovidega
«Loomingu» peatoimetaja asetäitja T. Haug

16. 12. 91

Lugupeetud «Looming»!

«Loomingust» nr 8. lk. 1148–lt nähtub, et Teil pole midagi selle vastu, kui lugejad Teile kirjutavad. Sellepärast julgen seoses «A. Birgi looga» huvi tunda, mis on saanud A. Birgi tütre Regina-st.

Regina Birk on omamoodi ajalooline isik, kuna ta 21. juunil 1940 olevat Tartus koos A. Kaalu ja Illissoniga rahvast miitingule kutsunud.

Kohtusin Regina Birgiga 1952. aasta suvel Tartus, kus ta ootas kirja Stalinilt ja kirus kedagi, kuid nime ei nimetanud.

Saadan Teile õpetused, mida Regina Birk mulle eluteele kaasa andis. Avastasin need paberid mõelduna aastal ja tundub, et ma pole neid need aastakümned lugenudki, rääkimata järgimisest.

R. Birk näitas mulle oma ajaleheartikleid ja jäi mulje, et ta on ajakirjanik. Hiljem pole ma aga paraku tema artikleid mitte kusagilt ajalehtedest rääkinud. Olen väga huvitatud, milliseks kujunes Regina Birgi elulugu hiljem. Kas seltsimees Stalin oli talle armuline?

2. dets. 1991

Hella Voore

Sm. H. Voorele.

Tartu, 20. VIII 1952

1. Marksismi õppimist alustada **aabitsast**, s.t. teha alguses selgeks põhimõisted (näit. klassid, klassivõitlus, maailmavaade, töölisklass, proletariaat, ühiskondlik kord, töö, lisaväärtus, demokraatia, tõde, teadus, rahvas, imperialism jne.), mida saab väga hästi «Poliitilise leksikoni» abil.

2. «Partei ajaloo lühikursust» omandades omale selgeks teha iga termini tähendus.

3. Marx'i «Kapitaliga» tutvuda mõne kaasaegse teadlase lühema teose läbi.

4. «Kommunistlikku manifesti» lugeda korduvalt ja talletada tähelepanelikult.

5. Stalini «Leninismi küsimused» põhjalikult läbi töötada ja üldse **kõigis** küsimustes tugineda sm. Stalini teostele, sest need on **eksimatud**.

6. Tingimata lugeda Engelsi «Looduse dialektika't» ja «Töö osa inimese arenemisel ahvist.»

7. Tellida omale pidevalt ENSV poliitiliste ja teadusalaste teaduste levitamise Ühingu väljaandeid ja vajalikud neist läbi töötada.

8. Tellida omale «Eesti Bolshevik» ja seda pidevalt jälgida.

9. Tutvuda põhjalikult kodanliku natsionalismi küsimustega. (Selle kohta on ilmunud viimase kahe aasta jooksul rida artikleid ajakirjanduses, eriti «Eesti Bolshevikus» ja mõned broshüürid.)

10. Lugeda pidevalt «Rahva Hääle» juhtkirju ja õppida vähehaaval lugema ka «Pravda» juhtkirju.

11. **Omandada** vähehaaval vene keel iseõppimise teel. Selleks muretseta õpik ja sõnaraamat. Väga praktiline on keelt õppida «Pravda» kaudu, lugedes alguses kasvõi ainult üks lühem artikkel päevas ja selle juures kõik vähe tuntud sõnad väljakirjutades vihikusse ja sõnaraamatu järele tähendus sinnasamasse märkides. Väljakirjutatud sõnad on soovitatav pidevalt ära õppida. (N. B. Ilukirjanduslikke teoseid on võõras keeles alguses raske lugeda ja «Pravda» kaudu omandab kõige päevakohasema keele, kõige moodsamad ja aktuaalsemad sõnad, mida võib julgesti iga venelasega rääkides kasutada. Siin tuleb meeles pidada veel seda, et kohalikud venelased enamasti kasutavad mitte kaasaegset vene keelt, mispärast nen-

de käest õppimine pole otstarbekohane, aga «Pravda» on eksimatu.)

12. Astuda Komsomoli ja süveneda ühiskondlikusse töösse.

13. Meditsiiniliste küsimuste vastu peale üldiste tervishoidlike mitte huvi tunda, küll aga energiliselt tegelda kehakultuuriga igas vormis. Teie eale on sobiv ka võistelda mõnel alal, olgu see siis suusatamine, käsipall või kergetõustik või ka ujumine või ka kõik kokku.

14. Soovitan soojalt teha kaastööd ajakirjandusele («Noorte Hääle», «Õhtuleht» j.t.) Ühenduses sellega püüda osavõtta kirjasaatjatele ajalehtede toimetustes korraldatavatest nõupidamistest, mis on väga arendav.

15. Läbi töötada ja omandada ENSV ja NSVL konstitutsioonid.

16. Tutvuneda Partei programmiga ja põhikirjaga.

17. Tunda huvi kohaliku Pioneeride organisatsiooni tegevuse vastu ja püüda aidata pioneere orienteeruda ühiskondlikes küsimustes. Nored on eriti tähtis panus meie kaadrite hulgas, sest nad on vähem iganditega koormatud kui vanem generatsioon.

17. Lütia energiliselt kaasa ametiühingute töös, sest: ametiühingud on kommunismi kool!

18. Kui ENSV ajalehtedele kaastöö tegemise- ga on edu ja vene keel juba käes, siis katsetada tsentraallehtedele kaastöö tegemisega. Arvan, et Teil saab edu olema.

19. Teravalt võidelda kriitika sumbutamise ja vastuolude kinnimätsimise vastu igal pool, kus liigute ja aidata kaasa «sumbutajate» ja «kinnimätsijate» kui ka eriti kodnatside paljastamisele ja nende tegevuse avalikule hukkamõistmisele.

20. TEADA, et meie ühiskonnas on normaalne inimene kommunist.

21. Uurida Eesti-Vene sõpruse ajalugu.

22. Taotleda tutvunemist teiste rahvaste kultuuriga ja omapäraga.

23. Teada, et iga NSVL kodanik võib iga küsimusega pöörduda iga NSVL võimuorgani poole ja temale ollakse kohustatud vastama.

24. Teada, et rahu võidab sõja ja tegutseda kindlakäeliselt rahusaõlitamise eest olles halastamatu kõigi sõjaõhutajate ja nende kannupoiste, agendikeste ja samuti nn. apoliitiliste vastu.

/R. Birk/

Kuna RB on jrk. nr. 17 kaks korda kirjutanud, siis pole ma ka seda parandanud.

O. Krustein'i karrikatuur

Kuule, Eesti, kui sa oma majast rotti välja ajad,
siis pea ikka meeles, et see rahvusvahelise
diplomaatia asi on!

HEA LUGEJA

TELLI JA OSTA KODU- JA VÄLISMAAL AJAKIRJA

«VIKERKAAR»

OSTES MAKSAB ÜKSIKNUMBER 5 \$, 8 DEM, 17 FIM, 27 SEK, KUID JÄRJEST ROHKEM MAAILMA LEVIAGENTUURE ON ASUNUD VASTU VÕTMA AJAKIRJADE «VIKERKAAR» ja «RADUGA» (vene k.) PIKAAJALISI ETTETELLIMUSI, AIDATES SUL NÕNDA LAHTI SAADA ÜKSIKNUMBRITE JAHTIMISE VAEVAST.

AASTATELLIMUS MAKSAB 44 \$, 77 DEM, 174 FIM, 262 SEK. POOLEKS AASTAKS 25 \$, 44 DEM, 92 FIM, 141 SEK.

Üksiknumbrite ostmise või ajakirja ettetellimise küsimustes võib pöörduda ka toimetuse poole.

Vikerkaar

Toimetus:

Peatoimetaja Toivo Tasa 44 58 26.

Peatoimetaja asetäitja Alla Kallas 60 17 72.

Vastatav sekretär Jüri Ojamaa 44 12 48.

Algupärane ja tõlkekirjandus Märt Väljata-
ga 60 18 58.

Teadus, publitsistika ja kirjanduskriitika
Marika Mikli 60 18 58,

Kajar Pruu: 60 18 58 (Tartus teisip reedeni
k 14—16 tel 31 373).

Üldinformatsioon Olev Reisu 60 18 58.

Keeletoimetaja Tiina Lias 60 18 58.

Kunstiline toimetaja Jüri Kaarma 60 18 58.

Tehniline toimetaja Katrin Mürk 60 18 58.

Masinakiri Viivi Hantadze 44 12 48.

Toimetus käsikirju ei retsenseeri ega tagas-
ta.

Praakseksemplaride kohta saab teavet trüki-
kõja tehnilise kontrolli osakonnast
68 14 11.

Toimetuse aadress: EE0031, Tallinn, Toompuiestee
30.

Fax 442-484.

Kirjastus «Perioodika», EE0001, Tallinn, Pärnu mnt 8

Laduda antud 06.01.92

Trükkida antud 29.02.92

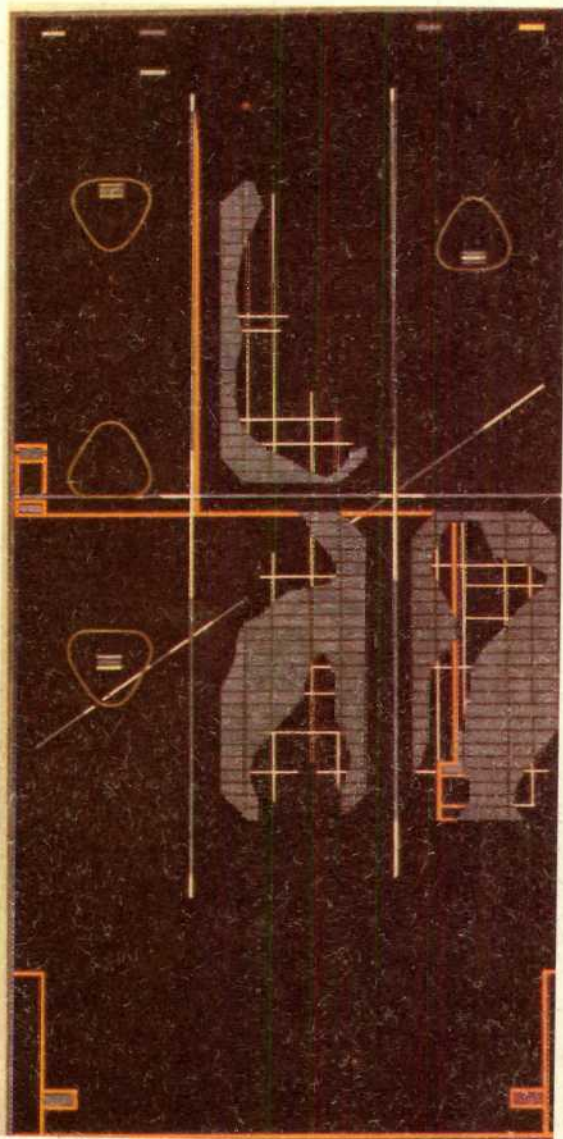
Osettrükk. Trükipoognaid 7,8, Tingvärvitõmmiseid
12,51. Arvestuspoognaid 9,45. Tellimuse nr 69.

Tallinna Ajakirjandustrükikoda. Pärnu mnt 67a.

«Vikerkaar» nr 3

Hind 6 rbl.

Vikerkaar

Raamatupäev:
T92-420a
24.04.92

Hind rbl. 6.—
78245

4700